

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a literární vědy

KLEMENT BOCHOŘÁK

OSOBNOST A DÍLO

KLEMENT BOCHOŘÁK
PERSONALITY AND WORK

Magisterská diplomová práce

Diplomantka: Mgr. Jana Hradová, rozená Andrýsková

Obor: Český jazyk a literatura

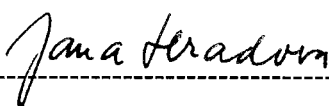
Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jan Wiendl, Ph.D.

Praha, srpen 2006

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila při tom jen pramenů, které uvádím v bibliografii. Dalšími zdroji této práce jsou konzultace s odborníky a přáteli pana Klementa Bochořáka. Jiné než studijní využití této práce, např. publikace jakékoli její části, je možné pouze s mým souhlasem nebo se souhlasem ÚČLLV UK v Praze.

Praha 7. srpna 2006

Poděkování:

Děkuji doktoru Janu Wiendlovi za inspirativní vedení při přípravě a zpracovávání tohoto textu. Děkuji básníkovým přátelům za vstřícnost a laskavost, se kterou mě pustili do svého soukromí. S radostí také děkuji své rodině, zvláště své mamince, za trpělivou pomoc a nepostradatelné povzbuzení při práci. Kéž je tato práce Bohu ke slávě.

OBSAH

ANOTACE	3
KLÍČOVÁ SLOVA.....	3
ANNOTATION.....	4
KEYWORDS.....	4
VZPOMÍNKY NA BÁSNÍKA A JEJICH ODKRÝVÁNÍ.....	5
1. BIOGRAFICKÉ POZNÁMKY	8
1.1. „RODNÁ KRAJINA BÁSNÍKOVA“	8
1.2. OSOBNOST A PŮSOBENÍ KLEMENTA BOCHOŘÁKA	10
1.3. MOŽNOST PSÁT A PUBLIKOVAT.....	13
2. KORESPONDENCE A PŘÁTELE.....	16
3. PRŮŘEZ TVORBOU	19
3.1. O PRVNÍCH KNIHÁCH	19
3.1.1. <i>Mladý žebrák</i>	19
3.1.2. <i>Drama v podzimních básních z roku 1936</i>	22
3.1.3. <i>Žluč a víno</i>	23
3.1.4. <i>Z generace Jarního almanachu básnického</i>	27
3.1.5. <i>Jásat, přestože</i>	29
3.1.6. <i>Úcta k Božímu jménu</i>	31
3.2. PROSTÉ VĚCI A PROSTÉ ZÁŽITKY	32
3.2.1. <i>Ušchlé květiny</i>	32
3.2.2. <i>Zápisník</i>	35
3.2.3. <i>Snář a planetář</i>	36
3.3. EDIČNÍ PRÁCE NA POVÍDKÁCH, POVĚSTECH, KALENDÁŘÍCH A POHÁDKÁCH.....	37
3.4. ANDĚLÉ A POUTNÍCI	38
3.4.1. <i>Svět, plán andělská</i>	38
3.4.2. <i>Tři slzy, svátky křesťanského roku</i>	39
3.4.3. <i>Poutník na zemi, poutník k nebi</i>	40
3.5. PRO DĚTI?	41
3.5.1. <i>Poutník k Betlému</i>	42
3.5.2. <i>Barevná sklíčka</i>	44
3.5.3. <i>Hračky, dřívě či později kouzelné</i>	45
3.5.4. <i>U krále Vendelína</i>	45
3.6. PRÁCE Z PADESÁTÝCH LET, VYDANÉ AŽ PO LETECH	46
3.6.1. <i>V druhé světlici</i>	46
3.6.2. <i>Křížová cesta</i>	48
3.6.3. <i>Idylicon</i>	50
3.7. CESTY, ZASTAVENÍ A VZPOMÍNKY	50
3.7.1. <i>Vypravěč příběhů</i>	50
3.7.2. <i>Cesty a zastavení</i>	51
3.7.3. <i>Básně pro velké děti</i>	53
3.7.4. <i>Věčná loviště</i>	54
3.8. PROUDĚNÍ.....	57
3.9. LEGENDY A STARONOVÉ BÁSNĚ	58
3.10. ŽIVOT DÍLA V POSLEDNÍCH TŘICETI LETECH	60
3.10.1. <i>Opětovná vydání knih a jejich částí</i>	60
3.11. POZŮSTALOST, NEPUBLIKOVANÉ PRÁCE.....	63

4. CHARAKTERISTIKA BOCHOŘÁKOVY LITERÁRNÍ TVORBY JAKO CELKU.....	65
4.1. SOUVISLOST V JEHO DÍLE.....	65
4.2. ČTENÍ KLEMENTA BOCHOŘÁKA	66
5. NOVA ET VETERA.....	68
6. SMÍŘENÍ, NEBO IDYLIZACE?	70
6.1. MOTIV SMÍŘENÍ V BOCHOŘÁKOVĚ DÍLE.....	70
6.1.1. <i>Dozrát pro smíření</i>	70
6.1.2. <i>Smíření a tradice</i>	72
6.2. SLOVA O IDYLIČNOSTI	73
7. KŘESŤANSTVÍ V ŽIVOTĚ A DÍLE	75
7.1. KLEMENT BOCHOŘÁK – KŘESŤAN	75
7.2. KŘESŤANSKÁ INSPIRACE UMĚLECKÉHO TEXTU	76
7.2.1. <i>„Katolický“ autor?</i>	76
7.2.2. <i>Mimoliterární, náboženská funkce uměleckého textu</i>	78
7.2.3. <i>Problém estetizace náboženství</i>	80
7.2.4. <i>Oslovení Boha v literárním textu</i>	80
7.3. STYLIZACE A VÍRA	95
8. KONTEXT BOCHOŘÁKOVY TVORBY	98
„CO DLOUHO STRÁDALO SE V DUŠI MÉ“	101
BIBLIOGRAFIE KLEMENTA BOCHOŘÁKA	103
PŘÍSPĚVKY (POD ŠIFROU KB) V:	105
LITERATURA.....	106
DALŠÍ ZDROJE	112
SEZNAM PŘÍLOH.....	113
PŘÍLOHA Č. 1 – KOPIE ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE	I
PŘÍLOHA Č. 2 – SOUPIS AUTOROVY BIBLIOGRAFIE (1935–2006)	II
PŘÍLOHA Č. 3 – SOUPIS RECEPCE BOCHOŘÁKOVA DÍLA	IV
PŘÍLOHA Č. 4 – OBRAZOVÁ ČÁST	X

ANOTACE

Hradová (Andrýsková), Jana: Klement Bochořák – osobnost a dílo.
/Magisterská diplomová práce/ Praha 2006 – Univerzita Karlova, Filozofická fakulta,
Ústav české literatury a literární vědy, 113 s. + 23 s. příloh.

Teskný básník Klement Bochořák (1910–1981), který se přes své „trpké zrání“ rozhodl usilovat o básnický výraz plný smíření a vděčnosti, patří ke generaci Jarního almanachu básnického. Tento autor vnitřně souzněl s podněty z literatury (Čep, Halas, Zahradníček, Mácha, Erben) i dalších inspirativních oblastí (hudba, výtvarné umění, lidová slovesnost). Je zařazován mezi katolické spisovatele, označován za meditativního lyrika spirituálního založení. V souvislosti s podobou jeho tvorby se hovoří o františkánské pokoře, něze, soucitu, idylizaci, odrazech tradičního lidového katolictví, a v neposlední řadě o významu vkořeněnosti do konkrétní krajiny, v tomto případě krajiny Kunštátu na Českomoravské vysočině. Tato krajina tvoří horizont jeho básnického výrazu, je povýšena na topos domova, vytouženého místa, pozemského ráje. Bochořák inklinuje k archetypu poutníka, po čepovské linii je představitelem poezie dvojího domova, básníkem jitřního zraku.

V práci se s přihlédnutím k biografickým detailům soustředím na představení celku jeho literárního díla, které zahrnuje nejen poezii, ale i krátké prózy, knihy určené dětem, ediční práci a okrajově i překlady. Stručně interpretuji tyto texty a shrnuji jejich odbornou recepci. Na základě toho pak zdůrazňuji některé rysy jeho tvorby a znovu promyslím slova, jimiž je tento autor obvykle charakterizován. Kým byl tedy Klement Bochořák jako člověk i autor, v čem spočívá vzácnost jeho umělecké tvorby? Uvažuji rovněž o tom, jakými způsoby četby je vhodné jeho texty uchopit.

KLÍČOVÁ SLOVA

Klement Bochořák, Jan Čep, František Halas, Jan Zahradníček, česká poezie 30.–80.let 20. století, biografie, křesťanství, katolictví, pohádka, pověst, povídka, smíření, tajemství, tradice, poutník, radost, Vysočina, Morava.

ANNOTATION

Hradová (Andrýsková), Jana: Klement Bochořák – Personality and Work. /Master thesis/ Prague 2006 – Charles University, Faculty of Philosophy and Arts, Institute of Czech and Comparative Literature and Literary Theory, 113 p. + 23 p. of appendices.

The wistful poet Klement Bochořák (1910–1981), who decided to struggle for a poetic expression full of reconciliation and gratitude despite his “bitter maturing”, belongs to the generation of “Spring Poetic Almanac”. This author mentally resonated with impulses coming from literature (Čep, Halas, Zahradníček, Mácha, Erben) and also from other inspiring areas (music, visual arts, folklore). He is usually considered to be one of catholic writers, a meditative lyricist of spiritual nature. The form of his work evokes concepts of Franciscan humility, tenderness, compassion, idealization, reflections of traditional folk Catholicism, and also the importance of connection with the specific region, i.e. the area surrounding Kunštát in Czech-Moravian Highlands. The said region forms a horizon of his poetic expression; it constitutes a literary space of homeland, the desired place, paradise on Earth. Bochořák inclines to an archetype of pilgrim; in the Čep’s line he represents the poetry of dual home, being a poet of matutinal vision.

In this work I focus (with respect to biographical details) on the introduction of Bochořák’s literary work in its complexity, which encompasses not only his poetry, but also short prose, books for children, editorial work and translations (marginally). I shortly interpret these texts and summarize their professional reception. On this basis I emphasize some features of his work and again ponder on the words, which are commonly used to characterize him. Who was Klement Bochořák – as a man and as an author – and why is his art so precious? I also discuss suitable ways of reading and understanding his texts.

KEYWORDS

Klement Bochořák, Jan Čep, František Halas, Jan Zahradníček, Czech poetry of the 30th – 80th years of the 20th century, biography, Christianity, Catholicism, fairy tale, fable, story, reconciliation, mystery, tradition, pilgrim, joy, Highlands, Moravia.

VZPOMÍNKY NA BÁSNÍKA A JEJICH ODKRÝVÁNÍ

Ve slovníkových příručkách je o básníku Klementu Bochořákovi učiněno několik zmínek. Přátelé a známí z literárních řad publikovali stručné vzpomínky na básníka. Ve svědectvích o něm se autoři vzpomínek vzácně shodují, a dá se říci, že mluví dříve o něm samotném, o jeho osobě a chování, než o jeho verších. V knihovnách jsou k dohledání některé jeho knihy, nicméně v každé knihovně jiné, podle toho, jak se zde z různých důvodů ocitaly a nebyly ztraceny nebo později odstraněny. Už to samotné ukládá čtenáři jistou potřebu vytrvalosti, jistou míru zájmu, pokud se chce seznámit s celkem Bochořákova díla. Také v Národní knihovně jsou některé Bochořákovy knihy již zařazeny do fondů podléhajících zvláštnímu ochrannému režimu. Čtenář se však setká s některou Bochořákovou knížkou v malých, místních knihovnách, a zde se zcela překvapivě jedná o výpůjčku absenční. Taková vzácnost i zapomenutost zároveň je obzvláště symbolická s ohledem na poetiku těchto knih – Bochořákovy knížky básnický reflektují přirozené věci, zážitky, setkání; jsou obestřené tajemstvím, ponořené do tajemství, zázračnosti, do zvláštního hledání a zvláštní radosti i úzkosti. Pokud chceme číst celek Bochořákova díla, bohužel ani souborné Chóry, vydané v roce 1997, nedokládají hlavní rysy tohoto díla příliš přesvědčivě, přesto však mohou čtenářům posloužit jako uvedení do světa Bochořákových veršů.

Kdybychom chtěli setrvat v nostalgčnosti, mohli bychom říci s jistou tísní: jsou to ztracené knihy, které se již v knihovnách příliš nevyskytují, nebo tam dokonce nebyly nikdy. Většina Bochořákových knih byla vydána pouze jednou. Autorovi, jenž ve své próze (*V druhé světnici*, 1969) napsal: „*i ze Tvých věcí bude veteš*“, by to zřejmě potvrdilo jeho myšlenky a pozorování. Vnímáme v tom pokorné přijetí toho, jak život odchází do minulosti, přibližuje se smrti. Nicméně něco z těchto narácí a básnických meditací přece přetrvává a nemá to význam pouhých zašlých pohlednic a starých, nepoužitelných věcí. Klement Bochořák sám nejlépe hodnotil knížky *Betlém* a *Křížová cesta*. Možná proto, že jejich náměty pro něho byly nejcennější osobně. Vždyť to, co má křesťan spojeno s těmito dvěma místy –

s Betlémem a Golgotou, je základem, nadějí a pevným bodem jeho života. Námět tedy není Bochořákův, nicméně co je zde jeho, je zvláštní jemný tón, lyrický úžas, lyrická radost – budu o tomto ustrojení hovořit v rámci celé práce. Ve starém umění také nacházíme shodná, vyzkoušená témata, autor s nimi nepřichází poprvé – jako jejich tvůrce a objevitel, a přitom jsme neméně uchvázeni krásou zpracování, intenzitou prožitku, odrazem citu, který umělec měl. Navíc si básník s Betlémem spojuje nejen ono městečko v Izraeli, ale i rodné místo své, místo svého dětství, národní tradici. Ostatně sílu vztahu k této látce, k tomu, co představuje, vnímáme i z básnických slov: *„Z mých básnických prací je, myslím, nejcennějším Betlem, veršovaná próza, navazující na naši národní tradici, vysloveně český Betlem, jak jej měli v povědomí naše děti i dospělí. Vyšel v Brně v roce 1948 nebo 1949 s obrázky malíře Bílkovského. Je to jednoduché dílko, které by, myslím, vyžadovalo jen velmi málo oprav. Další, jak se domnívám, moje nejlepší básnická práce je Křížová cesta, ale ta je od roku 1954 jen v rukopise, to jest dosud nemohla vyjít. Je to rovněž rýmovaná a rytmovaná próza a je v ní zachováno těch 14 zastavení. Je skládána nikoliv v postní době před velikonoce, ale během léta pod vlivem jistých životních nárazů, jak se v člověku během času nahromadí.“*¹

Česká literární historie je Klementu Bochořákovi dlužna celkový popis a zařazení jeho literárního odkazu a také jeho místa mezi spisovateli 20. století. Je tomu tak i přesto, že o jiných jeho vrstevnících, literátech, jejichž práce má v sobě také něco ze zřetelného ovlivnění křesťanskou tradicí, se dnes již poměrně často hovoří a píše. To, co se alespoň zčásti v posledních letech objevilo, byly krátké výběry z jeho tvorby. Byly rovněž znovu, samostatně publikovány některé prózy. Zmiňuji se o tom v kapitolách věnovaných charakteristice Bochořákovy tvorby.

Tato má práce nemůže plně aspirovat na to, aby byla komplexním, literárně historickým shrnutím, komplexním kritickým i objevným počinem, mohla by však být podstatným vstupem na tuto půdu. Práce zahrnuje biografické poznámky získané z mnoha zdrojů a doplněné o myšlenky vztahující biografii k povaze díla. Dále podávám přehled a svoji interpretaci publikovaného autorova díla. Zejména v kapitolách věnovaných jednotlivým knihám pak k této interpretaci připojuji úryvky

¹ Kuchař (1968, s. 7).

statí, jimiž dílo Klementa Bochořáka komentovali jiní. Od tohoto popisu a stručné interpretace se dostávám k širšímu pohledu na básníkovu dílo a k poznámkám o kontextu jeho práce. V kapitole Nova et vetera (upomínající na název staroříšské florianovské edice) se soustředím na problematiku znázorněného literárního času, jde mi o krátký popis propojení motiviky starého a nového v motivice děl. Do dialogu s pojmem „smíření“ pak v následující části práce stavím pojem „idylizace“. Těmito kapitolami se tedy vracím dovnitř textů, abych odtud vynesla některé podstatné prvky a zdůraznila je. V závěrečných pasážích práce se pak zabývám ještě obecněji platnými skutečnostmi, týkajícími se vztahu křesťanské víry a uměleckého textu, tyto úvahy opírám o Bochořákovy texty. Se značným uzarděním tu hledám, v jakém smyslu se tvorba Klementa Bochořáka dotýká křesťanství, co přesněji znamená, hovoří-li se o Bochořákovi jako o představiteli katolické poezie. Je toto označení vyhovující, a je vůbec možné? Tento básník totiž bezpochyby ovlivnil řadu lidí, s nimiž se setkal. Vždyť i po mnoha letech o něm hovoří se zvláštní nostalgií. Jaký charakter má však tento jeho vliv?

Nakonec se mi zde jedná o naznačení shrnutí, jak je možné dílo Klementa Bochořáka číst a co může znamenat v současnosti. Při tomto shrnutí jsou mi inspirativní pomocí eseje Jana Čepa. O Bohuslavu Reynkovi bylo v posledních letech napsáno, že to je utajený klasik. Vnímáme-li dnes Reynka, Čepa, Zahradníčka a další autory, o nichž se až nyní může bez obav psát, již jako autory klasické, pak jaké místo náleží Klementu Bochořákovi, jejich generačnímu druhovi, ba co víc, dobrému příteli mnohých z nich?

1. BIOGRAFICKÉ POZNÁMKY

1.1. „RODNÁ KRAJINA BÁSNÍKOVA“

Město Kunštát a jeho okolí, tedy krajina, kde řečeno slovy Františka Halase: „Vysočina nabírá dech“, zůstaly jedním z Bochořákových domovů i v době, kdy již se svou manželkou Julií a dětmi Janem, Magdou a Tomášem² trvale žil v Brně³. Dům na kunštátském Náměstí krále Jiřího⁴, kde se 16. ledna 1910 narodil, je zamilovaným místem, kam se celý život vracel, místem, na něž vzpomínal a jež se stalo věrným literárním toposem zejména v jeho vzpomínkových prozaických textech vydaných pod názvem V druhé světlici. V tomto domě, v němž tehdy bydlely jeho sestry Zita a Elinka, trávil chvíle zářijových návratů do svého rodného města. Snad stejně často jako o interiéru domu mluví Bochořák o dalším místě, které mu bylo drahé, totiž o jejich zahradě. Ta z jedné strany přiléhala k domu, ze strany druhé byla přitisknuta k zahradě kostelní. I toto je vzácné propojení mezi skutečností a Bochořákovou tvorbou. Autor sám i jeho poezie jako by byla přitisknuta k prožívání víry, vztahu k Bohu, k tomu, co bychom mohli shrnout do věty: „co se dělo v kostele“. Autor patřil stejně literatuře, jako své rodině a jejich prostému domu

² Syn Jan se narodil 12. 6. 1942 (a již zemřel), Magda 22. 7. 1945, Tomáš 23. 2. 1948. Tyto údaje uvádím zejména proto, abychom znali věk dětí v době vydávání Bochořákových dětských knížek. (Rotrekl, 1987, s. 31)

³ Asi nejucelenější existující souhrn biografických údajů o Klementu Bochořákovi je pětistránková Rotreklova stať ve Skryté tváři české literatury (1987). Básník popisuje bochořákovskou genealogii, mluví o studiu, vojenské službě a zaměstnání básníka. Zmiňuje se o svatbě s Julií Halířovou. Podrobněji poznamenává, kdy se básník poprvé setkal s přáteli (F. Halasem, J. Dokulilem, J. Čepem, J. Demlem, J. Zahradníčkem a jinými). Dále v článku nacházíme stručné poznámky k tvorbě, vybírá některé knihy, k nimž se vyjadřuje; zejména naznačuje souvislosti s jinými autory.

⁴ Fotografie rodného domu, č. p. 35, pořízené mnou a mým manželem v září 2005, jsou součástí přílohy této práce. Sestra Klementa Bochořáka Zita, provdaná Martínková, v tomto domě žila až do léta roku 2005, kdy byla převezena do domu s pečovatelskou službou. Na podzim roku 2005 zemřela, byla pohřbena na kunštátském hřbitově, hrob však není označen jménem. Dům Bochořákových bude pravděpodobně zbourán, protože je neudržovaný a stojí na místě, kde je třeba rozšířit silnici. Na domě je umístěna pamětní deska.

se zahradou, jako patřil svému Bohu, všemu tomu, co kostel v jejich sousedství představoval. Chodit do kostela takřka každý den znamená něco víc než jen hlásit se ke křesťanství jako ideovému základu, intelektuální zakotvenosti. Kunštátská zahrada je pro autora jakýmsi menším rájem, rozkošným pozemským místem, kde může člověk zažít něco z nebeské krásy. Je to místo ticha, setkávání, naslouchání, významných – a přitom nenápadných – rodinných zážitků, místo mu velmi blízké. Přinejmenším některé literární zahrady v jeho knihách měly svou předlohu v konkrétní kunštátské zahradě.

„Když tlama vesmíru se otevírá v děsu/ a vyhnán cítíš se jak v moři na útesu,/ v duchu se vrátíš do své zahrádky.// Člověk má kdesi velké světy/ doma má svoje přihrádky.“ (Cesty a zastavení, 1958, s. 14)

Vedle tohoto místa nejbližšího se v Bochořákově tvorbě objevuje krajina Vysočiny, hraje významnou roli jako ztělesnění domova, blízkosti, intimity, jako mateřská země, jako stvořená krása, uprostřed níž je teprve básník sám sebou. Dokonce svou nejhlubší jistotu a naději s rodnou krajinou zcela váže, jak to čteme v jednom ze zastavení Křížové cesty: *„Tak každý tam, kde má svou krajinu, jak do obrázku pro paměť si vkládá Kristovu tesknou hodinu. Když z jara v postním rozjímání nad listem písmák hlavu sklání, odchází v duchu s Kristem Pánem tam domů na Vysočinu.“ (Křížová cesta, 1976, s. 16)*

Řidčeji pak je mu touto domovskou krajinou celá Morava a takřka výjimečně celé Čechy. Vnímáme v díle Klementa Bochořáka básníkovu silnou zakořeněnost v rodné krajině, nicméně nelze tuto otázku zjednodušovat. Bedřich Fučík ve stati *Básníci západní Moravy* (2003, s. 55) v knize, jejíž titul jsem použila jako nadpis této kapitoly, píše: *„Pojem západní Moravy není faktor, který by básníky pocházející z této oblasti nějak nápadně, na první pohled signoval, neboť básník, skutečný básník, není nic jednoznačného, schematického. Básníka nutno brát jako zjev velmi komplikovaný, násobený mnoha nepostřehnutelnými složkami, třeba mít na zřeteli, že každý básník je svět sám o sobě a že analogie jsou zbytečné, a často i škodlivé. Básník není tvůrce tak jednoduchý, abychom ho mohli vyložit jen a jen sociologicky nebo etnograficky.“*

1.2. OSOBNOST A PŮSOBENÍ KLEMENTA BOCHOŘÁKA

Když hovoříme s jeho přáteli, pak první, co o něm jako člověku, jako osobnosti, slyšíme, je, že to byl nesmírně jemný, noblesní, velmi uctivý muž. Zmiňovat takové věci se snad zdá v odborném textu tohoto typu jaksi nepatřičné, pokud však hledíme blíže do Bochořákova díla, pocit nepatřičnosti mizí. Soulad svědectví o básníkově osobnosti a atmosféry jeho literárního odkazu je totiž až zarážející. K tomuto souladu se později dostanu podrobněji, nyní zůstaňme ještě s básníkem samotným. Jaromír Zemina (1991) píše do Lidových novin o panu Klementovi: *„Jinak jsme mu v Brně neříkali, a už to křestní jméno spojené s oslovením ‚pane‘ naznačovalo, jak nám byl milý a jak k němu vedle důvěrnosti náležela i určitá míra obřadnosti. Snad proto, že obdivoval rodovou šlechtu – on, šlechtic duchem. Byl nenápadný a plachý a při řeči někdy trochu zadržával, což mu neubíralo na půvabu.(...) Byl vzácně čistý a otevřený a ve své dobrotě se trápil, měli dojem, že upřímností někomu ublížil.“*

Do Kunštátu přivedl Bochořák rodinu Halasovu; František Halas měl k tomuto kraji zvláštní vztah a pocházela odtud, konkrétně z Rozseče, i jeho rodina. Klement Bochořák se svými básněmi nesměle vydal za obdivovaným mistrem do Zboňku a prosil ho o připomínky ke své tvorbě. Vzniklo mezi nimi výjimečné přátelství, které mělo, zdá se, ze strany Halasovy spíše protektivní povahu – Halas vystupoval v otcovské roli⁵.

Brzy mu zemřel otec (když bylo Bochořákovi patnáct let) a finanční situace rodiny nebyla dobrá, bohužel nikdy v jeho životě nebyla výrazně lepší. *„Byl vskutku chudý jak kostelní myš a vypadal čím dál asketičtější. Přitom byl v podstatě hédonik a dovedl vychutnávat i nejprostší dary života labužnický, soustředěně a všemi smysly, celou bytostí. Už od dětství: ‚Tatínek rád rozkrajoval štrůdláky, vůně nože a jablka mě přiváděly do vytržení. Vůně jablek nám připomíná ráj.“* Tak na něho vzpomíná Jaromír Zemina (1991) a pokračuje ještě dále, s radostí připomíná drobné zážitky,

⁵ Pozoruhodné je, že s Klementem Bochořákem si vykali, přestože Halas mnohým svým přátelům tykal. Je zřejmé, že k tomuto básníkově jistá míra vážnosti, laskavého, úctyplného odstupu vždy patřila.

kteřé dokreslují básníkův obraz i pro nás, kdo jsme ho osobně nepoznali: „*Byl tak chudý, že na šálek černé kávy, který dostával u Jánuše v den malířových otevřených dveří, těšil se dlouho předem. Onoho dne zas přišel, radostně si na prahu mnul ruce: ‚Tak jsem tady,‘ a nedočkavě pokukoval po elektrickém vařiči. Jánuš se plácnul do čela: ‚Vždyť já to kafe zapomněl koupit!‘ ‚Ó, nic si z toho, příteli, nedějte. Dal byste mi sklenici vody?‘ ‚Ale co vás to napadá, víte, jak je mizerná.‘ ‚Jen mi ji, prosím, natočte.‘ Stalo se a pan Klement, když se usadil v rozviklaném křesílku, pozvedl nádobu proti špinavému ateliérovému oknu a začal chvalozpěv. ‚Vidíte tu nádheru? Jen pohleďte! Jsme na poušti, okolo nás nic než písek a tam nahoře ta obrovská žhavá koule. Jaký žár! A vy jste mi podal sklenici pramenité vody.‘ A pomalu, nábožně ji vypil. Bylo to jako svaté přijímání. Potom, vraceje sklenku hostiteli, pronesl pamětihodnou větu: ‚Děkuji ti, příteli velbloude.‘ A když zachytil malířův udivený pohled, omluvně dodal: ‚Nechtěl jsem se vás dotknout. To jen, že jsme na té poušti.‘ *Básník!*“ (Zemina, 1991)*

Většinu svého života žil Bochořák v Brně. Tam nejprve studoval obchodní akademii, ale nedokončil ji (a Rotrekl v dokumentárním snímku *V zubech nůž pokory*⁶ říká, že toto studium neměl Bochořák rád, po roce ho zanechal; přesný důvod ovšem neznám), a pracoval na různých místech a pozicích, zprvu v krátkodobých zaměstnáních. Na začátku války se vrátil do Kunštátu, pracoval tam ve výrobě keramiky. V roce 1942 se oženil s Julií Halířovou, narozenou v Brně roku 1905; v korespondenci jeho literárních přátel – Zahradníčka, Čepa, Demla, Halase – nacházíme o svatbě více zmínek. Jak uvádí Zdeněk Rotrekl (1987), svědkem jim byl Jan Čep, oddávajícím P. Silvestr Braitu. Mezi lety 1942 a 1945 byl úředníkem brněnského magistrátu. Byl nakonec zaměstnán v brněnských knihovnách (městské a krajské), v roce 1949 přeložen do knihovny obvodní (v Brně-Židenicích) a později, roku 1960, penzionován. Vedle toho byl po celý život činný literárně, Tomeš ale říká, že „věděli o tom, že Bochořák píše básně“ – proto se zdá, že to byla skutečně vnitřní nutnost básníková, nemusel se svou tvorbou nijak vykazovat a dělal to jaksí

⁶ Jedná se o půlhodinový pořad brněnské České televize, vysílaný 9. 8. 1996, který Zdeněk Rotrekl připravil se Zeno Kaprálem – pořad obsahuje čtené verše Klementa Bochořáka, Rotreklovy vzpomínky na básníka, jsou zde snímky z Kunštátu a Brna. Letos v srpnu bude podle mých informací z ČT tento pořad po deseti letech znovu uveden.

v soukromí. Říkám to s určitými rozpaky, neboť Mojžíř Trávníček (1994, s. 46) zdůrazňuje naopak ve svém článku o Klementu Bochořákovi, že Bochořák viděl v psaní poezie poslání a naplnění⁷. Snad je nejpravděpodobnější jistá syntéza těchto pohledů – poezie byla v jeho životě podstatná, psaní mu bylo svěřeným úkolem a radostnou potřebou, a zároveň to byla činnost natolik blízká jeho srdci, že mohl psát i v zapomenutí, bez vydávání knih – ovšem jen dotud, dokud cítil, že může psát a že má co říci. Od jisté doby pak již „poezii nepsal“. Náznaky tohoto budoucího umlknutí můžeme vysledovat již v knihách vycházejících v šedesátých letech – stále častěji zde totiž mluví, šeptá o mlčení, o nemožnosti vyslovit všechnu poznanou pravdu a zakoušenou krásu. Píše o tom, že vše podstatné již bylo v jeho verších řečeno. Jako by byla jeho práce již završena, scelena.

Klement Bochořák nebyl v padesátých letech uvězněn, tomuto osudu katolických spisovatelů se vyhnul, snad právě proto, že byl stranou a že byl apolitickým člověkem a básníkem. I v těch letech, kdy ostatní autoři ve svých knihách velmi vzrušeně reflektovali tíhu v současné společnosti a politice, například v době druhé světové války, Bochořák psal knihy zdánlivě odtržené od této reality, zdánlivě vzdálené. Někteří by mu to mohli vytknout jako pasivitu, jako útěk před skutečností. Jeho způsobem ale nebylo burcovat, nebylo mu to jednoduše vlastní; spíše teskně, smutně, tiše, ale neméně vytrvale zpíval i básnický mlčel o své pevné naději, která procházela mnohými otřesy, ale nebyla ničím umlčena docela. Tam, kde Zahradníček křičí a gestikuluje, dovolává se hrdinsky Boží spravedlnosti a hněvu nad zlem, které se děje, tam se Bochořák obklopuje přítomností andělů, důvěrně sebe i své okolí a svoji zemi vkládá do všemohoucích Božích rukou a hledá známky Boží věrnosti ve věcech okolo, v zážitcích a prostých zázracích. Vidíme to zejména na válečných sbírkách.

⁷ Uvedu přesně citaci několika Trávníčkových vět, které se k tomuto úkolu poezie vztahují: „Bochořák chápal básnickou tvorbu především jako přísný mravní závazek. Základem básnické stavby mu byla upřímnost a opravdovost člověka, schopného se jako umělec vyjadřovat za všechny lidi jemu podobné“. Báseň byla tedy úkolem mravním a uměleckým a povinností lidské solidarity básníka. Bez výhrad a pochybností přijímá poezii jako úkol. Úkol vznešený a krásný, jeden z nejušlechtlejších.“

1.3. MOŽNOST PSÁT A PUBLIKOVAT

Řekla jsem tedy, že Klement Bochořák nebyl vězněn, nicméně to se dá říci jen po vnější stránce. Uvěznění duchovní podstaty člověka se nevyhnulo ani jemu, nemohl plně prožívat to, čemu věřil, nemohl dát plně prostor svému citovému křesťanskému myšlení a cítění, a nemohl ani publikovat to, co chtěl psát. Na otázku „Proč jste nepublikoval?“, kterou mu Lumír Kuchař položil v roce 1968, básník odpovídá: „*S publikováním jsem měl od února 1948 jisté potíže, ale nemohu říci, že mně od té doby do dneška nic nevyšlo, někteří básníci a spisovatelé byli na tom mnohem hůře. A doufejme tedy, že i v tomto ohledu nastane větší spravedlnost, i co se týče nezasahování do umělecké hodnoty rukopisů.*“

Otázka je, zda by mu knihy výrazně více vycházely (a bylo-li by to ve velkých nákladech), byla-li by společenská situace jiná. Vydávání básní přece souvisí s čtenářskou obcí, s kritickými ohlasy, s množstvím zájmu, které dílo vyvolává, s ohlasem literárně kritickým. Nevím, zda by si tyto knihy našly širší cestu k většímu počtu čtenářů, protože jsou velmi silně věcí srdce. Dost možná by nikdy neměly příliš mnoho vděčných čtenářů, to ale již nemůžeme zpětně říci ani odhadnout.

Také by bylo zapotřebí opatrnosti v tom, kdybychom chtěli říci, že v padesátých letech se těžiště jeho tvorby přesunulo do psaní pro děti, protože nemohl publikovat pro dospělé. Je třeba vzít rovněž v úvahu, že právě tehdy byly jeho vlastní děti ve věku čtenářů těchto knih a že se v těchto knihách k Jeníčkoví, Magdičce a Tomášovi často obrací. Nezapomeňme také, jak blízko měl Bochořák k pohádce a pověsti po celý svůj život, jak je to zřetelné i v jeho verších – přímo to tematizuje. Domnívám se, že mu tato práce pro děti byla příliš vlastní na to, aby ji ve svém životě zcela opominul, i pokud by byly okolnosti jiné. Toto z vnějších důvodů nejnesvobodnější období tak není ve skutečnosti odmlkou v poetické tvorbě, není odklonem, je jen soustředěním na to, na co bylo možné a dobré se v té chvíli soustředit. Verše nakonec vycházejí, byť se zpožděním.

Je ale jisté, že básník pocítoval velkou únavu z té nemožnosti předložit své texty čtenářské obci, přistupoval ke tvorbě zodpovědně a jeho básnické sebevědomí

potřebovalo oporu v souhlasu a radě druhých – to jsme již ostatně sledovali na vztahu s Halasem. Z jiné strany můžeme na toto autorovo přání pohlížet jako na projev nesmírné tvůrčí pokory, která byla odrazem pokory vnitřní, osobní. Jako doklad toho čteme v rozhovoru (Hovoříme s Klementem Bochořákem, 1968) o Idyliconu smutné, pokorné básníkovo povzdechnutí: *„Ale zas! Dosud se nemohlo jednat o vydání, a proto nevím, kde má skladba závažné chyby, i když jsem ji několikrát přepracovával. Ani autor nedělá na svém díle sám, některé chyby leží velmi blízko, takže je nevidí, jiné zas dovede uhádnout jen někdo druhý. A je-li člověk ve své práci sám, dochází k bolestnému odcizení, které dobrou snahu mění v předčasnou těžkou únavu.“*

Je myslitelné, že i tato dlouhotrvající tíseň, pocit bezmoci a bezútěšnosti se podepsaly na tom, že básník se nakonec básnicky, lépe řečeno publikačně odmlčel. Určitým, domnívám se podstatným signálem toho, že na poezii nerezignoval a zachovával si naději, že se věci změní, je to, že svou básnickou pozůstalost uspořádal, přepsal strojem na čistopis, pečlivě připravil. Před svou smrtí se podílel na přípravě vydání Legend a Staronových básní.

Jaromír Zemina ve výše zmiňovaném článku obdivně vzpomíná: *„Vy jste byl básník celým svým životem a obšťastňoval jste lidi pouhou svou přítomností. Vzpomínáme na vás, pane Klemente Bochořáku, vděčně, a vůbec k tomu nepotřebujeme kulatá výročí. Když jste od nás odešel, podoben starcům El Grekovým, bylo Vám jedenasedmdesát.“* Stalo se to v Brně 11. srpna 1981⁸ a v Brně na Ústředním hřbitově byl také pohřben⁹. Ivan Blatný za básníkem napsal:

*„Klemente už Vám zvoní hrany
a odletíte, odletíte
tam někam v náruč Zlaté Panny
v krajiny mlhavé a skryté*

⁸ Básník byl před smrtí nemocný a již ze svého lůžka nevstával.

⁹ Není však pohřben v bezprostředním sousedství slavných osobností na kruhovém památníku hřbitova – tam kde jsou hroby například Jana Skácela, Oldřicha Mikuláška, Jiřího Mahena a mnoha jiných, ale na soukromějším místě, po boku své ženy Julie. Pokud by někdo chtěl jejich hrob navštívit, jedná se o dvojhrob č. 77 a 76 v 82. úseku, v 1. řadě (viz kopie plánu v příloze). Na jejich hrobě příznačně není žádný nápis kromě jmen a dat, manželé jako by byli k sobě připojeni prostým křížem (viz fotografie v obrazové příloze této práce).

*A zmizí rozedrané rány
 však vy to víte, vy to víte
 Klemente už Vám zvoní hrany
 a odletíte, odletíte
 Už tady stejně jenom dlíte
 tak v spánku, o krajině sníte
 v níž byste zkolébán byl rány
 do zlata trošku pouspaný
 Klemente už Vám zvoní hrany
 a odletíte, odletíte“
 (Smrt Klementa Bochořáka)¹⁰*

Jan Marius Tomeš (2003, s. 73) k tomuto Blatného rondelu dodává: „V rondelu pro Klementa Bochořáka je nejenom půvab lehýnké, motýlí hravosti, ale pro ty, kdo tohoto krásného člověka a teskného básníka znali, i zvláštní přesnost psychologické charakteristiky, vedené velice jemnou a úspornou lyrickou linií.“

Klement Bochořák kromě jediného, výstižného slova „básník“ (s jistou příznačností pro jeho literární osud až posléze doplněného) nemá žádný epitaf, ale vzpomínky jeho přátel jsou výmluvné – i mezi řečí.

¹⁰ Sek. cit. in Tomeš (2003, s. 73).

2. KORESPONDENCE A PŘÁTELE

V Památníku Národního písemnictví není žádný samostatný fond Klementa Bochořáka, nejsou zde tedy ani texty, ani jiné dokumenty; evidují zde však několik málo dopisů, roztroušených ve fondech jiných autorů¹¹. Konkrétně se jedná o šest dopisů z let 1939 až 1954 adresovaných Václavu Černému a dva dopisy Janu Čepovi (1941, 1942). Další jména (tentokrát je zaznamenáno již vždy po jednom dopise) jsou: Kainar, Träger, Vilímek, Zejda, Nezval, Jeřábek. S jistotou můžeme říci, že je to jen zlomek Bochořákovy korespondence. Existují-li nějaké písemnosti a dokumenty, většina jich je pravděpodobně dosud v majetku Bochořákovy rodiny a přátel nebo případně dědiců těchto přátel.

Z materiálu korespondence s Jiřím Ortenem, Bochořákovým přítelem byla v PNP před lety uspořádána samostatná výstava¹². Jeden z Ortenových dopisů je také součástí výstavy připomínající osobnost Klementa Bochořáka v Kunštátě. O jiném dopise Jiřího Ortena, veřejnosti neznámém, se zmiňuje Zdeněk Rotrekl v pořadu *V zubech nůž pokory* (1996), dopis je psán v Kutné Hoře 18. 8. 1938; Rotrekl mluví s úctou o básníkově jemnosti a citlivosti, nešetří chválou nad vytríbeností způsobu, jímž je dopis napsán.

Pár krátkých dopisů Františka Halase vyšlo také v jeho sebraných *Dopisech*, které edičně připravili Jan Halas a Ludvík Kundera (2001). Podle tohoto souboru je zřejmé, že nejčastěji psal Halas Bochořákovi na přelomu 30. a 40. let, v té době se o něm také nejvíce zmiňuje v korespondenci s jinými – zejména s Janem Čepem. Dopisům Klementa Bochořáka Františku Halasovi se věnuje článek A. Mikulové (1991). Už jen množství dopisů, které Bochořák adresoval Františku Halasovi, ukazuje, jak srdečný vztah mezi nimi byl – jedná se o více než 150 dopisů Klementa Bochořáka. Halas se snažil Bochořákovi prospět, komentoval jeho tvorbu a seznamoval ho také s dalšími literáty (s Dokulilem např.), upozorňoval je na tohoto

¹¹ Informace, kterou zde podávám, je z roku 2003, je tedy možné, že došlo ke změnám.

¹² Na tuto výstavu mě upozornil J. M. Tomeš.

pozoruhodného básníka (o Bochořákovi mluvil např. se Šaldou¹³, se Zahradníčkem¹⁴). Dával také mladému básníkovi přátelské rady, např. ho vyzýval, aby stále tolik neděkoval, ale choval se jako autor sebevědoměji a připomínal si to, že i on světu dává¹⁵. Jinde Halas píše¹⁶: „*Navštivte taky Hejla, nebojte se, je také plachý, ale nějaká cesta ve dvou lesem to dá do pořádku. Potřebujete styk s lidmi. Samota je někdy dost nebezpečná, není-li dost síly k ní.*“ Ve zmíněném článku A. Mikulové je otištěno deset dopisů Klementa Bochořáka, Mikulová vybrala ty, které považuje za typické či zvláště zajímavé – k dokreslení událostí. Básníci se sdíleli o tom, co prožívají osobně, o jiných lidech, o své četbě, o literatuře vůbec, a pro Bochořáka poněkud překvapivě – také o společenských a politických aktualitách. Korespondence pochází z let 1935 (tehdy se Halas a Bochořák seznámili) až 1949, jedná se tedy především o válečné roky. Vytýká-li se Bochořákovi, že ve svých verších z válečné doby utíká před realitou a nereaguje na její tíhu, pak zde je zřejmé, že o tom, co se dělo nejen přemýšlel a byl tím znepokojován, ale velmi vzrušeně to komentoval – nebyl tedy lhostejný k událostem, odtržený od nich, nicméně v tvorbě svou lidskou zkušenost konvertoval tak, jak to známe. Nebyl nikterak bojovný, ale nebyl ani zbabělý, aby se neozval, když vnímal, že je toho třeba. Přátelství s Františkem a Libuší Halasovými se odráží dodnes v láskyplném vztahu, který k již zesnulému básníkovi chová Halasova rodina.

Je však mnohem více přátel, kteří na Klementa Bochořáka laskavě vzpomínají, mám na mysli manžele Tomešovy, Kunderovy a jiné. Klement Bochořák neodmyslitelně patří i dalším generacím umělců – Tomešovi vyprávějí, s jakou radostí na Bochořáka vzpomíná např. herec B. Polívka. Básník vskutku lidi překvapil a zasáhl, pokud se ocitli v jeho blízkosti, nemohou zapomenout. Vedle autorů, kteří své vzpomínky publikovali, je ještě více lidí, kteří by mohli obraz o Klementu

¹³ Halas, Kundera (2001, s. 114). Jedná se o dopis F. Halase K. Bochořákovi ze dne 19. 7. 1935, v němž mu sděluje, že byl s jeho básněmi za Šaldou a že se Šaldovi „*leccos líbilo a to je co říci*“.

¹⁴ Halas, Kundera (2001, s. 116). Dopis Františka Halase Klementu Bochořákovi, podzim 1935.

¹⁵ Halas, Kundera (2001, s. 115). V dopise Františka Halase ze září 1935 čteme: „*Nesmíte stále tolik děkovat, potřebujete trochu víc sebevědomí – Vy dáváte také, světu a lidem, třeba je to zatím jen potichu.*“

¹⁶ Halas, Kundera (2001, s. 114). Dopis Františka Halase Klementu Bochořákovi, 19. 7. 1935.

Bochořákovi doplnit, zejména pak jeho syn Tomáš, dcera Magda a další členové rodiny.

Předpokládám proto, že další část korespondence je dosud v soukromých rukou a patrně nebude nezajímavá. Přátelství s Klementem Bochořákem znamenalo pro mnohé skutečně osudové, srdeční setkání, a korespondence je plodem tohoto vzácného vztahu – je to věc osobní a intimní, proto není divu, že zatím nebyla více zveřejněna. Byť by to pro literární historii mělo nesporně smysl. Literatura Klementa Bochořáka je však natolik trvalé hodnoty, že můžeme na zpřístupnění dalších souvislostí ještě i počkat, doufejme jen, že nebudou ztraceny navždy.

3. PRŮŘEZ TVORBOU

3.1. O PRVNÍCH KNIHÁCH

3.1.1. Mladý žebrák

3.1.1.1. Napětí v první knize

„Vzývám tě, něžný sne,/ ze srdce vytryskni,
slovo je bezmocné / po lásce před písni.//
Vždyť toužím napsat list/ popsany slzami,
aby v něm mohl číst/ přítel i neznámý,//
každý, kdo bojí se/ nezraněn vyslovit
svou touhu po kráse,/ bez níž je smutno žít.//
Na zemi bez lásky,/ bloudění daleká,
kde marnost otázky/ zná srdce člověka,//
otázky krvavé:/ proč jsem se narodil?
která cit z prsou rve/ tomu, kdo teskně žil.//“
(Vzývám tě..., s. 15)

Název Bochořákova knižního debutu, dobře vyjadřuje napětí, které ve verších nacházíme. Chcete-li, pak můžeme rovněž poznamenat, že žebráctví se dotýká života samotného autora, není to jen básnický obraz, autorská stylizace. Ve vzpomínce Jaromíra Zeminy (1991) čteme: „*Chudoba ho provázela stejně věrně jako poezie a křesťanská víra. Byl tak chudý i proto, že byl naprosto poctivý. Jednou mě požádal o peněžní půjčku, to už mu muselo být hodně úzko. Zeptal jsem se, kolik potřebuje. ‚Korunu, prosím.‘ Opáčil jsem, že sám mnoho nemám, ale mohu mu půjčit větší peníz. ‚Ó, to prosím, ne. Kdybych si řekl o víc, již bych neměl jistotu, že vám to budu moci vrátit.‘*“

Dramatičnost sbírky předznamenává také motto ze Zavadovy Panichidy: „*Je prázdno na zemi,/ jen na jednom prahu se mnou dlí můj žal,/ že hořící keř srdce, v němž sám těžce planu/ milostivě nikdo nepožal*“. Takový úryvek uvozuje drama věřícího básníka, který promýšlí svou víru, je to silný emocionální stav plný zvrátů, zvažování, přání, touhy, rozčarování. Jako by lyrický subjekt sám sebe přesvědčoval,

že může věřit v naději, že žal, stesk, který cítí, má někde konec. Velmi často se zde objevuje motiv smrti, hovoří se o ní, kontrastuje s nadějí a životem mnohdy skutečně velmi naléhavě, ale stále se jedná o zvažování, rozmýšlení nad tím, a není poslední propastí, z níž není návratu, ale okamžikem zlomu, přerodu, stavem dočasným, byť hrozným.

Nepředstavuje se nám zde, v této sbírce, jen žebrota fyzická, ale také pocit prázdnoty duševní i duchovní, který vyústí v touhu po naplnění.

Připomeňme však, že motiv žebráka a jeho symbolické pozadí není jistě Bochořákovu novum, nemusíme ani časově příliš nazpátek, abychom našli např. Durychovy Žebrácké písně, publikované deset let před Bochořákovou prvotinou. Poukaz na propojení chudoby a žebroty s kontextem křesťanským a se zduchovněním jejich smyslu je tu také na místě, i když mnohem méně, než je tomu u Durycha. V roce 1934 vychází také Čepův *Děravý plášť*. Biblické pasáže Ježíšova kázání (označované v biblistice jako kázání na hoře – v Matoušově evangeliu – a kázání na rovině – v Lukášově evangeliu) jsou příkladem tohoto propojení chudoby fyzické a duchovní či duševní, neboť konkrétní verše se liší právě těmito dvěma důrazy. Chudoba v tomto pojetí v sobě nese i význam pokory, tichosti, odevzdanosti Bohu; básníci užívající těchto symbolických obrazů tyto konotace znají.

Výslovně se básník vrací k Máchovi a romantické motivice (osamělost, opuštěnost, smutek, vybledlý lesk, noc, hlubina, žal, přízraky, zhroucení do sebe, prázdna touha, břehy vzdálené, otevřený hrob v máji, slavík a růže, tajemná slabost, vydědění, mrtvé milenky, bolest, ztracený ráj, rozteskněná tíseň, tříštící se hvězda, labuť, luna, jezero apod.). Ozvěny toho jsou ve všech raných sbírkách. Tato motivika má ovšem, jak již bylo v literatuře podrobně popisováno, má kořeny barokní. K baroknímu vnímání pak poukazuje zejména vyhrocená dvoupólovost popisovaného světa a duševního stavu, na jedné straně stojí současná nenaplněnost, na straně druhé naděje na budoucí naplněnost. Vskutku přesná je tu Tomešova (2003) charakteristika Bochořáka jako „tesklivého“ básníka. Těžko by se dalo explicitněji přiznat svůj romantický sklon než následujícími verši: „*A dívka na druhém břehu/ plakala bolest mou,/ jak mrtvý Heine něhu/ by zpíval za hvězdou.*“ (*Vzpomínka, s.13*)

Nakonec mého popisu poznámka versologická: básně mají více méně pravidelnou stavbu, jsou členěny do strof (až na výjimky čtyřslabičných) a jsou

in. h. g. l.

2

rýmované. Na některých místech však nejsou ani rýmy ani rytmus básně bez napětí, zastavení, klopýtání. Básník tedy zachovává dané schéma, ale ne dokonale, je svoboděn, bloudí ve svých tématech, a přitom nevystupuje proti tradiční formě. Jednoduše váhá, zůstává v napětí.

3.1.1.2. Hrubín o Mladém žebrákovi

Hrubín takřka vůbec nereflektuje signifikantnost názvu pro celou sbírku, nejbližší je tomu tam, kde hovoří o proměňování jisté rozpačitosti v odvalu a pokoru a o hledání vykoupení. Co ale v jeho recenzi nacházíme a co z toho se ukázalo jako důležité v dalším popisu Bochořákova díla? Hrubín především nazývá Bochořáka básníkem, přiznává mu tento status, a tím oceňuje celou jeho poezii, když píše: *„V Bibliotéce fondu Roberta Lva Nováka, kde vyšlo tolik bezvýznamných knížek, představuje se nám letos básník, který nás opravdu zaujme.“* Ve shodném duchu svůj krátký příspěvek i uzavírá: *„Věříme, že nám tady něco říká básník (...).“* Tím mu dodává jistou prestiž. A to i přesto, že se v tomtéž článku zmiňuje o tom, že *„je zde hodně básní ještě nedozrálých a závislých, takže osobnost autorova se rýsuje zatím dost mlhavě.“*

Nejvíce podle svých slov oceňuje Hrubín báseň Reiner Maria Rilke, shledává v ní: *„zajiskření, pevný obrys tvaru“*. Bochořákovy verše charakterizuje jako *„zalykavý zpěv, v němž hledá vykoupení.“* Podtrhla bych slovo „zalykavý“, je to asociace velmi přesná. Dalšími dvěma postřehy hodnými zaznamenání zde – proto abychom je mohli srovnat s dalším vývojem poetiky a jeho reflexí, jsou postřeh o *„krásné rozpačitosti, s kterou přistupuje k věcem, k ženě, k přírodě a k životu“*, o rozpačitosti, jež se *„mění v odvahu a zároveň pokoru, navštíví-li ho v jeho samotě a odstrčení Bůh“* a postřeh, že v několika verších *„překvapuje přesným viděním věci nezachytitelných.“* Takové charakteristiky by vystihovaly i další Bochořákovy knihy, zde se rýsují stabilnější prvky básníkovy výrazu. Když ale nakonec Hrubín mluví o Bochořákovi jako o básníkovi, jehož hlas jako by *„zněl ještě jako z dálky, jako hlas zasypaného, hlas s věží samoty!“*, a přeje si a radí autorovi: *„ty (rozumějte ty věže samoty) strhnout, srovnat se zemí a teprv si budeš moci svobodně zazpívat“*, pojmenovává něco, co v díle zůstane. Klement Bochořák se samoty nikdy úplně nezbaví, ta k němu patří.

Za Mladého žebráka obdržel Bochořák literární cenu¹⁷, a i to je nám důkazem, že podobná poetika rezonovala v té době s naladěním celého českého literárního prostoru – již o rok později je u příležitosti jubilea nosným tématem literárního světa reflexe Máchova díla.

3.1.2. Drama v podzimních básních z roku 1936

*„Prodírající se hlozím výkřiků
k hnízdu srdce drásaného zlem
černých písní tvých, o slavíku
zoufanlivých dešťů, započněm*

*refrén prosby k prázdným nebesům
visícím jak kletba nad hrobem:
Bože, nalej pýchy zástupům
lidských hmyzů zmírajících snem*

*horečnaté hlíny v nízkostech,
v které strhuje je pozemskost - - -
Zmlkla vzpoura, plíseň na ústech,
leptám v dlani slin svých hořkou zlost.“
(ze sbírky Listopad, s. 23)*

O sbírce Listopad, která vychází sice až v roce 1940, ale básně v ní obsažené psal Klement Bochořák na podzim roku 1936 – jak je uvedeno na začátku knihy – mi není známa žádná samostatná recenze, je to škoda, poněvadž reflexe těchto sbírek, v mnoha aspektech si blízkých, by bylo zajímavé srovnat. Listopad však tehdy bohužel patrně nikdo nekomentoval.

Jestliže jsme již v Mladém žebrákovi nacházeli tragické prvky, tesklivost, smutek a opuštěnost, pak nyní otevíráme sbírku ještě tragičtější a rozervanější, sbírku plnou zápasu a únavy po zápasu. Máme zde metaforiku podobnou metaforice halasovské. Význam obrazů se nejen neshoduje, ale dokonce kontrastuje s významem týchž obrazů v jiných Bochořákových sbírkách. Verše nejásají, ale zalykají se mnohem výrazněji než v Mladém žebrákovi. Nenaplněnost je

¹⁷ Přesněji řečeno: Bochořák poslal do soutěže svůj rukopis a poté, co soutěž vyhrál, sbírka Mladý žebrák mohla záhy vyjít.

prohloubena, Bůh je vzdálený a nepochopitelný. V pozadí také vyrozumíváme neuskutečněnou lásku, ztracenou ženskou bytost. Je to zpěv zoufalého, nikoli jen estetický shluk obrazů bez podkladu. Božské se prolíná s milostným, a obojí je nesmírně hrozné. K tomu přistupuje tajemný svár ženských postav – postavy matky a postavy jiné ženy, dívky. Leží před námi scéna hodná antické tragédie či Shakespeara, scéna intenzity biblických dramát... Projev je exaltovaný, nasycený kontrastivními prvky, rozdrážděný, a přitom vnímáme propojenost veršů celé sbírky, vnitřní souvislost jednotlivých výkřiků. Zde vystupuje Bochořák jednoznačně z vlivu Halasova, i kdybychom tvrdili, že jinde v tomto přímém vlivu zůstává. (Já bych to ale tvrdit nechtěla.)

3.1.3. Žluč a víno

*„Probojovat se písni očistnou
do krajin duše z těla hlubokosti,
do gotiky tmy bolest vyklenout
tryskající z dna krve do výsosti,
návrší vinná, ohněm zoraná,
přes podzim úzkosti a zdání přejít,
kde roucha mlhy jitem zedraná
pásem cest rodných toužíme v jas spojit.
Pro sladkobolnou volnost poutníka
bohatství větru v dálkách otevřít,
v panenských studních, kde hlas nebe lká,
obrazy hvězdných zahrad vykouzlit;
přes půlnoc k jitru rosou spěchající
šlápěje spánku zastřít křídlem ticha,
by slzy smrti šerem padající
směl anděl zlíbat, v okna má jenž dýchá.“
(Dnes večer)*

Mluvili jsme již o „trpkém zrání“, jak sám autor toto období nazval. Žluč a víno je dalším krokem vědomého odpoutávání se od zoufalství. Přesto, přese všechno zpívání o cestě k smíření, přes vyslovení této touhy, zůstává za slovy něco velmi tíživého. Setkal se s drahými lidmi, setkal se s Bohem, ale někým byl opuštěn, po někom se mu stýská, cítí úzkost samoty, zklamání. Touha po smíření, po Bohu a po lásce, je sice na jedné straně zdrojem silné a krásné naděje, na straně druhé však

způsobuje palčivou bolest právě svou nynější nenaplněností a neúplností. Tato touha je nesmírně krásná, a nesmírně trýznivá... Čím citlivější a jemnější básník je, tím hlubší jizvy po bolesti zůstávají.

„Však bolest má se dosud připozdívá,/ je smutno na zemi, je rozvrat snů./ Do samoty zlych zní píseň zádumčivá,/ zaniká chvěním touhy v bezmeznou.“ (Až zazní)

Aluze na biblický verš, kde učedníci jdoucí do Emauz oslovují Krista, kterého ale dosud nepoznali¹⁸, přibližuje verš literární modlitbě. Vnímáme pak silněji naléhavost této úzkosti, tohoto zoufalství. Za textem je skryta chvíle, kdy učedníci prožívají jedno z nejtemnějších období, kdy jejich největší sen o Spasiteli se zdál být právě zcela rozvrácen. Cítíme onu zlobu samoty, zádumčivost písně, smutek a rozvrat snů, cítíme to jako skutečnost existenciální, ne pouhou mělkou dekorací verše. Spolu s tím ale rozpoznáváme i velice subtilně zachycenou naději.

3.1.3.1. Černého Průhled do nové poezie

V Průhledu do nové poezie v Kritickém měsíčníku (1938, s. 214–220) se objevuje několik vět o Žluči a vínu. Nejprve je konstatováno, že sbírka je „*básnickým výrazem vypjatého spiritualismu zbarveného silným přízvukem náboženským*“. Černý shledává podobnost s verši Jana Zahradníčka. Co se týče tematiky, tvrdí, že: „*Bochořákův svět je sestaven z dvou božích darů: lásky a bolesti. Už svou přirozenou povahou nejsou to živly protivné a nepřátelské: která láska byla kdy bez bolesti? U Bochořáka pak vládne mezi oběma citovými oblastmi stav nepřerušované výměny a prolínání. Láska, již chová k matce (jeden z pramenů jeho exaltace), podobá se místy zoufalství (...) utrpení jej naklání k láskyplnému roztoužení.*“ Trochu paradoxně se tu recenzent snaží tyto rozporné věci harmonizovat a spojovat v jedno, nicméně skutečnost, že se oba tyto rozměry ve sbírce nacházejí, je neoddiskutovatelná. Černý hovoří o tom, že zde není tak hluboký, dynamický vnitřní svár mezi láskou a bolestí, jako tomu je v barokní

¹⁸ Lk 24:28–32 *A vtom přiblížili se k městečku, do kteréhož šli, a on potrh se, jako by chtěl dále jíti. Ale oni přinutili ho, řkouce: Zůstaň s námi, nebo se již připozdívá, a den se nachýlil. I všel, aby s nimi zůstal. I stalo se, když seděl s nimi za stolem, vzav chléb, dobrořečil, a lámaje, podával jim. I otevřítý jsou oči jejich, a poznali ho. On pak zmizel od očí jejich. I řekli vespolek: Zdalíž srdce naše v nás nehořelo, když mluvil nám na cestě a otvíral nám písmo?*

a barokizující literatuře, a že Bochořákova duše je mírnější a mdlejší. Takové tvrzení bychom mohli založit na srovnání jeho metaforiky s metaforikou barokní, z tohoto hlediska je zde skutečně svár méně dominantní, nicméně upřít Bochořákovi „usilovný boj a zanícení“ je podle mého názoru omylem, nemusí totiž jít o protiklad pokorné prosby.

V závěru své stati Černý dosti ostře poznamenává, že alogičnost poezie se v dílech některých básníků změnila v antilogičnost, a s odkazem na Šaldovu stat' upozorňuje, že je třeba, aby básník měl schopnost hrdinného zraku, aby viděl nově, a přitom přesně, aby přemýšlel. Cituje mimo jiné vybrané Bochořákovy verše a dokládá na tom chabou, rozmazanou a nedbalou představivost. Píše například: „*Co znamená Bochořákův ‚okřídlený ševel nadlehčení‘ (30)? Je to až na podiv, jaké kvantum myšlenkové mlhy dovede stvořit spojení pouhých tři slov! Poslední z nich – jakožto substantivum slovesné – vydá, to' se ví, za pět jiných. Bylo by možná lze pronést pravidlo: špatnou poezii spiritualistickou poznáš podle nekřesťanského množství slovesných podstatných jmen. Klasický případ je u Bochořáka na str. 39 ‚V den poslední‘: tam je ‚chrám odhmotnění‘, ‚brána vyjádření‘, ‚hlasu poslední vzepjetí‘ a ‚dusot vykoupení‘. Jen tři první verše, aby byla jasně patrna mlžná hadrovitost, představová neukázněnost, myšlenková neorganickost této básně, jež ostatně je v knize výjimkou: Kde nejklidnější prázdnota se klene – nad útlukem chrámu odhmotnění, - tragikou křídel cudnosti at' vplynu...“ „Okřídlený ševel nadlehčení“ rovněž nebudu vykládat či obhajovat preciznost obrazného vidění, nicméně v případě básně V den poslední se domnívám, že Černého pohled není adekvátní.*

3.1.3.2. ✂ Strnadel: Mladý moravský básník

Strnadel reflektuje sbírku Žluč a víno a jednou větou se vrací také k Mladému zebrákovi. V jeho větě: „*Poznání bolesti přivedlo tohoto tichého zajatce světla lásky k pokornému vyznání se z oddanosti k životu a k Bohu*“, bych upozornila na první část, na dvě slova „poznání bolesti“. Strnadel si všímá toho, že oddanost k životu a Bohu je propojena s poznanou bolestí. Je to něco podobného jako Hrubínovo vyjádření „zalykavý zpěv“. Zdůrazňuji to proto, že se brzy dostaneme k přemýšlení

o idyličnosti, které vyslovují jiní recenzenti, a slova o „*poznání bolesti*“ (Strnadel), „*chvění*“, „*přemáhané pyše zoufalství*“ (Hrubín), Bochořákova vlastní slova o žebrákovi a některá jiná budeme při tomto přemýšlení konfrontovat právě se zmíněnou představou idyličnosti.

Strnadel věnuje mnoho pozornosti náboženským motivům sbírky a zdůrazňuje tuto souvislost i ze žánrového hlediska – mnohokrát hovoří o verších jako o modlitbě, tvrdí, že básník se modlí. Píše také, že Bochořákovy verše „*jsou plny problematiky, většinou ještě tápavé, nehluboké a nedrásavé, ač upřímné, a vyústující zatím ve zvěstování pokory a očištěné radosti.*“ Jeho čtenáři netušili, jak hluboce je mu zvěstování pokory a očištěné radosti vlastní, nebo lépe řečeno – jak moc po takovém výrazu touží, jinak by vypustili podobná „zatím“. Nicméně nerozpoznává v Bochořákovi drásavost skrytou, takovou drásavost, která je v jiných sbírkách sice vyjádřena explicitněji než ve Žluči a vínu, ale která je přítomná i zde. Stačí přece i pouhý titulní obraz – aluze na Kristovo dílo na kříži. Je ovšem pravda, že naléhavěji bude Bochořák hovořit jinde.

Dále Strnadel srovnává verše s vlivem Zahradníčkovým, ale nepřiznává Bochořákovi takovou plnost výrazu jako Zahradníčkovi, podle něho je Bochořák ve svém prožívání, v básnickém zobrazení emocí mnohem mělký. Doslova říká: „*básník, který se učil hlavně u Zahradníčka, k jehož vznícené hymnické oslavě života se přiblížil ve svých verších jen třásněmi slov a nikoliv prožitkem a básnickou emocí. Jeho duch je příliš zatížen pozemskostí, aby jeho píseň a jeho zrak objal vyšší a vzklenutější prostory.*“ Klement Bochořák ještě mnohokrát napíše básně, v nichž jeho zrak obejmě vyšší a vzklenutější prostory a mnohokrát bude plnit své verše prožitkem a básnickou emocí, bude toho však někdy dosahovat jiným způsobem než Jan Zahradníček. Je naopak zarážející, že recenzent vůbec nenaznačí, že sbírka je připisována manželům Halasovým a že ve verších vliv Františka Halase skutečně nacházíme.

Podstatné na této recenzi je zdůraznění smyslového rozměru básníkovu popisu ke světu. Nevíme pak, zda Hrubínovu reflexi předchozí sbírky Strnadel znal, nicméně mluví o „*vzlykové tváři*“, „*o pozardívání studem*“, jeho řeč je tedy v něčem podobná té Hrubínově. Pro úplnost budu Strnadela citovat: „*Tytéž motivy a permutace nálad, zčeřených jen subtilními smyslovými vzruchy, ať už jsou to vjemy*

přírodní, předjímání krásy a sladkosti života, touha po ženě, láska k matce a k Bohu, před nímž se básníkova vzlykavá tvář pozardívá studem, nalézáme v jeho verších i v nové knížce.“

Jarní

3.1.4. Z generace Jarního almanachu básnického

Hodnoty, k nimž se hlásí tato básnická generace, naznačuje již ve svém článku z roku 1938 básník Kamil Bednář (1938, s. 120–121) – zejména mluví o svobodně přijímané tradici, vyznává znovu příklon k Máchovi a vůbec ke všemu, co představuje pro básníka domov. Po podstatě krásy a potřebné umělecké svobody říká: „Svoboda, již si žádá básník je přes rozličný výklad pojmu zcela jednoznačná: svoboda individuálního prožívání. Má-li poezie jaké závazky k veřejnému životu, záležejí v tom, že se musí býti o svobodu, již požaduje pro sebe, též pro ostatní. Brzy jí bude zažít dosti šarvátek v situaci, kde k teroru diktatur se připojí vznikající šovinismus ohrožované demokracie. Na dlouhou dobu bude poesie bez jednotné avantgardy, bez jednoznačného programu. Stav generace si žádá volného rozvoje osobností a opravdová poesie, jež se jeví ku podivu neproměnná již od prvních básníků bible a básníků o třešňových květech Číny, má na mysli toliko jedině: je to člověk jako dosud neobjevený zázrak. Paul Valéry to říká lépe: ‚Krása je soukromou věcí.‘ Věznitelé společnosti vědí dobře, proč staví obludu krásy oficiální.“¹⁹

Klementu Bochořákovi vychází v Jarním almanachu básnickém pouze pět básní, nicméně jejich výběr je mistrný, neboť výmluvně vystihuje tohoto autora. Je až s podivem, kolik klíčových Bochořákových témat se vměstnalo do tohoto mála básní.

3.1.4.1. Předmluva Václava Černého k Jarnímu almanachu básnickému

V době, kdy se Klement Bochořák zúčastnil počínů Jarního almanachu básnického, je již o něm psáno jako o zavedeném, známém, osvědčeném básníkovi.

¹⁹ Bylo by možné hovořit o této generační skupině šířeji, ale pro bochořákovské zkoumání v rámci této práce to není nezbytné.

Příspěla k tomu literární cena, kterou obdržel již za svou knižní prvotinu – Mladého žebráka, a skutečnost, že již také vydal sbírku Žluč a víno, zatímco jiní přispěvatelé almanachu měli za sebou zatím jen svůj debut, nebo dokonce jen jednotlivé publikované básně. Černý oceňuje, že almanach vznikl navzdory tomu, že byla válka, a příkládá tomu z národního a kulturního hlediska velký význam, vidí v tom totiž důkaz síly národního ducha a víry mladých básníků v budoucnost české země a slova²⁰. Je pozoruhodné, jak výstižně i při tomto shrnutí, při nutné zkratce a zaměřenosti na celou skupinu básníků popsal také některé rysy Bochořákovy poezie. K tomu se dostanu za chvíli. Nejprve si všimněme, jak Černý reflektuje inspirativní pole básníků almanachu: *„Na účastnících almanachu viděl bych prozatím spíše znaky mezigenerace, družiny tvořící most mezi dvěma zřetelně různými obdobími uměleckého vývoje, ohlašující, ba v mnohém zahajující platnost básnické vůle nové, aniž při tom pomýšlí příliš na úmyslnou demarkaci mezi sebou a tvorbou starší. Ráz změny, již přinášejí, kmitne ti již prvním letným dojmem, přiblížíš-li se k jejich skupině prostě i jen se strany její četby, jak se dost výrazně jeví v této nevelké knížce. Kdo jsou její klasikové? Dostojevskij, jenž ‚viděl očima, jakých dosud básník nepoznal‘; Kierkegaard; Bronteová; Bible; Shakespeare; Mallarmé... Zvláštní: přes čas a prostor a hlavy novějších proroků, kteří kázali hlavně ty nebo ony úkony a cíle lidské hromadě, člověka pojímají jako zlomek a nástroj lidských skupin a viděli i měřili skutečnost očima a mírou obecně platných ideologií, vracejí se zde mladí básníci k velikým znalcům lidské duše, k jasnozřivým zkoumatelům toho, co je v člověku a skrze člověka původně dáno a není v něm účinkem vštípenýma zprostředkovaným, v Mallarméovi pak i k hledači krajních možností lidské čistoty, duchovní ryzosti.“*

Již tady tedy nacházíme zmínku o jistotách, zdrojích, s nimiž bude Klement Bochořák v tvůrčím kontaktu po celá léta, zatímco jiní přecházeli k velmi jiným oblastem inspirace. Nikdy také nebude výrazně bořit tuto návaznost, nikdy nebude nikomu klnout nebo prohlašovat, že jeho projev je zcela nový, na ničem nezávislý. Nacházíme tak básníka velmi konzistentního přesvědčení. Nazvěme to krásněji: básníka věrného a vděčného. Trvá na tom podstatném. V úvodu almanachu se o této motivice píše: *„Vizte pak i cesty a přístupy, jimiž se chtějí přiblížit k lidské*

²⁰ Černý (1940, s. 10).

podstatnosti: sen, láska, dítě, bolest, mateřství, samota, pocit osudnosti, vůle k věrnosti, žádost čistoty. To jsou jejich základní motivy, to jsou zdroje jejich nejvlastnějších prožitků, jak se přesvědčíte u Bednáře i Bochořáka, Jílka i Kainara, Kohouta i Tomeše. (...) Pocit zázračnosti nejprostších věcí nepřichází zde nicméně zvnějšku, je spíše dán stanoviskem duše jako by rosou omyté, stále ochotné se divit, hotové k radosti a vytržení, nabízející věcem láskyplně bliženecký vztah. To je patrné u Blatného i Bochořáka.“

Myslím, že slova vyřčená nad celým tímto souborem textů, slova: „duše ochotná se divit, hotová k radosti a vytržení“ a „zázračnost nejprostších věcí“, opět dobře popisují náboj i pozdějších Bochořákových knih, bude se k takovému vidění ještě přibližovat. Zde se dotýkáme samé podstaty jeho poetiky.

3.1.5. Jásat, přestože...

Sbírka Jasy je rozsahem nejmenší básnickou sbírkou v plném smyslu slova a bývá někdy přirovnávána – byť je to možné jen vzdáleně – k Zahradníčkovým Jeřábům. V Jasech vycházejí tytéž básně jako v Jarním almanachu básnickém. Autor se rozhoduje pro výraz nesený vděčností, důvěrou:

„Vše zapomenuté a lidmi nevděčené/ ohněm své jsoucnosti/ se pro mne rozhoří/ jak hvězdy boží. Vstříc půjdu čistým jitrům milosti,/ vírou, že čelu muže vzrůstí dáš/ jak klenbě chrámu odolné a krásné./ Necht' v skrytu jenom sobě zapláče/ a jemné síly sémě/ větrem duše své at' zemi rozdává.“

3.1.5.1. Bedřich Slavík o Jasech

V Jasech, sbírce vycházející během válečného roku 1940, si recenzent opět všímá smyslového uchopení světa: „sbírka Klementa Bochořáka Jasy je zbudována na smyslových sensacích, mezi nimiž převládá zrak a čich. Západomoravský lyrik, jehož lyrickou zkušeností se stala krajina Českomoravské vysočiny, prožívá přírodu jako nepřetržitě barevné chvění, jako sled zrakových preludů, v němž se rovnoměrně uplatňuje vzpomínka i sen.“ Vzpomínky a sny se stanou integrální součástí fikčního světa Bochořákových knih, znovu nám k potvrzení stačí i jen pohled na bibliografii – na tituly jeho dalších knih (explicitně jsou tato slova vyjádřena v titulech Snář

a planetář či Příběhy a vzpomínky po večerech sebrané). Lyrická zkušenost rodného kraje je v jeho poezie velmi citelná, Slavík si však posléze ve své stati částečně protirečí, když tvrdí, že Bochořák „vzdálen každé skutečnosti zachovává pouhé obrysy přírodní stylisace a do nich rámcuje samoučelné dojmové zkratky“ a že „myšlenkově nezakotven ani v půdě ani v citu, osciluje jeho básnický polotvar mezi umnou spleť snových představ i melodicky náboženskou pointou.“ Na jedné straně tedy hovoří o smyslech a citových pohnutích, o tom, že je to básník s lyrickou zkušeností moravské krajiny, a přitom mu nepřiznává zakotvenost ani v jedné z těch oblastí. Co si tedy pod zakotveností představuje, když nestačí, že je toho básník dokonale pln... Vždyť Slavík sám nejvíce obdivuje citová pohnutí v jeho poezii: „básnický jsou nejosobitější, ač nepřestupují dosud úporné učednické hledání a vymanění z dobových vlivů, především důvěrné zápisy tesknícího srdce a vzrušeného podvědomí, na příklad *Útěcha, Chvilě, Probuzení*.“ Slavík se také vyslovuje o rozměru hledačství, poutnictví v Bochořákově knížce. Jak víme, v roce 1948 přijde sbírka přímo pojmenovaná Poutník a již v prvotině jsme a autorem byli na cestě, a potkali jeho verše poznamenané touhou, nenaplněností. „*Jeho verš je pouhou náповědí, úzkostnou předtuchou, pln bloudivé touhy, osudové viny, náboženské pokory a věčných návratů.*“

Poměrně nenápadná Slavíkova věta: „*Obraz je často přetížen personifikací i zlidšťováním přírodních stavů*“ předznamenává kupodivu další výrazný směr Bochořákovy tvorby, zejména pak té prozaické. Přesouváme se tak z reflexivní poezie do žánru pohádky, mýtu, či řečeno s Northropem Fryem do oblasti romance. Nadpřirozené stavy, oživená příroda, duchovní bytosti začínají nabývat vrchu a tento rys pak není přetížením, pokud ho vnímáme z této nové perspektivy, perspektivy přesunu do jiného žánru. Slavík si tu všiml podstatné věci, byť ji zde pro poezii odmítl.

V napětí s tím pojmem idyličnosti, s nímž přichází Kratochvíl a jiní recenzenti, zde čteme: „*Bochořákově se dosud vymyká ztělesnění citové pohody a smyslového vykoupení, po němž mnohdy záměrně i mlhavě touží.*“ Spíše bychom tu znovu obhájili koncept poutníka, hledajícího a toužícího po naplnění.

Další poznámky k Jasům činí Drahomír Šajtar v dvoudílném článku publikovaném v Řádu a nazvaném Člověčenství a poesie.

3.1.6. Úcta k Božímu jménu

Snadno pomíjený – a přitom díky svému odlišnému charakteru podstatný – několikastránkový spisek z roku 1942 nazvaný citací dekalogického verše Nevezmeš jména Božího nadarmo, potvrzuje nejen autorův úctyplný vztah k Bohu, ale také jeho vědomí o váze slova. Poznámku k němu napsal autor ve své víře mnohem výbojnější, Jaroslav Durych.

Jedná se spíše o spisek teologický, byť silně zasažený osobním vyprávěním autora, jeho svědectvím. Prostřednictvím tohoto svědectví je text beletrizován. V úvodu Bochořák vysvětluje Krista jako vtělené Boží Slovo a ukazuje, že před Kristovým narozením nebyl Bůh tak blízce pojmenovatelný. Jméno, zvláště vycházíme-li ze sémantiky hebrejského slova, souvisí se známostí osoby, které patří. Od tohoto uvedení pak Bochořák přechází k popisu, kdy je možné Boží jméno vyslovovat – a představuje modlitbu jako výraz touhy po Bohu.

Pro naši věc zde, tedy pro sledování prvků, které by mohly mít důsledky pro poetiku a konkrétní Bochořákovy verše, je zajímavý čtvrtý oddílek výkladu o tom, kdy je možné a vhodné vyslovovat Boží jméno: *„Zvláštní, nechci říci výsadu, ale schopnost říkat svatá jména, mají básníci. Jde tu o zvláštní řadění všech slov a umných květů vět, aby vyšly bližním na světlo všechny stavy lidského nitra, tedy i zoufalství a podobné. Katolický pak básník svými verši buď se přímo modlí nebo v nesčetných odstínech vyjadřuje nádherné vlnění všeho tvorstva, živého i neživého, a nad veškerenstvím vidí ruku a jméno Boží, v přímé sladkosti tkvící.“* (Nevezmeš jména Božího nadarmo, s. 13) Zde čtenáře odkazují na jinou kapitolu této práce – na kapitolu o oslovení (konkrétně oddíl o oslovení v nekanonickém uměleckém textu v porovnání s oslovením v kanonickém textu) – neboť souvislost zjevení a těchto vět je patrná; básník je slovesným tvůrcem znázorňujícím dobro a krásu, či je spíše zvěstovatelem, umožňovatelem, prostředkem zjevení. Je schopen, připraven ke chvále. Tady se Bochořák blíží Durychovu výkladu o tom, jaká je pravá funkce uměleckého díla, byť si myslím, že Bochořák nikdy se svým rozuměním této funkce nedošel do takové krajnosti jako Durych. Domnívám se, nemohu to však příliš doložit, že Bochořákovi záleželo i na pouhé kráse slova, na samotné estetické funkci textu.

To je!

3.2. PROSTÉ VĚCI A PROSTÉ ZÁŽITKY

3.2.1. Ushlé květiny

„Své chudobě a věčnosti,
 až budu stár,
 řeknu: Mé hvězdy, poodsviňte tam,
 kde dětství mého trpaslíci tančí. –
 To vlast je má.
 Na nebi, zemi? Nevím sám,
 jen od zrození pozvedám
 jablíčko Moravy
 jak srdce svoje Kristem protknuté.
 Dům můj je tam,
 kde dětství trpaslíci tančí,
 kde jako muž jsem slunce zlatovlásku zvábil
 do temné marnosti pod světa nepohodou.“
 (Poslední zmatek, s. 53)

Ushlé květiny představují jisté přiblížení se k všednodennosti a k její zázračnosti. Verše jsou intimnější, ještě osobnější, méně básnicky strukturované – posouvají se blíže k prosté řeči. Zatím se sice nejedná o volný verš, ale rytmika básní a rýmovanost se oproti Žluči a vínu na některých místech rozvolňují.

Součástí sbírky je Františkova píseň, jež je chválou svrchovaného, mistrovského Boha, okouzlením ze stvořeného světa. Recenzenti na základě těchto motivu začínají hovořit o františkánské pokoře básníkově.

Výše jsem také hovořila o romantických názvucích Bochořákovy rané poezie; i v této sbírce můžeme takové verše číst: „*Má každý světlo, tajnost svou./ Často se mi zableskne/ nad prostor mých ruinou:/ výbuch z temnovidoucího/ slova slunce, stín a sen/ zachycení niterného,/ cestou dechu ztraceného,/ paprsku vytušeného.../ Osten na osten.*“ (z básně *Poslední zmatek*) Vidíme na tom, že přechody Bochořákovy poetiky jsou mnohem pozvolnější, než by se na první pohled chtělo říci – Ushlé květiny jistě již znamenají proměnu jeho poetiky, ne však jednoznačné odtrhnutí od poetiky předcházející. Bochořákův výraz a vývoj je komplikovanější, než jak může být někdy prezentován.

3.2.1.1. Ušchlé květiny podle Kopeckého ?

Zde budu citovat úryvek zakončený definicí básníka. Úmyslně na ni upozorňuji, protože hned následující recenzent bude toto probíjování se k sobě, tuto intimitu v Bochořákově poezii nevybíravě kritizovat. „*Poklonu i autoru služebné písně Františkovy, tak naplněné člověkem a pokorou, přísnou něhou a silou vroucné důvěry v život a jeho dárce, jakou je schopen vyzpívat jen básník. A básník, tj., kdo píše a zpívá, aby se k sobě probíjoval hlouběji.*“ Kopecký také vidí nekonečnost i v nepatrnosti, nachází tento rozměr obrazu všedních věcí, všedních zážitků, to, co se v poezii nyní ukazuje jako nosné, moderní: „*Bochořák vyvedl své verše vysoko a hluboko. Obě nekonečnosti, nekonečnost velikosti i nepatrnosti, se mu setkávají v jistotě náboženského smyslu vši existence, lidské i zvířecí, oživené i neživé.*“ Tvrdí o něm: „*A ještě: výraz! Bochořák prodlužuje linii rodu Březinova až do nejmladší generace.*“ Zdá se mi pravděpodobné, že Šajtar na tuto Kopeckého stat' částečně reagoval, vede mne k tomu srovnání probíraných témat a určité náznaky v textu (Březina, privátnost poezie aj.).

3.2.1.2. Člověčenství a poezie (Šajtar)

„*Jemná, křehoučká, intimní je ta krása Bochořáková, a je třeba se po ní ptát, neboť je tolik pokorná a neútočná.*“ Šajtar tu dobře vystihuje povahu krásy Bochořákovy verše, ale žel nezná příliš Bochořáka v jiných textech a nenalézá tak v nich, ani v subtilnější podobě v knihách, které popisuje, Bochořákovu „trpké zraní“ (řečeno slovem Bochořákovým, jak ho ve své vzpomínce zaznamenal J. M. Tomeš, 2003). Má myslím také, byť si to patrně neuvědomuje, pravdu v tom, že krása této poetiky je přístupná teprve tomu, kdo jí vyjde vstříc, kdo je k tomu ochoten, nenabízí se čtenáři na nároží; více o tom, jak je možné Bochořáka číst, píše v této práci později.

Nejvíce oceňuje Šajtar Žluč a víno, o níž jsem již hovořila, je to pro něho „*kníha, jež dovede vyrazit dech.*“ Jinak mu ale (a to částečně i v této sbírce) v Bochořákově schází více prudké síly, více boje, více zápasu o výraz, o poezii. Z toho důvodu zpochybňuje i mnohou sourodost s dílem Zahradníčkovým, dívá se na

to však zúženým pohledem, neboť nepřipouští například podobnost tvaru veršů – hodnotí pouze tematickou rovinu, není poctivě versologem. Poezii jako takovou popisuje trsem sugestivních asociací (s trochou ironie vůči autorovi podotýkám, že se snaží psát podobně expresivně jako Šalda, ale nepřiliš úspěšně) a tyto roviny v Bochořákově díle nerozpoznává: „*Tma, hrůza, duše šířaná nedozírnem, přinášení nové skutečnosti, rozdávání z duševního přeplnění, hra, podobná kosmické hře Boží, smělé a prudké seskupování představ, horečná výbušnost, iracionelní tajemnost, pohádkové kouzlo, raketový let do prázdna, let na život a na smrt, výbuchy růží a orgie barev, gejsíry světel, sen, absolutno představového opojení, poesie, poesie. Nejhlubším pocitem, z něhož se dějí nejhlubší přesvědčení básníka, je chaos, krásný, všeobsáhlý, bohatý chaos, z něhož dílo potřebuje čas k dozrání. Dovede dosíci nejzazších vrcholů radosti a blaženosti a řítí se po hlavě do nejtemnějších vírů zoufání. To je básník, rimbaudovský jasnovidce, uvězňovatel mystických vánků, potápěč do věčnosti a do samého žároviště podstaty bytí i do ohnivě výhně tvůrčího aktu. Bojím se, že Bochořák je toho všeho příliš vzdálen, bojím se, že neví o chaosu a indiferentnosti, bojím se jeho klidu, jeho rozšafnosti a spokojenosti, i když ne kondelíkovské, ba bojím se i jeho pokory. Je třeba znáti míru věcí. Pokora, usmíření s bolestí a kající doznání viny, to je ethicky silné a lidsky statečné, ale nemusí to mít nic společného, aspoň ne nezbytně, s poesíí, s titánstvím zraků.*“ Nicméně známe-li Bochořákovy knížky, které jsou v této chvíli (tedy v roce 1943, kdy Šajtarova stať vychází) publikovány, a recenze na ně, je zřejmé, že není vzdálen..., a přitom ta slova o klidu, usmíření i pokoře jsou platná rovněž a neméně silně, než je vnímá Šajtar. Uměleckou hodnotu Bochořákových děl bychom i jen při pouhém porovnání s těmito slovy Drahomíra Šajtara museli potvrdit, nikoli vyvracet. Šajtar píše o Bochořákovi, že je „*bez vášně.*“

V druhém díle své reflexe rozevírá Šajtar nůžky svého vidění rozpornosti mezi uměleckou tvorbou a vírou ještě více do široka, když Bochořáka popisuje jako věřícího člověka, který na úkor uměleckosti využívá text svých básní k tomu, aby nacházel svou spirituální identitu. Prý ho to vede nakonec k tomu, že se poezie vzdává a cele se oddává jedině své skutečné lásce – Bohu. K těmto závěrům dochází při komentování sbírky Zápisník, vydané v roce 1943 (budu o ní hovořit za okamžik). Šajtar jde ve své myšlence velice daleko: „*A jsme natolik odvážní, že*

zamítneme vůbec říci Zápisníku knížka básnická. Neboť není to poesie, totiž vidění, je to zpověď člověka, je to poznání zcela logické, je to vědění. Je to prozrazování intimity života, nikoliv objektivisace subjektivity. A říkáme to, nijak neubližujeme člověku Bochořákovi. Zde pro nás zůstává nadále silným člověkem, stěží však básníkem. Jeho meditace nemá oné březinovské propalující se vise, Březina dovedl nahlížet mysticky jasně v jakémsi zmrzlém světě idey v symbolech. Bochořák je daleko chudší a mystický svět jeho je mnohem více spjat s tímto světem náhod a marnosti. Tím nedosahuje březinovské objevitelské aktivity. Neboť milovat Boha je pro člověka Bochořáka milovat člověka, bližního. Jeho cesta za Hospodinem vede přes člověka. Číst Bochořákovy knihy znamená číst o Bochořákovi. (...) Privátnost této poesie v nepravém smyslu toho slova je znakem celé této skupiny, jíž se nezřídka říká skupina bednářovská. Jako by poesie sešla s cesty, jako by již nebylo velikých vášní.“

3.2.2. Zápisník

*„Je, Bože milý, v světě Tvém andělů na tisíce.
Vy, předvoj nádhery na nebi rytmem zlatým
tvoříce na zemi pokojem vrchovatým
naplňte místečko, kde srdce mé se chvěje.“*

Ve sbírce Zápisník rozpoznávám dvě výrazné tendence – je to litaničnost mnohých básní, vzývání svatých i Boha samotného, a na druhé straně intimní, milostná lyrika. Těmto dvěma oblastem odpovídá i struktura básně – verše týkající se ženy jsou kratší. Není to v rozporu, právě naopak – ta nejosobnější Bochořáková vyznání se obrací k Boží pomoci, k Boží realitě – a do tohoto společenství neodmyslitelně patří jeho manželství: *„Modré končiny jsou v očích tvých,/ já v srdci tvém,/ to zem a nebe obklopují nás.“* (Své ženě, s. 17)

Lyrický subjekt často mluví v 1. osobě plurálu. Přijímá do svého osudového poutnictví svou ženu – a svou rodinu vůbec. Již zde je tematizována mlčenlivost, tiché vědění, tiché rozpoznání, na čem záleží. Přitom vše, co vnímá jako cenné, je spojeno s jeho domovem – do něho patří Bůh, společenství lidí a krajina.

3.2.3. Snář a planetář

*„Je mládí čas, do času všečen čas,
je v srdci lásky tajné znamení
a o něm ví jen Bůh. Já tobě chtěl
slzami mlčícího jásotu je projevít,
a šuměla je za mne příroda.“
(Otec synovi, s. 78–79)*

Sbírka Snář a planetář je komponované dílo, tvořené na základě jednotlivých měsíců, je to tak práce ojedinělá, neboť většinou se v Bochořákových sbírkách s předem promyšlenou perspektivou a kompozicí nesetkáváme. Přestože i zde jsou místa velmi vzácná a krásná, považuji tuto sbírku za snad nejslabší Bochořákovu knihu. Verše jsou někde skutečně chudé, příliš schematické, bez života.

Vedle souboru básní s tématem měsíců zde autor zařadil oddíl Prosebné díky a dva sbírku rámuující oddíly Nápisy na bránu domu a Nápisy na hroby. Stavba sbírky zasluhuje pozornost, autor postihuje běh lidského života v mnohvrstevnatém obrazu jednotlivých chvil – a jeho příběh je příběhem různých lidí, ne jen jednoho konkrétního hrdiny. Milníkem života je mu především rodinný život, zvláště vztah k synovi, který pro něho představuje lásku, domov i vlastní budoucnost. Bez důležitosti není fakt, že sbírka vznikla v době války – tedy bezprostředního ohrožení vši této přirozené naděje.

V noci, tradičním motivu vztahujícím se k úzkosti, temnotě, beznaději, shledává příznaky své rozmanité naděje, noc apostrofuje těmito slovy: *„Ó noci, zrcadlo dýmné, kde obrazy vševládnoúcího míru se jeví! Právě nahý, vírou promžným očím zářící blíže a blíže!“* (Noc, s. 117) V noci se pouze dovršuje a uskutečňuje to, o čem básník sní ve dne... Sbírka Snář a planetář je místy velmi zobecňující řečí o obecných otázkách člověka, a místy velmi intimní básníkovou zpovědí: *„A zkušeností mnou se žene/ žalmistů vítr v ozvěnách./ Ty chabé srdce světu obnažené,/ nestyd' se, nestyd' za svůj strach// před bouří v roztržení času/ pod sluncem spravedlnosti,/ až mučedníka Krista krásu/ a neznámou uzříš radostí.// Ach, budiž mně teď odpuštěno,/ že nadarmo i v písních bral/ jsem netknutelné Tvoje Jméno,/ lhostejností Tě křížoval.// Nejvíce se mně doma stýská/ v zahradě naší po*

Tobě./ Tam bez práce jsem ruce spínal/ v licoměrníka podobě...// Za ty, kdo jsou dnes plni klamu/ a nebo liché radosti,/ své jarní srdce v oběť lámu,/ celý svět chtěl bych k Tobě povznést. “ (Velkonoční modlitbička, s. 81–82)

3.3. EDIČNÍ PRÁCE NA POVÍDKÁCH, POVĚSTECH, KALENDÁŘÍCH A POHÁDKÁCH

Začneme toto krátké zastavení nad editorskou prací Klementa Bochořáka u pohádek a pověstí. Ne pohádek jeho vlastních, ale cizích – nově převyprávěných a objevených. Předlohu kalendářů s katolickými vzdělavatelnými úryvky textů nejrůznějšího původu měl Klement Bochořák v tvorbě Beneše Methoda Kuldy. Listujeme jeho kalendáři a vidíme ty, které připravoval Bochořák, pouze o několik desítek let starší. Jsou tam rovněž pranostiky, poučky, rady do domácnosti, příběhy českých světců, články z české historie, podobizny katolických kněží a myslitelů, teologické příspěvky, úryvky z prózy i poezie. Představením poezie a prózy je tu vyhrazen malý, nicméně trvalý prostor, jedná se především o texty současných autorů, např. právě Jana Čepa a jiných. Také reklamy zde mají totéž místo jako u Kuldy. Kuldův kalendář nese dokonce název Poutník – archetyp poutníka provází Bochořáka v jeho tvorbě dlouhodobě, objevuje se v knihách předcházejících takto pojmenované sbírce. Tento jev nového objevení se motivu v další práci, a to navíc na exponovaném místě, však není výjimečný, ba právě naopak.

Nevím, jakým způsobem postupoval Bochořák při sestavování výborů pověstí a pohádek, ze svědectví o autorovi pouze víme, že si mnoho těchto příběhů pamatoval a vyprávěl je. Jeho známí vyjadřují podivení nad tím, jaké množství prastarých regionálních i cizích příběhů znal. Klementu Bochořákovi byla otevřená nejen současnost milované krajiny, jednotlivých míst, ale nesl v paměti i zapomenuté události. Krajina byla pro něho živá v tomto dalším rozměru.

Výběr z pohádek Beneše Methoda Kuldy napovídá, jaké vlastnosti textu a jaká témata Bochořák hledal. Je za tím možno vnímat velmi jemný didaktizující tón, touha vést děti k dobrému. Nechtěl jen předložit pohádkový příběh, ale měl

potřebu ovlivňovat i způsob, jak ho děti budou číst, čeho si všimnou a co bude pro ně podstatné. Srovnávám-li ale didaktičnost Bochořákových textů pro děti a mládež s didaktičností textů Kuldových, pak je didaxe u Bochořáka skutečně jen naprosto okrajovým jevem, není takřka patrná. Zdá se mi pravděpodobné, že četl a znal alespoň některé Kuldovy katechetické a mravoučné texty, veršované, v nichž výchovná funkce zcela převládá nad jakýmikoli dalšími funkcemi. Na tomto srovnání teprve průkazněji vidíme, že Bochořákovy texty jsou skutečně texty literárními, uměleckými i tehdy, kdy sledují i výchovné cíle. Vedle učení zbožnosti a prosté statečnosti je zde vždy text silně poetizován. Bochořákovy texty jsou plné něhy, jemnosti. Učí děti dívat se okouzlenýma očima, učí je pozornosti a vděčnosti. Básník toho dosahuje tím, že vzbuzuje zvědavost čtenářů drobnými příběhy, nenápadnými postřehy, poukazy na krásu věcí, přírody.

3.4. ANDĚLÉ A POUTNÍCI

3.4.1. Svět, pláň andělská

3.4.1.1. Svět, pláň andělská pohledem A. M. Píši

O první části sbírky Svět, pláň andělská se Píša vyjadřuje jako o „*mravoučné didaxi hledící až kamsi k tradici Jablonského*.“ Pro další zkoumání Bochořákova díla je podstatnou glosou také věta o františkánském prostáčkovi, vůbec to samotné připomínání podobnosti osobnosti Františka z Assisi s osobností Klementa Bochořáka, neboť se to stalo konstantou v reflexích Bochořákovy práce i pro další léta a další pisatele. Není to samozřejmě srovnání vnesené zvnějšku, Františkovo jméno vpisuje do svých veršů sám autor. V Píšově textu čteme: „*Napojeny vnitřním jasem, ba takřka veselím pokorné moudrosti jsou to zpovědi františkánského prostáčka, jemuž láska k stvořiteli splývá s citem milostným i s láskyplným přilnutím k světu stvořenému: jako by se bratřil s rostlinami i ptáky, se sestrou zemí, ale nebojí se přivonět ani k smrti, v jaru přírody zří slib vlastního vzkříšení a v zahradním zátiší předobraz ráje*.“ V těchto vyjádřeních však nescházejí vysvětlující slova o tom, co

tato prostota básnického výrazu znamená, i když nejsou nijak vyčerpávající. Spolu s poukazem na prostý výraz je zde řečeno, že se jedná o pokornou moudrost apod. Právě tak jako v úryvku, který ocituji posléze, nechybí vedle naznačení idylizace také zmínka o překonávaných pochybnostech. Ač ani tak bych s tím nemohla plně souhlasit, jistě je to vyjádření v této podobě přijatelnější, než mluvit pouze o idyličnosti. *„Nelze ovšem nevidět, jak toto zbožné blaženství, občas jen dotýkané pokušením pochybnosti, nejen prozařuje, ale spolu ilusivně zlíbezňuje a zidyličťuje, de facto odmocňuje autorův pocit života i vidění jeho skutečnosti; rozumí se, na samu újmu básnického účinku.“* Jistě je myšlenka idyličnosti velmi nasnadě, dostaneme-li do rukou sbírku nazvanou právě takto a zároveň vzniklou v době války, na tuto zvláštní skutečnost rovněž Píša ukazuje. I na základě jiných knih vnímáme, že autor se někdy nachází ve svém vlastním, jiném světě. Povahu tohoto fikčního světa se pokusím popsat jinde.

3.4.2. Tři slzy, svátky křesťanského roku

*„A slovo zázračné se ve mně opakuje,
a vítr podzimní do sklíčenosti duje,
že první jesličky se chlapci nenavrátí,
že prsten kouzelný se ve všednosti ztratí,
že jesličky se změně v těžký kříž,
když, světe, děťátko vždy znovu umučíš.“*
(z básně Adventní)

Dobou vzniku se i touto malou knížkou o něco vracíme, tentokrát do let 1943 a 1944. Tři slzy jsou tři delší básně vztahující se k stěžejním křesťanským svátkům – Vánocům (báseň se přesněji řečeno vztahuje k přípravě na Vánoce – k adventnímu času), Velikonocům a Letnicím. Báseň Adventní je nejprve opět přimknuta k detailům z přírody – konkrétně listí a květinám, tyto detaily básníkovi evokují něco ze skutečností víry. Je to meditace nad Kristovým dílem a nad lidským světem. Adventní i Velikonoční báseň se sice dotýká všeho světa a lidstva, ale stále mluví jemným hlasem, tišším, než jakým mluví jiní. Třetí báseň je však rozevřeným mnohonásobným oslovením svatého Ducha, je to gejzír obrazného klanění, krásné,

hluboké a hlasité vzývání Božího Ducha. Připomíná válečné verše Zahradníčkovy. Je to soustředěná hora z oslovení, velice působivá – a v této podobě u Bochořáka i ne zcela očekávaná.

3.4.3. Poutník na zemi, poutník k nebi

*„Pohleďte na ptactvo nebeské,
nezapomínající své úrody
v sýpkách žádostivých příprav...
Zbroj křídel oblékána s veselím,
když větrostroj
veškeru útlost vyostří
do světla krásné břitké odvahy
sporého rodu mužského.
Tolik úzkostí
je na hodinách duše zaznamenáno,
že svůdná jimi vyplašená voluntas
se v šedém čase zlatě skrývala,
na uchvácení čekajíc.
Korunujte ji věncem z hvězdných révoví
a drsných zeměžlučí, které nás
od solí zmatků čistily.
A zasnubte se s ní
– v prstenu trn, jenž připomíná růže života –
a zplodte rod rytířských pastýřů.
Ať v Čechách rozkveté
bez meče, bez hany
a v tempu hvězd ať dýchá,
nebeskému ptactvu roven v úsilí
a polním květinám ve štíhlé nádheře.“
(Jasně, s. 17–18)*

Motiv poutníka provází Klementa Bochořáka věrně v mnoha jeho knihách, ale také v širším literárním kontextu. Na citované básni vnímáme přítomnost zvláštního, krásného, chvějivého snu, básník jako by byl rozkročen do budoucnosti. O Kuldových katolických kalendářích jsem již mluvila, ale vzpomeňme také na texty Josefa Čapka, Jana Čepa – a díky jejich společné nebeské vlasti také na Komenského Labyrint světa a ráj srdce. Je zde na místě připomenout si paralelu s básnickým

zakotvením Jana Čepa a Jana Zahradníčka – onen dvojitý domov – vykročení mezi nebem a zemí.

Sbírka nazvaná Poutník vychází roku 1948 – a bohužel tak na delší dobu předznamenává strastnou pouť básníkovu – během času, kdy se nehodilo myslet na nebeský domov, či dokonce o něm psát. V následujících letech sice mohou vyjít některé knížky pro děti, nikoli však verše nebo prózy.

3.5. PRO DĚTI?

Předkládám k úvaze, jsou-li Bochořákovy texty označované jako knihy „pro děti“ skutečně vhodné pouze pro dětského čtenáře. Zejména u některých z nich se mi připomíná srovnání s Exupéryho Malým princem a podobnými texty. Jsou sympatickým uváděním do vztahů s lidmi i s věcmi a vyjádřením jásavé radosti nad těmito nevšedními prostými setkáními. Dospělý čtenář je čte s mnohým estetickým zážitkem a přirůstají mu k srdci, jde o zvláštní souznění, potěšení ze čtení textu. O pohádkách mluví básník i ve svých verších, nepochybně vidí jejich smysl nejen pro děti, ale i pro dospělé. Vnímá sílu slov mýtického příběhu, sílu, která pomáhá vytrvat v křesťanské naději na věčnost. Struktura pohádky, která zahrnuje konflikt dobrého se zlým, jejich střet a poté vítězství dobrého, je mu rámcem, který touží zachovávat. Typicky pohádkové bytosti jsou nedílnou součástí světa jeho poezie i prózy pro dospělé. Dospělý čtenář je mu vlastně jen dítětem jiného druhu; Bochořák si uvědomuje, že sny dospělých jsou sny romantické, doufající právě v ono vítězství dobrého. Obliba fantasy v naší současnosti může být nahlížena jako součást tohoto vnitřního doufání a směřování. Ale nesmíme číst Bochořákovy knihy jen pohledem čtenářů, kteří mají zkušenost s dnešní fantasy literaturou, postmoderním pohledem, který se nepozastavuje nad přítomností mnoha různých typů hrdinů v jednom uměleckém textu. U Bochořáka snad vůbec nejsou jiné postavy než postavy v těchto žánrech tradiční, nenacházíme např. postavy vymyšlené autorem, postavy z jiných světů (nemyslím tím anděly a další duchovní bytosti, těch je zde naopak přítomno velmi mnoho).

3.5.1. Poutník k Betlému

Bohatě ilustrovaná rytmizovaná próza Betlém je podobně ustrojená jako jiné Bochořákovy texty parafrázující evangelijní příběhy, ať už se jedná o poezii nebo prózu (Křížová cesta, Tři slzy). Společným prvkem je situovanost do krajiny – do přírody. Popis je prostoupen přírodními miniaturami, detaily, které popisovanou chvíli velice zintimňují, přibližují, konkretizují. Vyskytuje se zde značné množství zvířat – více než bychom očekávali v takovém textu z pochopitelných příčin: nepřekvapí nás jistě, že v Betlémě slyšíme o ovcích, že ve chlévě je osel a vůl, ale překvapí nás až další zástup zvířat, které již samozřejmě spojované s touto scénou nejsou. Jistý předobraz tomu bychom sice mohli najít v tradičních lidových modelech Betléma, i zde je zvířat více, a v lidových koledách, nicméně s křížovou cestou již zvířata tradičně spojována nejsou vůbec a Bochořák je má i zde. Je okouzlen přírodními detaily, vstupuje do zvláštního společenství s nimi. Domnívám se, že byla-li u Bochořáka tak často popisována podobnost se svatým Františkem, pak zde jsme jí ještě blíže než ve verších přímo věnovaných Františkovi nebo o něm mluvících. Tam je „františkánská pokora a prostota“ více motivem, zatímco zde je páteří vyprávění. Spolu s tradičně zmiňovanými osobami putují k Betlému zvířata, rostliny, duchovní bytosti, básník sám. Básník zve k tomuto putování své čtenáře, přímo se k nim obrací, jako by byli na cestě s ním. Text je silně obrácen ke čtenáři, čtenář je často oslovován; přistoupí-li na tuto literární hru nabízenou autorem, pak putuje pomyslně knihou a vystupuje v roli syna vedeného otcem k něčemu velice vzácnému.

Text Betléma začíná obrazem jesliček ve světnici – a všechny věci, dojmy a jevy z té místnosti (např. budík, prádelník, světlo lampy) a lidé, kteří jsou blízko, jsou k nim přitahováni zvláštní silou, jsou s nimi spojeni, dotýkají se jich. Dávny a pro literaturu klasický děj je tak vtažen do ne tak samozřejmého světa, do nového světa Bochořákovy poezie. V tomto prostoru se setkává literární obraz básníkovy přítomnosti s betlémským příběhem a vše je přetvořeno básníkovým viděním do ještě jiného světa, světa fikčního, v němž jsou všechny tyto děje stejně přítomné a stejně samozřejmé. To je způsob, jakým básník dosahuje toho propojení časů, minulosti, přítomnosti i budoucnosti, o němž ještě bude v této práci řeč (viz kapitolu Nova et

vetera). Příběh z Bible, který má nadosobní platnost a je určen pro mnohé, různé lidi na různých místech, je tu postaven doprostřed lidského příběhu zcela hmatatelně. „Ohromný zvěřinec“ je zvěřinec osobní, jednotlivá zvířata mají buď přímo vlastní jména, nebo je k nim vždy připojen alespoň nějaký charakterizační detail, který je odděluje od jiných toho druhu... Zvířata pocházejí z různých končin, ale tady se scházejí, všechna stejně poznávají Boží krásu. Je připomenuta Noemova archa jako jejich dávné setkání – setkání za účelem záchrany života. Důvodem, proč se setkala na Arše, byl svár; nyní se setkávají k tomu, aby společně prožívala smír, mír, pokoj. Betlém je křehce krásné vyznání o víře ve smíření – skutečně, opět zde vystupuje motiv smíření, který známe z Bochořákovy poezie i prózy. Není náhodou, že text určený dětem mluví tedy o tomtéž jako texty pro dospělé. Zástup zvířat je vystřídán zástupem lidí různých profesí – každý ať najde svou cestu k Betlému. Nejenom každý člověk osobně, ale také národ; básník nezapomene na národní symboly a legendární postavy. Připomeňme, že z literárně historického hlediska jsme nyní v roce 1948 – v bezprostředním kontaktu se Zahradníčkovými sbírkami Stará země, Svatý Václav a La Saletta. Jestliže Zahradníček nás strhuje vášnivým patosem a naléhavými vizemi nutnosti pokání, aby národ unikl Božímu spravedlivému hněvu, pak Bochořák zpívá neméně vášnivě z hloubi své důvěry v Boha. Vše směřuje k Betlému... *„Karavanu tu uzavíral veliký předák zvířat, lev, jiskrným okem po řadách se díval, aby se ani myšce malé na té cestě nenadále nic nestalo, šel naposled. A tak všichni v pokoře rozestoupili se na tom dvoře, aby tam před Kristem svým ulevili srdcím zvířecím. Když je tam pastýři k jesličkám sháněli, ještě dva tvorové řadu doháněli: utahaný oslík s plešatou opicí. Kristus Pán zvlášť žehnal té smutné dvojici. Ona mu plakala, osel se usmíval, jestli mu rozumí, do oček se mu díval. Ona zas přinesla ořech kokosový a osel oblásek cestou nalezený. Zakopl a našel: ‚Iá, ten mu dám.‘ A chudák, myslel si, že je to drahokam. Zatím jen malý to oblásek z cesty byl, však jej pak Ježíšek ve zlato proměnil, betlemskou chudinu tím zlatem obdařil.“* (Betlém, s. 18–19) Tolik na ukázkou z této knihy, které si básník velmi vážil.

3.5.2. Barevná sklíčka

Také Barevná sklíčka začínají vánočním betlémským příběhem, který je zasazen do konkrétního prostředí, do světnice, kde vypravěč dětem přibližuje smysl Vánoc. Kniha ale provází čtenáře celým rokem, a to nejen důležitými svátky, ale i všedními dny. Svátky jsou dobou, kdy je ve světnici „krásněji než kdy jindy“, ale i jindy je krásně. Zajímavý je obsah a zaměření této knížky, je zde propojena pohádka, pověst, příběhy ze života a návrhy dětských her. Nevšední je knížka opět oním zázračným básníkovým viděním. Podobně jako u Betléma, a zde ještě ve větší míře, autor čtenáře vede a povzbuzuje, učí ho se dívat na svět. Na rozdíl od Betléma ho zde učí ještě si hrát. Příběhy střídá s rozmluvou s dětmi a mezi to vkládá například lidové písničky, říkanky. Knížka je tak velmi pestrá a malému čtenáři přístupná, nenudí ho, snad by nenudila ani dnešní děti, pokud by to s nimi někdo četl a pomáhal jejich vlastní zkušenosti najít si k textu vztah.

Úryvkem z této knížky bych chtěla text přiblížit a zároveň se vrátit k myšlence, že Bochořákovy práce pro děti jsou obohacující pro dospělé... (Ostatně na některých místech textu je patrné, že se básník obrací spíše k rodičům svých čtenářů.) Bohužel tímto krátkým úsekem nemohu plně postihnout všechny roviny tohoto textu, nemohu plně představit jeho pestrost a živost. Vždyť i neživé věci jsou pro básníka živé: „*Ale už se musí jít opravdu spát, knížky a hračky taky usnuly. Básníci prý říkají, že tma je modrá, v takové by se krásně usínalo. Člověk by si hned vzpomněl na modré nebe. A když tam jsou andělé, proč by se nemohli zjevit v modré tmě ve světnici? A proč by po takové modré noci nemohl být růžový nebo zelený den? Vše prý je možné, v co se věří, pan kaplan jednou kázal, že víra i hory přenáší. V kuchyni padala z vodovodu kapka za kapkou. Kdyby ty kapky ve vzduchu zmrzly, udělal by se mezi trubkou a mísou krásný zmrzlý vodopád. Maminka takovým věcem taky věří, jinak by se k hochovi večer tak neskláněla, očima jako opravdové hvězdy.*“

Na této ukázce zvýrazním dvě věci: prvou z nich je barevnost básníkovy vidění. Knížka se jmenuje Barevná sklíčka, a upomíná tak na pestrý kaleidoskop, sklíčky tu jsou takové zážitky jako tento, kdy se maminka sklání nad synem. Druhá poznámka s tím volně souvisí – chci vyzdvihnout básníkovu fantazii. Svým viděním pomáhá dětem představovat si, nacházet neočekávané podobnosti a souvislosti, umět

například je to světlo, které se vlní

snít. Jednou z částí knihy je „Hra na rytíře“ – a její záměr autor shrnuje do několika slov: děti se učí „*zdvořilosti a dvornosti k sobě navzájem*“. Jak mi to připomíná jeho vlastní osobnost, osobnost mimoliterární!

3.5.3. Hračky, dříve či později kouzelné

Knížka Hračky je určena menším dětem než ostatní knížky. Pro vydání v roce 1956 byla přepracována a vyšla také s jinými ilustracemi. Jsou to krátké texty k jednotlivým hračkám a také dovednostem, kterým se děti učí. Tato kniha učí děti hrát si a poznávat okolní věci, tvary apod. (koule, krychle, válec, kužel). Učí je také radosti z nich. Tvary ukazuje na známých konkrétních věcech, snaží se tak spojit představu s poznáním.

V knize je často užívána přímá řeč a mnoho kontaktních prostředků, aby dialog se čtenářem nevázl. Autor užívá nebyvale mnoho citoslovcí, krátce řečeno – využívá prostředky, které podtrhují různé smyslové vjemy, které děti při hře mají. Ze stejného důvodu bychom mohli připomenout velké množství nejrůznějších přirovnání. Dovolte mi pozvat Vás do tohoto dětského světa: „*Ty taky víš, co je to přitlačit nosík na sklo. Když v zimě zvoní za oknem rolničky, zdá se, že celá krajinka je z pohádky. Chtěl bys do ní odejít, ale botky se ti už suší u kamen a taky se trochu bojíš té krásné ledové paní, která tam venku ujíždí do Sibérie. Přitlačíš tvář na okno: jen tvá duše vidí ty sněhové topoly a silnici mezi městečky a hvězdy na nebi... Chtěli jsme se bavit o zrcátku a přišli jsme až k ledové královně. Ale to nevadí. Aspoň víš, kam všude může člověk dojít, když chce vidět krásné věci.*“ (Zrcátko, s. 34–35)

Bochořákovy hračky byly kouzelné již při prvním vydání, autor o jejich kouzle dobře věděl.

3.5.4. U krále Vendelína

Pohádkový svět se otevírá i v tomto království. Zde pohádka a pověst nabývá vrchu nad pozorováním konkrétních věcí dětského světa. Zde má Bochořák ještě

blíže k mýtu a chceme-li, tak i k novodobé fantasijní literatuře. Přitom toho dosahuje převyprávěním tradičních příběhů, dodává jim nové prvky. Je to snění v bdělém stavu, dětem i mnohým dospělým blízké (autorovi rovněž, vždyť by to mohla být slova o něm samotném):

„Ale vy vyhlížíte jak rytíř smutné postavy! Ne, nechtěla jsem vás roztesknit. A prosím vás, kdo vlastně jste?“ „Syn Věčné pohádky, a bloudím světem sem a tam. Umím vyprávět a též si rád něco pěkného poslechnu. Ptáka ve větvích, vítr v komíně nebo déšť, když padá za tichých nocí do květin; stařenku, když vykládá o sedmi krkavcích, o zlaté lodi na modrém moři či o skleněném městě, jež spí pod hvězdnatou bání. Jsem syn Věčné pohádky z říše stálého veselí, jsem rytíř Bludička, jsem živý strom, jsem to, co každý chce, a toužím potěšit smutné, naučit smíchu ty, kdož smát se nemohou. V každé zemi mě jinak jmenují.“ (U krále Vendelína, s. 14)

3.6. PRÁCE Z PADESÁTÝCH LET, VYDANÉ AŽ PO LETECH

3.6.1. V druhé světlici

Na úvod oddílku o povídkách cituji autorova slova: *„Dále mám v rukopise knihu vzpomínek na dětství, jmenuje se V druhé světlici. Psal jsem to s velkým nadšením i pro nutnou útěchu, je to, jak se říká, dítě mého srdce, narozené v roce 1953.“ (Hovoříme s Klementem Bochořákem, 1968)*

Nemohu opominout představit alespoň krátkou ukázkou z tohoto textu: *„O prázdninách, nebo dokud ještě nechodil do školy, druhá světlice byla chlapcův útulek, jeho ráj. Za letních dnů, kdy se probouzel vedle maminky, kola vozů kreslila na strop obraz loukotí jako zlaté paprsky – v ozvěnách za zdí se tetelily, svezly se dolů, a zanikly jako jeho dětství.“ (Co je nejvzdálenější a nejmilejší, s. 7)* Básník nás pozval do svých nejmilejších míst. Známe-li tato místa, vnímáme realistickou přesnost jeho popisu („Svezly se dolů a zanikly“: od jejich domu na rohu náměstí jezdí vozy z kopce). Celý soubor povídek je ódou na možnost zabydlení, na bezpečí a intimitu domova, na zkušenost blízkosti předmětů. Bochořák jako vypravěč

příběhů tentokrát činí literární postavou sama sebe a své blízké. I tyto zjevné reálie, které sám jako reálné vnímal, smísil, byť méně často než v jiných knihách, s obrazy tajemství, strašidelnosti, zázračnosti. Prostor rodného domu je jedinečným literárním toposem, jednotlivé užité předměty jsou takřka personifikovány – intenzivně vypovídají o svém životním příběhu, koexistujícím s příběhy lidskými. Hodiny, kamna, stůl, židle, truhlice, prádelník, knihy, hračky, kávové hrnečky, skříň, album, staré fotografie, kalendáře, staré dopisy (a spolu s nimi i staré písně a staré pohádky, které je třeba k tomu výčtu připojit, přestože nejsou hmotné), klavír, dědečkovy housle, gramofon, hedvábné šaty – to je jen několik těchto významných věcí. Celé toto líčení vyvolává v autorovi i čtenáři dojem doznělé hudby. Příběhy lidí jsou s tímto vyprávěním propojeny – jsou to postavy jen zřídka dopodrobna charakterizované, zpravidla je u nich vyzdvížen nějaký osobnostní rys nebo něco z chování, jen určitý způsob, jímž se zvláště silně projeví v tomto celistvém světě. Přes tuto náznakovost v charakteristice (a někdy i přes dojem typizace) jsou to postavy velmi individuální a překvapivé. Nesou si s sebou svůj příběh, který je předmětem básníkovy zájmu, právě tak jako vztahy mezi těmito lidmi. Bochořákovi se podařilo mluvit o těchto příbězích způsobem, který je naprosto vzdálen bulváru, naopak předkládá okouzlený pohled na ně.

Při jazykové analýze zjišťujeme, že text je prostoupen citoslovci, otázkami. Interpunkce naznačuje autorovu zálibu v tajemství – je zde množství náznaků, nedorečeností, nezřídka je věta ukončena třemi tečkami, pomlčkou nebo třemi pomlčkami. Krátká povídka – vzpomínka – je koherentní, nicméně je spojena velmi volně, jedná se o seskupení dojmů, pocitů, krátkých chviliek, které se autorovi vybavují. Bochořák text nijak nezhutňuje, naopak ho zanechává v této podobě, v této jisté kompoziční roztržitosti, a tím mu ponechává autentičnost žánru vzpomínky, dojem nahodilosti. Díky tomu má čtení jeho poetizovaných vzpomínek spád, dramatičnost; a je tak vyvažována jistá stabilita, neměnnost, vkořeněnost věcí. Přirovnání, která autor používá, jsou někde až ornamentální („*dům byl jako loď ve vlnách utkvělého času*“, s. 10) a upevňují ještě onen dojem stability, setrvání.

Zemina se o knize V druhé světnici, o kvalitě básníkovy zraku, vyjádřil těmito slovy: „*Snil s otevřenýma očima a byl skvělý pozorovatel. Naposled nás tím uchvátil v knížce vzpomínek V druhé světnici. Jak popsal třeba venkovský pohřeb!*“

Má to přesnost a velikost Courbetova nejslavnějšího obrazu.“ (Zemina, 1991)

Soudím, že není náhodou, že Zemina přirovnal Bochořákovu práci Courbetově vidění a zpracování. Courbet, malíř pokládáný za předchůdce impresionistů i postimpresionistů, dovedl vyjádřit svízelnost, intenzitu situace, a přitom jeho obraz i poměrně věrně popisoval. Skutečně mi Courbet práce Klementa Bochořáka v něčem připomíná. Sloveso „snil“ je příznačné pro celou tvorbu Klementa Bochořáka, nicméně zde je na místě snad nejjasněji. Z prostoru tohoto hájemství vycházejí jeho sny do dalších krajín, i velmi vzdálených cizích zemí, které představují dobrodružství, možnost i nenaplněnost zároveň, naději i stesk, jedním slovem „neklid“. Poměr těchto krajín a toho, co představují, je tedy zdrojem napětí – básník je zabydlen ve svém domovu, a přitom fascinován dálkami. V prostoru, který je mu tak blízký, je někdy i vnitřně osamocen: *„Když ve svých šestnácti letech byl chlapec plný Heinricha Heina a když tomuto jeho neklidu nikdo nerozuměl, začal o Heinovi mluvit před paní Frišovou, v domnění, že tento básník jí jako židovce musí být blízký a že bude hlouběji na zmínku reagovat. Ale uslyšel jen: ‚Ja, ten poeta, nicht war?‘ A návštěva netýkavě zavedla řeč na cosi všedního - - -“ (Návštěvy, s. 65)*

3.6.2. Křížová cesta

Hledáme-li v textech Klementa Bochořáka františkánský soucit a laskavost, něhu a citlivost, připravenost k odpuštění, jemnost vidění a chování, pak bude dobře, obrátíme-li svou pozornost k textu Křížové cesty. K jemnosti vyprávění přispívají drobné prvky, přírodní detaily, které celou scénu zintimňují a usmiňují, jsou křehkým náznakem naděje, který vyzdvihuje naději ústřední, spojenou s příběhem Krista. Prvky žánru legendy Bochořák uplatňuje i zde, vnímáme to na tom, jak rozvádí známý děj do dalších smyšlených souvislostí, které potvrzují svatost hlavní postavy a těch, kdo Trpícího osobně přijímají; příběh se rozrůstá. Na následující ukázce je vidět zapojení přírodních detailů do významu textu (podobné detaily nacházíme i v textech barokních, je možné, že se tato inspirace skrze tradici lidového katolictví a romantickou literaturu odráží až sem; nicméně Bochořák s těmito detaily zachází velmi obezřetně – koření jimi svůj text jemně). Na textu, který ocituji, sledujme také proces mytizace příběhu do podoby legendy:

*„Teskní sýkorka a úpěnlivě ťuká na osudné dřevo. Nekřesťanská ruka z toho dřeva hrubým břemenem obtížila Krista Pána toho pátečního rána – Pilát rozpacitě krčí ramenem. * * * Tvrdí a posupní jej obklopili, k jeho citlivosti neteční, co na vše hrdinné a vznešené jen plili, a mnozí zbabělí, však všeteční. Jeden mládenec silný, spanilý, tenkrát ještě pohan zavilý, chtěl, aby byl hodně ponížen ten Nazaretský. Proto se nabídl soudnímu dvoru, že kvůli toho Krista zhanobení a očividnému potupení veřejně a před průvodem ponese nástroje všecky: hřeby, kleště, kopí, trny, kladivo a houbu pro hořkost, aby celý Jeruzalem uviděl, co chystá Kristu místo palem Kaišáš, nepřítel. Ale když se průvod hnul, oblak vůně jinocha ovanul a nikomu se nezjevilo, jen jemu samému, že mučidla, který nesl, vzala proměnu. Místo hřebů, kleští, kopí, trnů, kladiva a houby pro hořkost, jak nám je ukazuje mučenka, pasiflora, co připomíná pašije, nesl na podušce růže, lilie, a jak je uviděl a vůně ucítil, hned se zastyděl a viru pocítil, za své Kristu křivdění se vroucně zastyděl a jeho božství jak blesk uviděl. Růže nesl a lilium a uslyšel hlas, aby se neohlížel zpět a neodkládal to břímě své, že je vyvoleným sluhou Ježíše, heroldem a pázetem Pána celého světa na jeho zvláštní cestě korunovační.“ (II. Na Pána Ježíše vložen kříž)*

Poprvé vychází Křížová cesta až v Římě v roce 1976, s výtvarným doprovodem Ludvíka Kolka²¹. Kniha je rozdělena do čtrnácti zastavení; téma a základní struktura textu je tedy dána. Jednotlivé doprovodné Bochořákovy texty však nejsou stejně dlouhé – co do rozsahu se liší velmi. Referují k obsahu, jenž je obecně známý, a autor tuto známost pro recepci předpokládá jako samozřejmost. Zatímco někde má autor tendenci rozepsat se šřeji, u jiného zastavení zase úsporností výrazu vyjadřuje tíhu okamžiku – je to gesto tak výmluvné, jako by si z hluboké úcty k Trpícímu zakryl ústa a mlčel. Vzpomenu beze strachu na Augustinova Vyznání, neboť Bochořákův text je skutečně ojedinělý, pokládám ho za vyznání podobně silné.

Nejkratší zastavení Křížové cesty doprovází tento text: *„Teď mlčky zakryj si tvář... Slovo přechází v rozpacích, krvácí... Proč nebyl ušetřen aspoň tohoto zastavení?“ (X. Pán Ježíš zbaven roucha)* V práci se později budu věnovat funkci

²¹ Ukázkou jedné z ilustrací přikládám k této práci.

básnického odmlčení. U tohoto zastavení tak máme příklad takového tvůrčího postupu – mlčení je zde skutečně výmluvné.

3.6.3. Idylicon

Před padesáti lety také vznikl text Idyliconu. Mohl být však publikován až mnohem později – konkrétně v roce 1969, kdy ho autor zařadil do knihy nazvané Věčná loviště; Idylicon zde tvoří poslední část sbírky.

Stručnou anotaci, která je současně i exegetickým návodem, podává v rozhovoru sám autor: „*Vaše poslední otázka zní: ‚Co chystáte mladému člověku v současnosti?‘ Mladí i staří, v jistém smyslu jedno jsme. Jedná se o mládí života cítěné pokud možno všemi. Ale z tohoto hlediska vzato jsem před chvílí zapomněl na jeden svůj rukopis – když už se tedy ptáte – vznikl v roce 1956 a jmenuje se Idylicon. Je to delší báseň o několika částech a pojednává o souvztažnostech života nepřekonaných hmotnou dálkou, o záporných i kladných vztazích lidí, žijících kdekoliv, s touhou básníka, aby zvítězily ty dobré vztahy. Jako bych to psal včera nebo dnes, nebo za deset let.*“ (Hovoříme s Klementem Bochořákem, 1968)

Z poslední věty vyplývá, že text by nemusel být vázán k určitému času – jak potvrdím ještě později: je to opět propojení motiviky nového se starým.

3.7. CESTY, ZASTAVENÍ A VZPOMÍNKY

3.7.1. Vypravěč příběhů

Příběhy a vzpomínky po večerech sebrané – tak zní titul další Bochořákovy knihy – ta je výjimečná tím, že některé z jejích částí vyšly již několikrát v různých souborech. Nadpis je dostatečně popisný pro představu, co je obsahem knihy – jedná se o sbírku krátkých próz – tajemných, strašidelných, baladických; ze žánrového hlediska jsme na pomezí pohádky, pověsti, balady, černé kroniky. V tragice se tyto příběhy velice přibližují básnickému světu Karla Jaromíra Erbena. Zdrojem jejich

námětů byla autorovi na jedné straně ústní slovesnost, na druhé straně staré kalendáře a jiné lidové texty.

Básníkův homogenní literární svět se zde projevuje v dalším rozměru – v rozměru tajemství. Tajemství, které je konstitutivním prvkem pohádky a jiných žánrů určených především dětem, zde vystupují pro čtenáře dospělého. Oslovují dětskou část duše čtenářů – tu část, která se ráda bojí a která věří v naději a v dobro, ve skutečnost nebe. Soudím, že tu nejde ani tak o zdůrazňování dětinskosti, naivity, ale jde tu o ponoření se do svého snu o čistotě, o konečném vítězství dobrého nad zlým, tak, jak to známe jako zákon pohádky.

„Nepatřil k literátům, kteří si zakládají na vypravěčských schopnostech a pěstují si je, ale svými evokacemi zašlých nálad nás okouzloval a jeho strašidelných příběhů jsme se nemohli nabažít. Poslouchali jsme je s potěšením o to větším, že v nich byl i humor, někdy hodně rozpustilý. Sám těm příběhům věřil a jako děti se rád bál; i v tom se projevovala jeho krásná naivita. Miloval kouzlo nechtěného.“ (...) (Zemina, 1991)

Náměty těchto příběhů se pohybují časem. Soubor obsahuje příběhy z dávné doby i příběhy zcela nedávné, takové, které se odehrály v daleké cizině i v bezprostřední blízkosti autorově. Intence básníka je naznačena volbou motta knihy, které je vzato z Henriho Pourrata: *„...vyslovit ve vzpomínkách/ na kraj a na jeho povídky/ jisté chvíle našeho/ vlastního života...“*

3.7.2. Cesty a zastavení

Lyrická výpověď, kterou básník otiskuje do textů této básnické sbírky, je velmi intimní. Detaily znázorňované zde patří věcem všedního života a básník je s nimi podivuhodně spojen. Zažívá s nimi vzácné společenství. Podstatným motivem vstupujícím do této poezie je motiv uklidnění, klidu, míru. Přestože se domnívám, že to je přímým dědictvím prožívané autorovy víry, explicitně se tu křesťanské prvky vyskytují mnohem méně, než v předchozích sbírkách. Pro další sbírky Klementa Bochořáka bude signifikantní stále se prohlubující hudebnost – a to na rovině obrazů, slovních vyjádření, spíše než v hudebnosti verše dosahované rytmickými prostředky

(ta byla naopak patrnější dříve). Hudbu nakonec lehce vystřídávají motivy umlknutí, doznívání – tak typické pro pozdní sbírky. To, co jsem nyní vyslovila, je patrné na úryvku, který následuje:

„...v tónině ještě menší,/ aby to bylo útulnější.// Jako když prádlo teplem vonící/ ti přilne na tělo,/ jako když se pták klidňáček/ ti otře o čelo,// a ty ses lyrou, která hraje světlem,/ stal,// v tónině dvakrát menší, aby to bylo útulnější.// Jako když rosnou kytici/ ti někdo přiloží/ na podzim k ústům. Jako když/ po boji dřímáš na loži/ a poznenáhlu sbíráš trosky své./ Kéž marné není/ to ticho úsměvného obnovení,// v tónině třikrát menší,/ aby to bylo intimnější.// Jako když jednou zahojen/ po dlouhé bolesti/ v obzoru léta krásnou zem/ si hledáš pro štěstí,// a najdeš aspoň růži, která chvil/ se vonnou účastí.“ (Tichá píseň, s. 9–10)

Jako by se básník zcela ponořil do hlubiny svého snu, svého fikčního světa, a je to prostor fascinující krásy. Přitom prosté věci, detaily tohoto světa, nejsou jedinou skutečností, které si lyrický subjekt všímá – naopak jedná se o velmi jemný metafyzický vesmír. Básník se dotýká nejhlubší touhy, skutečných přání svého nitra, tragiky svého životního zápasu, a přesto zároveň nachází neobyčejné spočinutí, zdroj své naděje a radosti. Je okouzlen.

Na obálce knihy *Cesty a zastavení* je otištěna charakteristika Bochořákovy poetiky²², kde se mimo jiné píše: *„Bochořák byl a zůstal básníkem, který, slovy jiného spisovatele řečeno, bydlil v zázraku; je typem harmonickým, vyrovnaným, šťastně naivním, niterně rozechvělým.“*

3.7.2.1. Cesty a zastavení (Opelík)

Jiří Opelík se ve stati *Jména nová i stará* zmiňuje o tom, že když v roce 1958 publikuje Klement Bochořák sbírku *Cesty a zastavení*, je to po desetileté publikační odmlce. Může tak být pro čtenáře po nějaké době zase znovu novým jménem. Je ale i renomovaným básníkem, neboť *„setrvává a organicky pokračuje na dráze, započaté takřka před čtvrtstoletím v okruhu katolických spisovatelů“*. Jeho publikační přestávce se však není proč nijak zvlášť divit – vždyť je to přestávka týkající se první poloviny padesátých let... A Bochořák v té době nejen píše knihy

pro děti (ty vyjít mohou) – a i v nich se nám představuje jako zajímavý básník, ale vzniká i rukopis knihy V druhé světlici a pozoruhodného textu Křížová cesta; o odmlčení tvůrčí se tedy vůbec nejedná.

Opelík oceňuje verše podle zcela jiného klíče, než předchozí recenzenti, nachází v nich sílu vzpomínek: „*Dětské a klukovské příběhy patří vedle veršů o matce k nejsilnějším básním.*“ Z toho, že v tomto období vydává Bochořák i soubor krátkých vzpomínkových próz, vidíme, že se skutečně v té době vzpomínkami intenzivně zabývá. Ale křesťanskou naději i výrazy smíření s Boží spravedlností Opelík odmítá, (nevychází přitom sám z literárních měřítek): „*Právě pokorným ztišením hlasu (jako když se pták klidňáček ti otře o čelo) a vroucí důvěrou v sílu mimolidskou a nadlidskou se Bochořák nepříznivě odlišuje od tvorby naší nejmladší generace básnické. V básni ‚Podvečery‘ napsal: ‚Z osudu nad námi/ sklání se znamení vah/ - a tvůj život jako plod/ zvažén bude.‘ Svůj život si však, doufejme, zvažíme sami; a právě takový apel na lidskou aktivitu vyřkli za nás nahlas, přesvědčivě a bez výjimky mladí básníci.*“

3.7.3. Básně pro velké děti

„Zámlkou slavení
tkvěl na dveřích proužek světla
a souhlasný šum stromů
jak pěna oknem prosakující
namlouval báseň.
Všude lpěla:
na mých rukou, hranách stolu,
v zubech zatrnula.
Na jakýs počátek se paměť očí
rozpomínala,
prvotní zvonky a trubači z dálek
protrhli napjatou blánu chvíle.
A prosvítala, čirá, svébytná,
značená pruhem světla na dveřích,
a objevila se jak dítě s prstem na ústech.
Tak zasuté kouzlo probudí se

²² Není bohužel označena jménem autora, snad to může být Jan Grossman

*pod tvým tukanutím
a šed' do nachova se zabarví.
Tak pavučiny sbírat v roucho dávno hotové
plující v šeru za zrakem
a nepřetrhnout vlákno značí vítězství.“
(Jak přijde báseň, s. 64–65)*

Tato sbírka je malá svým rozměrem, a rovněž verše v ní obsažené jsou jakýmsi miniaturami, v nichž se básník vyslovuje velmi stručně. Někdy nedorěkne, pouze naznačí, nechá možnost více významů. Sbírka vyšla v tomtéž roce jako prózy Příběhy a vzpomínky po večerech sebrané. Je střídmejší, ještě zřetelněji nesená prostotou výrazu. To, co jsem vyslovila o vzrůstající míře hudebnosti a oblíbě mlčení, umlkání, platí i zde. Stále zřetelněji vystupuje téma mezilidského vztahu, ovšem opět jen v rovině naznačení, nat'uknutí, postesknutí, přání. Křesťanská motivika zde více méně chybí – a přitom se nedá říci ani to, že by byla zcela nepřítomna. Spíše se ještě více skryla, a tak se podivuhodně stala víc než samozřejmou.

3.7.4. Věčná loviště

Název evokující indiánskou kulturu a jejich představy o posmrtném životě je umným tahem vzbuzujícím zvědavost. Básník však neopouští svoje zavedené zázemí, svoji víru, věčným lovištěm je mu jeho starý ráj, byť explicitně o něm hovoří mnohem méně než v dřívějších letech, v dřívějších sbírkách.

Kniha je rozčleněna na tři samostatné oddíly, lišící se od sebe formálně i obsahově. (Samozřejmě tato odlišnost neznámá zcela jinou poezii, neboť vše je dílem téhož autora, o jehož básnickém světě vypovídám jako o světě celistvém. Všem oddílům předchází báseň: „*Je Oheň a jsou ohně malované/ a posluchači rádi klamou se/ libé šimrání majíce v uších./ Upřímnost nestačí, kde selhal um,/ však mnoho umu bývá právě klam,/ což život dosvědčí i čas i múzy.// Lehko neuvěří zpěvům starý bojovník./ Naslouchá, váží, v koutku zaslzí,/ aby nevěděli, jak měkké má srdce./ Jen jednou za život snad někdo vyzpívá,/ co smlčet musel starý bojovník,/ když v samotě pak srovnával a vážil...// – Co nového a jak se máš? – / na setkání denně slycháme./ A jsou to míň než slova, zvuky jen/ a ještě míň./ A tak i v poezii, přátelé/*

*působí líný zvyk a zvuk,/ mdlí sourozenci.// Pravda zdáním proráží jak blesk/
i v písni/ a plný doušek z hlubiny hořkosti/ víc osvěží než veselice slov./ Ta plyne
u stolů i bez pěvce,/ jak věděl Euripides učitel,/ jenž nedal oklamat se smavými
útěchami/ z mělkých končin.// Trýzeň žízně volá po nápoji/ a žíznivému podá zde jen
žíznící.“ (s. 5–6)*

Snad s odkazem na tyto verše mohu intenzivně poukázat na vnitřní složitost básnického prožívání, již zde Bochořák čtenáři předkládá. Jeho slova nepostrádají odkazy k jistotám, nicméně jsou tak tesklivá, připomínají hudbu. Motivy hudebních skladeb, jména komponistů – jsou součástí básní. Jiným stěžejním tématem je stáří, opisované nezřídka jako dozrávání, uzrávání, úrody, plodů, jablek apod. Adekvátním obrazem pak je vše z podzimní přírody a na rovině dne samozřejmě odpoledne a večer, včetně západu slunce. Pokud bychom chtěli hledat výtvarnou paralelu, pak by bylo možné tyto verše přirovnat k některým zádumčivým, nikoliv však tragickým, obrazům malíře Jakuba Schikanedera. Posuďte sami:

*„Jednou ze sklepni slavnosti kdesi/ Rachmaninovo Preludium./ Žena pláče/
dítě hnulo se v ní v té hudební chvíli – – // Spodní jas vznětlivě skličující/ zahradu
přibarvoval,/ jak při odpolední hudbě se stává,/ když jako by uspíšit chtěla/ západ
slunce – “ (Jednou odpoledne, s. 10)*

Když ale podrobně pročítám celou tuto sbírku a v myslí mám také další Bochořákovy texty, vnímám znovu silně, jak se motivika starého prolíná s novým. V Bochořákových textech nejde o protikladné, nesmiřitelné póly; zcela smířeně v sebe přecházejí. Na úplném závěru této knihy nacházíme verše vyslovující tuto chvějivou syntézu: „ – Stárneme, stárnem,/ ale srdce mládne nám – // – To já znám,/ i když někdy hlavu věším,/ i když klopýtám – // Odpočívají jsme/ a ocel víry v rukách cítili.// Na časy v dálce vyzvánělo – / Ach, příteli milý, to vyzvání v nás.“ (Idylicon, s. 60)

Zastavím-li se u kompozice celé sbírky, je na počátku rámována zmíněnou básní, po níž následuje soubor veršů s titulem Popel a stříbro, na konci knihy pak je umístěna skladba Idylicon, zde poprvé publikovaná. Střední část knihy tvoří básnické meditace (právě ty nesou samostatně název Věčná loviště) – pojmu meditace jsme zde skutečně právi – , texty mnohem abstraktnější, zamyšlenější, ještě snovější, než jak jsme jim u Bochořáka přivykli. Uvědomuji si, že pojem „abstraktnější“

nevystihuje zcela přesně, co je o těchto textech třeba říct. Vyskytují se zde totiž velmi konkrétní motivy, detaily zejména přírodní. Nicméně náznakovost, chvějivost těchto textů je vystupňována, básník dosahuje výrazu bezmála éterického.

Nadějné jistoty, o nichž jsem mluvila, se vztahují ke krajině – se vším tím, co je její duší, básník je zatížen stále přítomnou tísní, smutkem, ale rozumí také, v čem spočívá možnost jeho smíření se s tím, ví dobře, kde je možno odpočinout: *„Pastvinami a loukami a lesy/ cesta k městečku, kde dům, v něm sestřin byt./ Tam k stáru pobývat – nic nenamlouvejte si,/ takové míst též byste chtěl mít.// Oknem, co mnoho zná, se k Brnu jenom dívat,/ v kvítku na stole mít rodnou zem,/ o běhu světa živě popovídat/ si navečer s básníkem Halasem – // Soumraky tam splynou se svítáním,/ s holubů ranním zvěstováním,/ i v sychravínách neznikne stín přátelských hlasů.// To múzy v popelném šatě i lesk hvězd i země – / Jak za onoho seznamovacího času,/ a třeba mlčky už, přilnou tam ke mně.“* (Po letech, s. 13)

Oproti dřívější poezii zde ještě znatelněji přibývá zámlk, nezodpovězenosti, tajemství. Jeho výraz se přibližuje tichu. Je to výraz básníkova spočinutí vědomého si mnohé bolesti: *„Tak spočinul jsem v prastarém kraji, doma a hlouběji doma, a z času do času staletí kolem táhla, až neměl jsem odvahu domyslit se. Pocítil staré slunce, jež neustálou přítomností nám zevšednělo, jeho sílu nashromážděnou v zemi a v nás – což neznáte své vnitřní slunce?“* (Věčná loviště, s. 33)

3.7.4.1. Věčná loviště (Kratochvíl)

Kratochvíl (1969, s. 25) na protikladu k jiným tvůrcům, který ale nijak blíže nevysvětluje, deklaruje Bochořákovu tradičnost a hovoří o tom, že má básník stále ještě víru v moc poezie, ve slovo jako takové. Píše: *„Bochořák je básník víc než tradiční (pokud chápeme tradičnost právě jako nepochopitelnou věrnost už dávno přehodnoceným hodnotám) a šifra, do které si poezie přepisuje svět, je u něho tím méně samozřejmá, o co důsledněji se zřídá všech možností, jež v současné poezii otvírají a zároveň tarasí cesty.“*

Upozorňuje také na to, že jsou to čtenáři, kdo mohou v podstatě vytvářet představy stylizace: (...) *„i básníkův úděl, jakkoli prastarý až mýtický – poslání a nedotknutelnost, je nakonec zase pochopen jen jako taková dnes už méně*

frekventovaná stylizace. Tady má Bochořák cosi společného i s tak výrazně moderními básníky, jako jsou třeba Holan, Kolář, Diviš. Jeho stylizace (a jejich stylizace) je spíš záležitostí čtenářskou, přesněji – je víceméně předem očekávána, a je víceméně dodatečně abstrahována.“ Dále se vyslovuje o Bochořákovi jako o autorovi, jenž vytváří idylické, útěšlivé verše, ale tomu se budu věnovat více v kapitole o Staronových básních.

3.8. PROUDĚNÍ

*„Prudkého světla z dálných břehů se už lekám
a s trpělivou touhou vděčně čekám
na tlumené jen přisvity...“
(z básně Jitřní píseň, s. 71)*

Proudění je poslední básnickou knihou vydanou za básníkovy života, vyšla v roce 1971, tedy deset let před Bochořákovou smrtí, nepočítáme-li ovšem ineditní vydání Staronových básní, na němž básník v posledním období života pracoval a jež vzniklo v roce 1981. V Římě pak Staronové básně vycházejí o rok později, v Čechách bohužel až v roce 1993.

Verše jsou i nadále inspirovány hudbou a o hudbě explicitně hovoří, velmi silně jsou však dotčeny také světovou literaturou a výtvarným uměním. Častými motivy jsou reálie antické kultury, prastaré mytické příběhy z antického prostředí. Tato motivika se objevovala i v předcházejících knihách, zde je však dominantnější. Snad nejvíce mu imponuje jistá vznešenost ducha, pradávna virtus – zdatnost, mužnost, statečnost – vidí v tom rytířskost a jistou šlechtetnost; podle svědectví současníků ostatně Klement Bochořák obdivoval rodovou šlechtu...

Něco z té lehkosti, zasněnosti, kterou jsem popisovala u Věčných lovišť, zde setrvává. Jedná se o tichou slavnost, mnohdy nelíčeně jásavou: *„Bystrina světla
tryskla čistou vodou,/ světnice jako zlatá skříň,/ a z toho světla nenáhodou/
vlaštovka vpadla v jitřní síň.// O dnešku se mně včera zdálo,/ takový vlídný slib to byl,
tušené v něm se skutkem stalo,/ mou smutnou paměť ochromil.// Jaký to den,
jaký to sen,/*

jak nádoba čím naplněn? – / Na stíny probuzený nedbá.// Co ranní mysl předurčí,/ v písni toho dne zazurčí – / tvé účastenství je tvá sudba.“ (Dobré jitro, s. 60)

Bochořák tu píše velmi jemné verše; titulem Proudění přitom mnohé naznačuje – skutečně se zdá, jako by verše byly ovlivněny nějakým podzemním, skrytým lyrickým proudem, příliš intimním na to, aby se o něm hovořilo konkrétněji, – jako by byly zapsány ve stejné tónině; nechci tím však tvrdit, že jsou monotónní.

3.9. LEGENDY A STARONOVÉ BÁSNĚ

„Ale už tehdy mnozí tvrdili, že Fabiánek je svatý. Jednou, když zapadalo slunce za kopec a on zas mluvil, jistá žena viděla kolem jeho hlavy svatozář. Možná, že si to spletla s červánky. Ale proč by nemohla zářit čistota dobrého člověka?“ (Poutník s knížkama in Legendy, Staronové básně, s. 35)

Úryvkem obyčejně neobyčejné legendy chci čtenáře uvést do světa ležícího mezi dávným příběhem, historkou a legendou, tedy jinými slovy pohádkou pro dospělé. Legendy jsou v Bochořákově podání slavnostním vyprávěním, příběhem o zázracích. Kniha se sestává z krátkých básnických próz o životě českých i cizích svatých. Podle Bochořákových vlastních slov v rozhovoru Hovoříme s Klementem Bochořákem (Kuchař, 1968) ležel tento soubor napsán v šuplíku. Básník o nich říká: *„Je to sbírečka mnohokrát přepracovávaná, prostřihovaná a vůbec vedená k co možná největší stručnosti a plnosti – do jaké míry se mně to podařilo, nemohu říci, protože člověk často svoje chyby nevidí a musí mu na ně v dobré vůli ukázat někdo jiný, v takových případech tedy lektor a kritik.“* Svatí jsou z řad významných lidí (král) i lidí prostých (cikán, ministrující chlapec, babička), v tom není rozlišováno.

Legendy byly publikovány, ale až mnohem později, v souboru se Staronovými básněmi – v Římě roku 1982. Úvodním textem je Česká zlatá legenda – text opět se vztahující k cestě do Betléma. Na tuto cestu autor přibírá české umělce: Mikoláše Alše a Jana Nerudu. Přitom platí to, co jsem v souvislosti s Bochořákovými texty uváděla jinde – kanonický příběh je silně aktualizován, zasazen nejen do současného kontextu, do kontextu českého, ale je nad to zlyričtěn použitím

oblíbených motivů, například motivů zvířat. Dějištěm jeho legendárních příběhů je celý svět – stále je mu jednou plání – lhostejno, jestli se příběh stal v Mezopotámii nebo v brněnském kostele.

Několikrát také texty vstupují na pole literární přímluvné modlitby – když se z vyprávění příběhu o světcích stává básnické oslovení. Je to kniha textů o nadějném snění, autor podává mnohá líčení krásných míst a zážitků – spojených s realitou nebe. Popisuje například poslední den, těsně před smrtí svého hrdiny – den odchodu z tohoto světa – z básnivého a věřícího pohledu: *„To dnešní ráno se opravdu tak usmívá. Že by snad... A já si vezmu uzlíček a hůl, projdu horama jak mlhou – tenkrát se mně zdálo, že stojím na jednom konci Vysočiny a rychle, ve vteřině, procházím kamsi k druhému konci, aniž jsem pohnul tělem. Nevýslovně krásné, oslnivé, na to se nezapomíná, ale i obava, že bude to jen chvílku – Tak dál a dál, míjet vesnice, lesy, až na kraj věčných lovišť, z nich vanulo to teplé vlhko za mladých let. To rozdychtěné plavání kol květnatých břehů! Pak křišťálový hrad, a ten je cíl, stále blízký tak jak vzdálený, v něm všechny pohádky, k němu se kráčí už jen vesele – – Bože, jak všecko voní! Nasypu jim tam bylin pod nohy, těm andělům, a řeknu: ‚Zkuste koberec našich hor!‘ – – Dveře jsou zde, jimi ta sláva někdy prosvítá. Že bych snad ještě... Martin Procházka to nedopsal. Asi se cítil unaven. po obědě prý odešel do zahrady, zohnul se tam pro kamínek a ranila ho srdeční mrtvice.“* (*Jasně dny in Legendy, Staronové básně, s. 42*)

Obraťme nyní pozornost k Staronovým básním – jak již název napovídá, je to místo setkání starého s novým. Básníkův svět je rozprostřen do větší šíře než v minulosti, je v něm nostalgie, přichuť ztraceného. Hlas básníka již není tak přímočaře jásavý, ale není ani zatrpklý, spíš je v něm slyšet stáří se svým uvědoměním, poznáním vztahů. Jásá-li nyní, jásá ještě z větší hloubky než doposud: *„Pro potěšení zarmoucených, / pro nějakou dívku hrbatou, / co v kabelce si nosí cizí verše, / pro ně tak tvrdošíjně doznívám / i abych lenost zažehnal, / tolik pokoušející i druhé mládí. // Stále jen klonit hlavu k zeleni / a nevynést ji na svůj štít? / Nesebrat pel, co na kabát / za každého počasí se trousí kdoví odkud? / To by tak hrálo, nedokázat vám, / že lišaj má motýlí křídla / a zná světla, která i pálí!“* (*Legendy, Staronové básně, s. 94*)

3.10. ŽIVOT DÍLA V POSLEDNÍCH TŘICETI LETECH

3.10.1. Opětovná vydání knih a jejich částí

3.10.1.1. Staronové básně, Křížová cesta

— — — Čím starší, tím nějak mladší,
opravdu.
Za starých sudů se mladé víno stáčí,
opravdu.

Na malém místě
své štěstí hledat budu.
Tak vystříhám se mrzutostí, bludů.
a najdu jistě — — —
(Ze zahrady, s. 132)

Další vydání Křížové cesty bylo opatřeno fotografiemi; fotografie nahradily původní grafiky v předchozím vydání. Fotografie pořídil na podnět Tomáše Bochořáka Josef Němec, jsou to snímky zničené křížové cesty na Svatém Kopečku u Mikulova. Fotografie pro zastavení XII. byla pořízena na třebíčském hřbitově. Změnil se i formát, vydání z roku 1993 je větší.

3.10.1.2. Svět laskavého idylíka (Kratochvíl)

Kratochvílův text se vztahuje k zatím poslednímu vydání Staronových básní, vyslovuje se však retrospektivně k Bochořákovu dílu obecněji. Již název zvolený pro tento výbor veršů z pozůstalosti Klementa Bochořáka naznačuje ono zvláštní spojení mezi starým a novým, které v jeho verších rozeznáváme. Této mimočasovosti si někteří všimli a pozorně ji popisují. Kupříkladu v doslovu Svět laskavého (v rejstříku stať nalezneme pod rozšířeným názvem Svět laskavého idylíka) k vydání Staronových básní se dočteme tato slova z pera Jiřího Kratochvíla: „*Poprvé jsem se s panem Klementem (jak ho oslovovali přátelé) setkal někdy na konci šedesátých let v ateliéru malíře Jánuše Kubíčka, a byl to také Jánuš, kdo mě upozornil, jak je pan Klement nápadně podobný básníku Juliu Zeyerovi z dávných portrétů. A opravdu*

v něm bylo cosi anachronického, jako by zde byl za všechny ty dávno pozapomenuté básníky.“ Je na místě o tom hovořit v souvislosti s recepcí jeho knih, protože se zde jedná o shodu skutečně mimořádně věrnou a vzácnou. Stejnou věc bychom mohli říci o jeho verších – že jsou zasazeny do zvláštního času, lépe řečeno bezčasí. Koresponduje to s pocitem, který máme nad texty Jana Čepa.

Dále v jeho verších nachází idyličnost, a tvrdí: *„jeho bezvýhradná víra v poezii se proměnila v laskavý a útěšlivý prostor idylických zákonitostí i příčin. Bochořákovský svět, to je svět laskavého křesťanského idylika, a této volbě jsou podřízeny i výrazové prostředky.*“²³ Recenzent má pravdu v tom, že v jeho poezii je mnohem více jiných poetických prostředků než metafor. Laskavý a útěšlivý prostor v těchto posledních verších autora, který byl v civilním životě hluboce věřícím křesťanem, potud mohu souhlasit. S ostatním vyjádřením musím polemizovat. Myslím, že máme podklad pro to, abychom potvrdili, že měl Bochořák poezii rád a že mu na ní záleželo, bezvýhradnou víru bychom však spíše mohli přisuzovat jeho vztahu s Bohem, i když ani zde patrně nejsou tato slova příliš výstižná, neboť bez výhrad Bochořák nebyl téměř jistě. Mnohem věrněji bychom mohli mluvit o hluboké důvěře. To není totéž. Nicméně i tento rozměr, rozměr věrnosti a důvěry, zde recenzent nachází, popisuje ji na konci své stati. „Rozpornost neidylického světa“ je v Bochořákově tvorbě přítomna stále poměrně silně, i když musím popravdě přiznat, že v některých dřívějších sbírkách je této rozpornosti více. Bochořákově zcela jistě nebyla rozpornost vzdálená tak moc, jak se recenzent domnívá, vždyť jak bychom jinak mohli stejně dobře jako utěšení nalézat u tohoto autora také téma smíření, tedy skutečnost a motiv, které přímo vycházejí ze sporu, ze střetu rozporných sil. Rozumím intenci recenzentů mluvících o Bochořákově jako o idylizujícím autorovi, domnívám se však, že tato formulace nemusí být čtenářem, který nezná jiné Bochořákovy texty, vyrozuměna správně, neboť směřování ke smíření, úsilí o ně nejsou totéž jako naivní idyla. První je cesta plná bolesti, pochyb a rozhodování se pro pokoru a věrnost, druhé je stav, v němž se autora mnohé nedotýká, nevnímá to a nemluví o tom, neproblematicky vidí jen to krásné a dobré, jako by jen to zde skutečně existovalo. Jistě, autor by fikční svět svých veršů mohl takto stylizovat,

²³ JK (1993, s. 73).

potíž je v tom, že Klement Bochořák to velmi často takto vůbec nedělá, a taková sumarizace tedy nevypovídá o jeho díle příliš přesně.

Rovněž nemohu zcela přijmout takto formulovanou myšlenku, a sice že „*patří k básníkům, v jejichž prvních knížkách je už jednou provždy vše vysloveno.*“²⁴ Když vezmeme jen to, že ve čtyřicátých letech začal vedle poezie psát také knížky určené dětem a věnoval se žánrům ve svém díle novým. Půjdu-li po linii motivů, pak nikdy nebylo v jeho verších takové smířené bilancování jako v posledním období tvorby, vždycky sice vyjadřoval důvěru v Boha, ale byl přitom plný hořkých otázek. Pokud chtěl autor doslovu vyjádřit spíše to, že se Bochořákovovo dílo již od samého počátku dotýká archetypální lidské zkušenosti a je konzistentní, že některá témata v jeho knihách nacházíme po celou dobu, pak tomu tak je.

3.10.1.3. Chóry

Chóry, útlá kniha vydaná v roce 1997 v nakladatelství F. Topiče je sestavena ze sbírek Žluč a víno, Ušchlé květiny, Chóry a Proudění, obsahuje tedy stručný, výběrový průřez Bochořákovou tvorbou během let – bohužel rozsah knihy je limitem pro to, aby tu dílo Klementa Bochořáka bylo prezentováno celistvěji. Název Chóry je vzat z prvního oddílu sbírky Proudění. Ediční poznámka je bohužel jen mizivá, je umístěna zezadu na deskách knihy a omezuje se jen na několik nejdůležitějších informací. Je dobře, že tento soubor existuje, ale bylo by třeba rozsáhlejšího a více okomentovaného vydání Bochořákových knih, kritické vydání zde skutečně citelně chybí. V případě Chórů se jedná o jediné vydání starších Bochořákových básní, které je v současné době dostupné ke koupi v knihkupectvích, byť jen na nemnoha místech, pokud vím.

3.10.1.4. O Modrovousovi, Ohnivá noc, Štědrovečerní návštěva

V nadpisu kapitolky zmíněné knihy jsou reedicemi a výběry z již vydaných knih. Kniha o Modrovousovi je námětově adaptace staré historie, byla vydána za Bochořákova života a před několika lety znovu vydána v jiném vydání, s jinou

²⁴ Ibid.

grafikou, včetně ilustrací. Ohnivá noc je čtenářským vydáním – výběrem z Příběhů a vzpomínek po večerech sebraných z roku 1958. Povídku O Modrovousovi – ve zkrácené verzi – zde nalezneme také. Obě tyto knihy jsou výhradně dílem Klementa Bochořáka, zatímco v případě Štědrovečerní návštěvy se jedná o soubor několika povídek z pera různých autorů. Zdá se, že tajemné Bochořákovy povídky mají stále své věrné čtenáře i vydavatele. M. E. Nováková v doslovu k Ohnivé noci (2004, s. 131–132) mimo jiné píše: „*Klement Bochořák je mistrem ‚krásného bání‘, asi právě proto, že je též mistrem jazyka. Čerpá ze starých vyprávění, plných projevů mluvenosti, výkřiků a zámlk, plných archaičnosti, natolik přesvědčivě, že čtenář mimoděk hledá v koutě svého pokoje odložený kolovrat – a přesto autentickou lidovost výrazně přerůstá (nabízí se zde srovnání se zemitým a zároveň poetickým projevem Henriho Pourrata). Není ani v nejmenším primitivní, má strhující slovní zásobu. Rytmus a jablečně prosté, přirozené – a přece originální – obrazy v mnohém připomínají formálně náročnou básnickou skladbu. Jeho kniha není zvětšelym pamětnickým povídáním, vzbuzujícím pouze nostalgické pousmání, ale sbírkou veskrze moderních próz. Bochořákovi se tu daří plnit jeden z velkých úkolů každého autora – říci něco dávného nově.*“

O této vnitřně členité syntéze nového a starého již byla řeč a ještě za okamžik bude, neboť je to jeden z charakteristických rysů Bochořákova díla.

3.11. POZŮSTALOST, NEPUBLIKOVANÉ PRÁCE

Z textů pozůstalosti, jež nebyly otištěny za autorova života, byly vydány již zmíněné Staronové básně. Je to ovšem pouze výbor, pozůstalost je rozsáhlejší. Bylo by také potřeba dalších vydání již publikovaných knih, neboť některé Bochořákovy texty jsou již špatně přístupné. Pokud stále existují další texty, které nejsou součástí souboru, který Klement Bochořák předal do opatrování Janu M. Tomešovi, pak o nich doposud nevím. Korespondence a příležitostné texty jsou zatím rovněž jako celek nepopsané (nebo jen výjimečně, z malé části, popsané), z části jsou neznámé.

V posledních letech se podařilo některé texty vydat, díky těmto vydáním zůstává dílo Klementa Bochořáka alespoň nějak zastoupené i na současném knižním trhu. Doufám, že se během času ještě zpřesní tato otázka a nejasnosti, které mám ohledně pozůstalosti, se mi podaří díky pomoci druhých odstranit.

Klement Bochořák se zmiňoval o tom, že některé své texty přepracovával, bylo by tedy zajímavé srovnat jednotlivé verze, nevím však, jestli jsou ty původní ještě zachovány, důkladnost a pečlivost básnickovy práce by spíše nasvědčovaly tomu, že tyto první verze sám básník zničil, nicméně pro tuto domněnku skutečně nemám nejmenší podklad, prosím proto, aby tak, jako neprokázaná, byla brána. Podle všeho se zdá, že Bochořák tvořil postupně a jednotlivými texty se zabýval opakovaně. Na začátku práce jsem také citovala z rozhovoru s ním, z něhož vyplývá, že byl trochu nejistý, co se týče kvality tvorby, zvláště pokud ji nemohl nabídnout k diskusi čtenářům.

4. CHARAKTERISTIKA BOCHOŘÁKOVY LITERÁRNÍ TVORBY JAKO CELKU

4.1. SOUVISLOST V JEHO DÍLE

Klement Bochořák zanechal poměrně rozsáhlé dílo; jeho texty jsou žánrově rozrůzněné. Knihy vznikaly v průběhu mnoha let, více méně po celý jeho život. Chci-li nyní shrnout to nejvýraznější z interpretace díla, pak je třeba promluvit o hluboké vnitřní provázanosti Bochořákových textů. Týká se to nejen provázanosti textů zařaditelných do stejného nebo blízkého žánru, ale všech jeho textů navzájem. Souvislost je obsahová, motivická. Myslím, že je možné obhájit myšlenku o jistých souzvučích žánrů v jeho díle. Míním tím to, že existují hlouběji založené doteky žánrů, které Bochořák používá, které si volí pro svůj básnický svět – možná přesněji řečeno, které se s jeho básnickým světem slučují, ba co víc, podporují ho. Jinými slovy: autorovi jsou nejprve blízké některé motivy, typy postav, povaha situací a scén, určité pocity, chtělo by se říci dojmy impresionistického umělce, životní hodnoty a způsoby chování, a potom je zasazuje do svého díla, určuje jim užší kontext.

Nikdy z jeho díla nevymizí vášně pro tajemství a transcendentní skutečnost. Bůh bude přítomen, a spolu s Ním duchovní bytosti, andělé i strašidla, nikdy jimi nepřestane být fascinován. Nikdy také nepřestane zvažovat rozpory v životě a „trápit se nad sebou“, ale i nad bolestmi a smutkem lidí. Odtud jeho „tesklivost“. Nikdy nepřestane usilovat o očištěný pohled, o smíření a neutuchající radost. Nepřestane se potápět do důvěry k Nejvyššímu, kterou těžce nabyt. Mnohé, co je součástí autorova skutečného světa, je přetvářeno v literární obraz – to se týká lidového výrazu některých jeho textů, vztahu k moravské krajině, v níž rozpoznal svůj domov; katolictví, tedy zejména způsobu prožívání víry, souvislosti s liturgií. Těžko rozlišovat, odkud přesně podněty, jejichž odraz v textech potkáváme, pocházejí – nejspíše se jedná o mohutnou, přirozeně se prostupující syntézu těchto vlivů.

to je důležité

Jak vážně je jeho svět propojen, je zřejmé i na pouhém zjištění, že klíčové motivy se stěhují jeho texty. Často nacházíme motivy v rámci některé řadové básně – a záhy se s ním shledáváme v titulu nové sbírky... Autor jakoby často zvažil, co příjemně těžkého ve svém textu otevřel, a tomu se věnuje dál. Podvědomě či vědomě, nevím, ale je pro něho nutností vyslovit to, co bylo příliš nedořečeno... Takové slovo, verš, pocit se tu podobají zrnku, semenu, z něhož dá autor posléze vyrůst další rostlině. V tom je tvorba Klementa Bochořáka skutečně vysoce kontinuální – jako by psal stále jeden text.

4.2. ČTENÍ KLEMENTA BOCHOŘÁKA

V tomto textu jsem vícekrát použila slovo „poutník“, bylo tomu tak z důvodů dotýkajících se díla zjevně i skrytě. Není od věci citovat zde část textu Poutník na zemi, který napsal Jan Čep. Na této ukázce si všimnu důležité poznámky o schopnosti dialogu – dovolte mi to chápat i v širším smyslu – jako schopnost číst literární text: *„Skutečný dialog je možný mezi dvěma lidmi, mezi kterými je už něco společného. Nemusí to být vždycky, aspoň ne hned od začátku, společenství idejí a názorů; něco jiného, co předchází a co je těžko definovat: řekněme jistý společný postoj tváří v tvář světu, lidem a věcem; jistá schopnost intimity vůči nim; schopnost vnímat otázky, které nám kladou svým bytím, a potřeba odpovídat na ně. Jak odpovídáme na otázky, které nám kladou věci svým bytím, to je už druhé.“*

(Jan Čep: Já a můj bližní in Poutník na zemi, s. 93)

Ano, jsem toho názoru, že knihy Klementa Bochořáka vyžadují po čtenáři, aby s nimi byl ochoten vytvořit jakési pomyslné společenství, aby byl schopen intimity vůči lidem a věcem, které ony tak důmyslně popisují a svědčí o nich. Texty poskytují, nebo spíše nabízejí, více různých modů, jak je k nim možno přistoupit, ale není možné k nim přistoupit jakkoli, protože způsob čtení musí být původním textům alespoň v něčem práv.

Jedním z nepříliš vyhovujících přístupů je rozdělování autorů na prvořadě a druhořadě, nejlepší a ty ostatní. Vycházíme-li z tohoto schématu, zvláště aniž

bychom měli precizně formulována hodnotící a srovnávací kritéria, pak přistupujeme k textům s falešným předporozuměním, které omezuje naši schopnost intenzivního uměleckého zážitku nad těmito texty. Pokud chceme hodnotit kvalitu poezie, postupujeme podle konkrétních, vymezených měřítek pro toto hodnocení. To poté umožňuje i srovnání intertextové.

Jedním z takových neproduktivních porozumění by mohla být myšlenka, že Bochořákova poezie je prostá, prostoduchá, příliš naivní. M. Trávníček (1994) ve svém článku však pronáší nenápadnou, leč významnou větu: „*Jeho prostota nezjednodušuje věci, nýbrž směřuje k podstatě.*“ To však čtenář může v textu číst teprve, až je s Bochořákovou prací více obeznámen a s ní srozuměn.

5. NOVA ET VETERA

Současníci na Bochořákovy knihy mohli reagovat aktuálně, již v době jejich vydání, a přitom se mnozí shodují na tom, že popisují jeho verše jako verše „odjinud“, „z jiné doby“, z jiného času. Byly pro ně přítomné, a přitom v nich ožívaly děje historek, pověstí a vzpomínek. Tak jako jejich autor byly s nimi, a přece byly i někde jinde. Mojmír Trávníček (2002, s. 105) ve stati *Uchovej zrak můj* (název je parafrází Bochořákova verše) píše: „*Dílo Klementa Bochořáka jakoby přicházelo z jiné doby a z jiného světa. A přesto nás každé jeho slovo utvrzuje v jistotě, že bylo zrozeno nezaměnitelným přítomným okamžikem básníkovy zrění.*“

Myslím, že je na místě srovnávat v tom Bochořákovy knihy s dílem Jana Čepa. Nicméně tohoto dojmu bylo dosaženo i jinými prostředky, než jaké používal Čep. U něho například nenajdeme tolik obrazů z ciziny, z dávno minulého děje někde jinde, například v antickém Řecku a i jiných místech. Dalším způsobem pohybu v čase je Bochořákovi volba žánrů. To je také odlišné od Čepa. Naopak velmi podobné je ono vidění, Šaldovými slovy řečeno „jitřní zrak“, díky němuž básníci konstruují poetický svět.

Trávníček (1994, s. 46) píše: „*Listujeme v jeho (Bochořákových – pozn. aut.) sbírkách a jako bychom se probírali obrázky v albu, v němž se v útulném nepořádku mísí snímky prarodičů s fotografiemi docela čerstvými, na nichž k nerozeznání ožívá podoba tváří z těch nejstarších podobenek, a nebýt rozdílu v ošacení a okolním inventáři, nebyli bychom schopni je časově uspořádat. Bochořák přichází se svými verši bezstarostně nevhod a s tvrdohlavou zarputilostí se mýjí se svou dobou.*“

Doložím básníkovu procházení časem na textu pro toto téma příznačném – na textu jedné z legend, která se vztahuje k obrazu ráje. To je onen čas, který zastřen vstupuje do jiných Bochořákových textů – čas věčnosti, naděje pramenící z Boží přítomnosti: „*Zahrada jim skýtala potravu prostou, však převýbornou, nám neznámé chuti, a neptali se po konci zahrady, jen zpěvy Eufratu slýchali z dálky a po proudu potoků dobrodružně odcházeli v ten směr. Vše staré bylo jim nové a čas neustálou přítomností – žijíce v Boží přítomnosti nemysleli na budoucnost a tíže od lehkosti a lehkost od tíže byla jim k nerozeznání. Když perutní duchové se navečer skláněli*

k vodám a měsíc započal svoje kouzla, v těch chvílích ani necítily svá těla a s anděly na dobrou noc rozmlouvali o božím díle, jež bylo dobré a krásné.“ (Ráj in Legendy, Staronové básně, 1982, s. 31) Topos ráje, potažmo zahrady je jedním z klíčových v jeho díle, protože skrze něj autor vyjadřuje mnohem více než pouhý záznam své představy o dokonalém místě.

Je také zajímavé, jakými prostředky dosahuje autor tohoto spojování nového a starého. Jedním z těchto prostředků je volba lexika. Bochořák na jedné straně hojně využívá složená slova, která připomínají archaický jazyk, zejména obrozeneckou a romantickou češtinu, a na straně druhé často volí slova ještě ne plně zdomácnělá, nová, mohou to být i odborné termíny.

6. SMÍŘENÍ, NEBO IDYLIZACE?

6.1. MOTIV SMÍŘENÍ V BOCHOŘÁKOVĚ DÍLE

6.1.1. Dozrát pro smíření...

V Rozhledech vedle Hrubínovy recenze o Mladém žebrákovi vychází také jedna z básní Klementa Bochořáka. Nejprve, než se dostanu k rozkrývání tématu smíření, učiním textologickou poznámku o zmíněné básni. Ona báseň, která je ostatně v rámci novin umístěna jinde – je včleněna do článku Pavla Fraenkla o Františku Hrubínovi, vyšla knižně až ve sbírce Žluč a víno, tedy v roce 1938. První slovo prvního verše se v těchto dvou verzích liší, původní metafora „stvol rovnodennosti“ je ve druhé sbírce pozměněna na „květ rovnodennosti“.

V této básni vidíme, že jeden ze základních motivů Bochořákovy poetiky, jež bychom mohli shrnout autentickým veršem „*chci dozrát pro smíření*“, máme k dispozici již 26. září 1935.

6.1.1.1. Rotreklův příspěvek

S postupem času se již v recenzích a vzpomínkových statích setkáváme s úsilím vyjádřit se k Bochořákovi jako autorovi a k celku jeho díla. Jedním z příspěvků k tomuto zkoumání je článek Zdeňka Rotrekla publikovaný v souboru Skrytá tvář české literatury. Rotrekl z přesvědčení zaznamenává o autorovi mnohé biografické detaily, které se jinde příliš nedočteme, protože podle jeho vidění je tato znalost biografie pro porozumění básníkovi nezbytná. Mluví o složitosti, sváru a posléze vykoupení, o dramatičnosti, které veršům Klementa Bochořáka nelze upřít: „*Leč cesta stále se divícího básníka nebyla tak zjednodušená, jak by se – hlavně v pozdějších knihách – zdálo. Složitost zvláštního druhu sice ví, že ‚veršů vrytých do skal/ já schopen nejsem‘ (Básně pro velké děti, 1964), avšak neulehčuje si úkol*

vnitřního svědectví gesty lehce přijímanými zvnějšku. Složitost, ústící ve svár, a pak – jakoby okruhem – k prostnosti ve vykoupení se vyjevuje v řadě knih.“

Rozpor a svár nezabraňují Bochořákovi dotýkat se stále smíření a ohledávat ho ze všech stran, dotýkat se ho jako cíle, po němž od počátku toužil a k němuž si přál dospět. Rotrekl píše: *„Toto jakoby klíčové slovo ‚smíření‘, objevující se v tolika básnickových knihách, přímo předpokládá vnitřní svár.“*

Snad by bylo patřičnější hovořit zde namísto o idyličnosti spíše o nebyvalém souladu, vznikajícím nakonec ze silného sváru sil, myšlenek, pochybností a důvěry. Nicméně nemůžeme vystačit pouze s tímto jedním nalezeným slovem, protože v mnohých verších se dál setkáváme s nedořečeností, se zvláštní úzkostí, s rozjitřeným citem, a tudíž není vše v souladu, ba je to takovému stavu velmi vzdáleno. Patrně lépe řečeno: věříme spolu s básníkem, že dobré věci a dobré činy v souladu jsou, máme v ně naději, ale nemůžeme si na ně sáhnout.

V souvislosti s touto rozporností je zajímavé, co popisuje Bedřich Fučík (1994, s. 50) u Čepových textů: *„Rozpor této země nelze odstranit, je dán, ale lze jej usmířit a ztlumit právě oním členstvím v jednotě Ducha. A tato jednota, zdá se, je vítězstvím, k němuž došlo umění Čepovo v poslední knize Polní tráva, kde polevila palčivost protikladů světa tohoto a onoho, kde Tomáš Suchomel – proti dřívějším křečovitým tulákům prchajícím z místa na místo – je už slavnostním poutníkem, s láskou a dojetím obhlížející ještě naposled krásy této země, než pozná krásy nepomíjivé. Syntéza všeho světa, všeho myšlení, tuh, činů lidských v Bohu je posledním slovem.“*

Snad by tedy bylo patřičnější užít i u Bochořáka raději toho termínu syntéza, než hovořit o idyle. Idyla totiž jako literární žánr je charakterizována jako oslavná báseň, radostná, týkající se přírody. Přemysl Blažíček ve Slovníku literární teorie o idyle říká: *„Gessnerovo i Schillerovo pojetí idyly (srovnej F. Schiller, O naivním a sentimentálním básnictví), je založeno na oslavě přírody a přítomného okamžiku. Na rozdíl od elegie, kde ideál je předmětem touhy jako nepřítomný a minulý, v idyle je opěvováno naplnění tohoto ideálu a jeho bezprostřední blízkost. Odtud také pramení radostné, idylické ladění.“*

Jemným posunem významu tohoto slova se pak dostáváme k vyjádření „neproblematičnosti“, „nerozpornosti“, „pohody“ a „příjemných pocitů“, třeba právě

zažívaných v přírodě. Takové naladění pak již lze u Bochořáka sledovat spíše výjimečně. Zatímco rozpor mezi světem přítomným a jeho projevy a světem věčným je přítomen mnohem více, byť je jaksi ukryt za vyzněním básní. Není tak sice zpravidla přímo tematizován, ale přítomnost silné touhy po nebeských věcech předpokládá, že tyto věci zde ještě nejsou ve všech rovinách a ve vši intenzitě. V tom smyslu je lyrický subjekt stále spíše hledajícím poutníkem, mnohdy dokonce bloudícím, než postavou podobnou postavám pastorálních scén. Dalo by se naopak mluvit o jistých prvcích podobnosti s hrdinou romantickým či hrdinou barokním, kteří jsou hrdiny rozpornými. K tomu jako doklad znovu připomínám Tomešovu poznámku o Bochořákovi jako teskném básníkovi (Tomeš, 2003, 73).

6.1.2. Smíření a tradice

Znovu mne překvapuje, kolik tradičního podkladu je v Bochořákových knihách, a přitom, jak je tato ozvěna literární, kulturní a náboženské tradice silná a plná života. Bochořák vsutku vytváří svět ne nepodobný například světu balad Karla Jaromíra Erbena. V korespondenci s Halasem nalézám pro tuto myšlenku potvrzení, neboť Klement Bochořák svému příteli píše doslova: „*Erben mě hřeje*“ (Mikulová, 1991). Mám zde na mysli rysy osudovosti v příbězích, archetypálnost postav, příklon k imitaci lidovosti, pokud se nejedná přímo o čerpání z lidové látky, tragičnost příběhů a jiné.

Tajemství a nadpřirozené jevy jsou samozřejmou součástí tohoto poetického světa, existují zde stejně přirozeně jako jevy přirozené. A jsou to témata tradiční. Ještě vhodnější by bylo mluvit o nadpřirozených bytostech, s nimiž se tu běžně setkáváme. Přitom platí, že přirozené a nadpřirozené se zde prostupuje, přechází v sebe navzájem, proměňuje se. V osudech obyčejných lidí vnímá autor tolik vzácného, jedinečného, krásného ve své prostotě, hlubokého, spojeného s dokonale stvořeným Božím světem, že skrze toto podání konstituuje silné, fascinující pouto mezi tímto světem a světem svých čtenářů. Lidé z jeho poetizovaných vzpomínek jsou stejně součástí svého individuálního světa jako světa archetypů, obecně platných

obrazů. Jsou tradiční v tom smyslu, že v sobě nesou něco věrného a prastarého skrze čas, v prostoru literárního textu.

6.2. SLOVA O IDYLIČNOSTI

Je Klement Bochořák idylik? Zmiňuje se tak o něm A. M. Píša již velmi záhy (1940), vícekrát to také akcentuje Jiří Kratochvíl (1969, 1993). Toto shrnující slovo používá také Med (2004) ve Spisovatelích ve stínu²⁵. Činí tak díky dojmu Bochořákova díla nebo v protikladu k Ivanu Divišovi?

Přemýšlím-li o idyličnosti uvnitř Bochořákova díla, v tomto literárním světě, pak mi s touto myšlenkou Bochořákovy texty spíše kontrastují, než se shodují. Náš autor má v sobě tolik zaškobrtnutí, přerývanosti, tísnivosti, stesku, úzkosti – snaží se s těmito pocity vyrovnat, snaží se dospět ke smíření. Je to idyla? Smíření, to je přece něco jiného než idylizace. (Odkazují zpět k teoretickému výkladu o žánru idyly.)

Dovolím si nyní vztáhnout charakteristiku díla jiného autora na Bochořákovu tvorbu. Oldřich Králík (1944) v doslovu k výboru z povídek Jana Čepa poznamenává následující slova: „Řekl jsem zpočátku, že Čepovo dílo neprovokuje ke kritickým kampaním, že je slavně samozřejmé. Svádí pouze k jednomu omylu, proti němuž nutno vystoupit. Bylo řečeno znalcem literatury, že svět Čepových próz je idylicky zúžen. To je opravdu jediné nedorozumění, ke kterému mohlo v básníkově případě dojít, nedorozumění, které zaměňuje důvěrnou prostotu, odpor k hluku ideologií

²⁵ Ocituji charakteristiku Bochořákovy tvorby, tak jak ji shrnuje J. Med (2004, s. 174): „V intencích tradičně vnímané básnické spirituality pokračuje i poválečná básnická tvorba Klementa Bochořáka, Františka Lazeckého a Zdeňka Řezníčka. Básnický svět Klementa Bochořáka (Svět, pláň andělská, 1947; Tři slzy, 1947; Poutník, 1948) je konzistentní svou naivitou, často se dovolávající ideálů svatého Františka z Assisi, a prostotou, s níž vnímá realitu jako harmonický celek. I v jeho prožitku války (Svět, pláň andělská obsahuje verše z let 1943–1945) převládá jammesovská nota něhy a odpuštění; děsivost války je stále konfrontována s Božím milosrdenstvím (,svatí za nás krotí Boží hněv‘), jež dává člověku nezviklatelnou naději i smysl prožitému utrpení. Svět je ,plání andělskou‘, kde nás vše vybízí k smíru, ,nebe brzy spadne na zem‘, a tak jsou i příroda, domov a ,každá malá šedá věc‘ svědky naší naděje, s níž lidstvo putuje k Betlému své věčné spásy. Jistá intimizace náboženského prožitku, každý atak absolutna je zlidštěn (,věčnost, milá matka času‘) – dovedla Bochořákovu meditativní lyriku od původní březinovské alegoričnosti a litanických aluzí k melodicky prosté osnově veršů, jejichž až písňová podoba jako by dokreslovala spojení Bochořákovy básnické výpovědi s lidovým světem tradiční moravské zbožnosti.“

s kalendářovou naivitou. Takový omyl je příznačný pro naši dobu, jež potřebuje křiklavé dimenze a omračující efekty, aby uznala velikost nějakého díla. V století, které lámy rekordy psychologické introspekce, rekordy odborného poznání skutečnosti, rekordy umělecké rafinovanosti, působí ovšem Čepova próza – proč se bát toho slova? – chudě. Ale nesmíme se dát zmýlit hlukem reklam, obludnou a přízračnou megalomanií. Kdo je ještě schopen ticha, cítí úžasnou intenzitu básníkovy vidění (...) Básník naprosto nezavírá oči před propastí, která se hloubí po obou stranách cesty naší duše.“

Ostatně také Bochořákovo křesťanství je zcela jiným, než Demlovo, Durychovo či Zahradníčkovovo... Je plné pokoje, usiluje o smíření, a přitom ne o asimilaci, ne o smazání specifičnosti vlastního zdroje. Je mnohem více svědectvím a zdvořilým pozváním než hřímajícím nárokem. To ovšem neznamená, že je mu méně věřeno, že nebylo stejně podstatným rysem života básníka, jako tomu bylo u výše zmíněných autorů. Bochořák se neprojevuje jako nesmlouvavý apologeta, necítí potřebu ani obhajovat ani vysvětlovat svůj svět, spíše ho zcela samozřejmě žije a vztahuje jeho vlastnosti a zákonitosti na všechnu skutečnost kolem sebe. Nad jeho verši oslovujícími Boha zažíváme dojem intimity tohoto vztahu, srostlosti víry s básníkem, proč se bát toho slova – ryzosti v důvěře.

K dokreslení charakteru Bochořákovy víry, která se tímto charakterem zapisovala i do jeho díla, připojím ještě vzpomínku J. M. Tomeše (2003, s. 37): *„(Bochořák²⁶) byl přítelem Jana Zahradníčka, od jehož strohé přísnosti a víry ve spravedlnost božího hněvu a trestů časných i věčných se tolik lišil slitovností, odpouštějící ještě tam, kde hořký prorok La Salle – tenkrát už obdivovaný autor Jeřábů – neodpouštěl. Tak se jednou v tichu mého malého pokoje v Brně ti dva básníci přeli o osudy zbloudilých duší. Nikdy jsem Klementovi nezapomněl, co všechno snesl na jejich obranu.“*

²⁶ Jméno v závorce jsem doplnila pro větší srozumitelnost.

7. KŘESŤANSTVÍ V ŽIVOTĚ A DÍLE

*„Kdybych měl sílu,
vzal bych z cesty kámen,
do krve vykoulil
tvar Krista rukama.
Strom ten je shroucený, kam připevnil bych Tebe,
jak strom je zlomená i píseň tato,
předjařím víří sláva Tvá, však srdce dosud zebe“
(Jara a podzimy in Ushlé květiny)*

7.1. KLEMENT BOCHOŘÁK – KŘESŤAN

Jistě je u autora, jakým je Klement Bochořák, propojen svět literární a neliterární, nebo se přinejmenším ovlivňují. Nicméně ani zde – přestože jsem tolikrát poukazovala na biografické souvislosti s dílem a přestože souhlasím s argumentací Zdeňka Rotrekl, že nelze od života autora při popisování jeho díla zcela odhlédnout – nemůžeme zaměňovat osobní rovinu s rovinou literárního autorského subjektu. Nemůžeme to učinit dokonce ani s přihlédnutím k tomu, co sám básník poznamenává v rozhovoru (Hovoříme s Klementem Bochořákem, 1968), že totiž není možné ani dobré oddělovat křesťana-básníka od křesťana-občana.

Zdeněk Rotrekl vzpomíná, že i v posledních dnech svého života měl Klement Bochořák u sebe Bibli a breviář (a pravděpodobně také Kempenského Čtvero knih o následování Krista), jako křesťan se identifikoval po celý svůj život. Rotrekl k tomu říká, že Bochořák byl „aktivní katolík, ovšem neideologický“. Jeho matka byla zbožná katolička, byl tedy v katolickém duchu vychován – a tak bychom bouřlivé hledání, pochybování a vášnivou touhu po zjevení pravdy, kterou vidíme silně v prvních sbírkách, zejména v Listopadu a také při podrobnějším čtení v Mladém žebrákovi, mohli připisovat i zcela neliterárním důvodům – zvažování vlastních náboženských jistot a víry. Básníka bychom tak mohli později vidět jako přesvědčeného konvertitu od víry zděděné a naučené k víře zcela uvědomované,

osobní, jím vyvolené. Sám v dopisu Halasovi²⁷ reflektuje, že kdyby v těch letech svých literárních začátků měl k dispozici ke čtení Blaise Pascala, mohl si ušetřit mnohého scházení z cesty, mnohého škobrtání.

7.2. KŘESŤANSKÁ INSPIRACE UMĚLECKÉHO TEXTU

7.2.1. „Katolický“ autor?

Rozdělování na katolickou a protestantskou – lépe řečeno nekatolickou – literaturu se v české literární historii objevilo kvůli členění podle období českých dějin, bylo to tedy vždy měřítko spíše vnější, pomocný způsob, jak popisovat dějiny literatury podle dějin obecných. Účinně se tak mohlo popisovat například období, kdy byli na našem území literárně činní výhradně autoři – katolíci, zatímco protestanti pobývali v exilu. Problematické na tomto způsobu popisu je to, že je v jádru založen na neliterárních měřítcích a že může vést ke zkreslování obrazu českých literárních dějin – velmi obtížně dnes například vstupují do povědomí čeští protestantští spisovatelé působící v době baroka. Překážkou pro to je jisté zúžení a zaměňování, k nimž došlo při častém spojování barokního období a katolictví – potažmo katolické literatury. Pokud hovoříme o baroku ve smyslu rekatolizačního, protireformačního úsilí katolické církve, pak můžeme mluvit takto o autorech katolicismem ovlivněné literatury jako o barokních autorech. Nicméně nejsme právi celé problematice české literatury té doby a pohybujeme se na zúženém poli, může zde dojít k nedorozuměním.

Mluvit však o katolické literatuře v kontextu literatury 20. století je věc ještě o poznání problematičtější a je třeba velmi precizně formulovat, jak tuto katolicitu literatury pojímáme. Zatímco v šestnáctém a následujících staletích bylo lze popisovat společnost jako katolickou nebo protestantskou, protože společnost té doby skutečně byla konfesemi významně určena, ve dvacátém století je situace zcela jiná. Prvky související s některou křesťanskou konfesí, například s katolictvím, jsou

²⁷ Mikulová (1991).

do jisté míry skutečně významnou částí poetiky autorů, určitým snadno uchopitelným rozlišovacím znamením. Při bližším pohledu však mohou pro podobu a podstatu literárního díla, v němž se nacházejí, znamenat ve skutečnosti mnohem méně, než tomu bylo v historii.

Zde bychom vycházeli z předpokladů, které již nejsou beze zbytku platné. Základem se totiž z pojetí katolictví jako katolicity, obecnosti, z pojetí, které vyžaduje uznání dominance katolického přístupu v křesťanství, a dovolím si říci, že ve společnosti vůbec. Nic takového ovšem podle mého názoru v české společnosti nyní neexistuje, díváme-li se na to přinejmenším ze sociologické, kulturologické, religionistické, či – úžeji – protestantské teologické perspektivy.

Ani v Bochořakově době již tuto roli katolictví nehrálo (přinejmenším ne vnějšně, pokud bychom dále z katolického hlediska hovořili o vlastní podstatě katolictví jako křesťanské obecnosti). Do kalendáře Moravan zařazuje Klement Bochořák úryvky z knihy Dominika Pecky Tajemství života, budu citovat jeho slova o katolictví (Moravan na rok 1949, s. 98): „*Člověk celý – to je člověk katolický. Slovo katolický pochází z řeckého katholikos a značí: obecný, světový, celý, úplný. Proti částkovosti se tím slovem zdůrazňuje obecnost, proti krajovosti světovost, proti jednostrannosti všestrannost, proti tříšti úplnost, proti úseku veškerenství. Je podivné, jak to staré, velké a slavné slovo ztratilo v nové době svůj pojmový obsah – v běžné mluvě značí již jen menší konfesi. Katolictví znamená mnohým jen sektu vedle jiných sekt, směr mezi jinými směry. Katolictví se stále více uzavírá v ghetto, setrvávajíc aspoň v Evropě, na linii obranné a sebezáchovné, kdežto jevištěm jeho výbojů jsou země misijní. V obranných bojích posledních desetiletí navykají si katolíci stavěti proti hodnotám nebo pahodnotám světským hodnoty své, náboženské, křesťanské, církevní, katolické. Mluví se o katolické filosofii, vědě, umění, literatuře, filmech a divadlech. Ale objevují se i katolické strany politické, katolické spolky a bezmála monstrosity, jako katolická sdružení řepařů a katolické příštípkářství. A to vše je konfesijní zúžení slova na sektářskou vignetu. To je dáblův cejch na velké myšlence Boží.*“

(...) „*Nic z toho, co na světě jest dobré, pravdivé a krásné, není katolíku cizí. Ve všem kladném vidí poselství Boží dobroty a odlesk Boží krásy. Ze všeho se raduje, za vše děkuje, všemu se snaží rozumět, vše zkoumá a nejlepšího se drží.*“

S ohledem na některé Bochořákovy zmínky, které máme zachovány, např. v jeho dopisech Halasovi²⁸ a také s ohledem na celý kontext jeho tvorby a působení, můžeme říci, že Bochořák hluboce vnímal katolicitu jako obecnost církve, jako přináležení k velkému, přesahujícímu celku společenství.

7.2.2. Mimoliterární, náboženská funkce uměleckého textu

Krajnímu pólu použití literatury pro potřeby konfese a náboženského života se Bochořák přibližuje zejména tam, kde se věnuje próze, nikoli poezii. Jedním z jeho počínů v tomto směru je spisek, jež zpracoval spolu s Jaroslavem Durychem a který má povahu prakticky teologického textu, je to katechetické poučení o pravidlu víry, které je předkládáno specifickou, beletrizovanou formou.

Jinými pracemi dotýkajícími se této oblasti práce, které jsou však již mnohem více samotnou literaturou, jsou Betlém a Křížová cesta. Jsou výrazně poetizované, parafrázované, doplňované. Nejsou založené na apelativnosti a mravoučnosti, ze žánrového hlediska mají mnohem blíže k pohádce než ke katechetickému textu.

V jeho poezii jsou tyto funkce mnohem okrajovější, dá se říci, že jen několik básní má některé rysy didaktizující poezie. Ve srovnání s katechetickými, mravoučnými, výchovnými texty Beneše Methoda Kuldy, které Klement Bochořák velmi pravděpodobně znal, však všechny Bochořákovy texty – i ty nejvýchovnější – jsou velmi poetické a s uvolněnou dikcí, svobodné od přísné didaxe. Mimoliterární funkce nikdy v Bochořákově díle nepřeváží nad zřetelem uměleckosti textu, přesněji řečeno, text, jež autor předkládá čtenáři i s mimoliterární intencí, obsahuje vždy umělecké prvky – a má uměleckou hodnotu.

Na uvedených příkladech z Bochořákovy tvorby je však zřejmé, že jako autor měl i tyto „neliterární“ ambice. Jak jsem již naznačila: v básnických textech jsou tyto prvky přítomny také, ale mnohem jemnějším a zastřenějším způsobem. Zde jsou od čistě literárního přístupu prakticky neoddělitelné a zdá se, že by oddělovány být ani neměly. Projevují se zde jako rady otce synovi, zřejmě ne náhodou podobné textům biblické knihy Přísloví a jiným biblickým textům. Tento žánr není neznámým ani ve

²⁸ Mikulová (1991).

starší české literatuře, vzpomeňme na Husa, Štítného, Jana Blahoslava. Projevují se v apelativnosti, ve výkřicích intimních doporučení, doporučení zažitě moudrosti, ve verších gnómičké povahy. Je pro autora charakteristické, že nikdy nepřechází k tomu, aby své verše učinil agitačními pro katolickou konfesi, vždy spíše jen sděluje. Sdílí se se čtenářem o svůj prožitek křesťanské víry. Vyjádřeno ještě jinými slovy: povzbuzuje k víře v Boha, ale nehřímá, nestaví se do role proklínajícího proroka. Přesto se dá říci, že prorocký rozměr v jeho verších neschází, má však jinou, mnohem subtilnější povahu.

Můžeme sice hovořit o Bochořákovi jako o křesťanském básníkovi, ale když tuto charakteristiku chceme vztahovat i na verše z šedesátých a sedmdesátých let, musíme vysvětlovat, proč je zde křesťanství tolik, jako čehokoli jiného – přímá inspirace křesťanskými motivy je tu nevýrazná. To neříká nic o jejím autorovi a jeho víře v reálném životě, jistě nepřestal věřit, ba právě naopak. Můžeme se ptát, byl-li nějaký důvod pro to, že se inspirace křesťanstvím přelévá v těchto letech z veršů do prozaického textu Křížové cesty, proč nezůstává tam, kde se v předchozích letech hojně uplatňovala. Můžeme se ptát, jestli tato zdrženlivost křesťanského básníka nebyla také výsledkem společenské a politické situace. V recenzích, jimiž jsem se zabývala, se v souvislosti s Bochořákem psalo také o „duchovní lyrice“, „duchovním lyrikovi“. Vztahovat duchovnost na některé středověké texty nebo na mnohé homilie a duchovní písně v české literatuře, to se mi zdá stále patřičnější, než vztahovat tuto kategorii bez dalšího komentáře na celek díla Klementa Bochořáka. Rozdíl je myslím v intenci autora a v míře propojenosti světa reálného a světa fikčního – a to se projevuje v textu. Některé Bochořákovy texty duchovní jsou, jiné jsou mnohem lépe charakterizovatelné jinými slovy, a mluvíme-li o nich stereotypně – pod dojmem jiných Bochořákových knih – dopouštíme se na nich literárně teoretického násilí, které nepomáhá ani jim, ani obrazu jejich autora, ani čtenářům, ani literární vědě, natož pak mimoliterární skutečnosti, např. křesťanské. O tom, co je podle mne klíčové při četbě tohoto díla, se zmiňuji na jiném místě v této práci.

Není mým záměrem popírat duchovnost v díle Klementa Bochořáka; mé volání po konkrétnějším, individuálnějším, popisu poetiky jeho knih by naopak rádo přispělo k uvědomění si charakteru duchovní poezie tohoto autora. Nazveme-li duchovní lyrikou i sbírky výrazně meditativní, reflexivní, ale jen s málem

křesťanských motivů a symbolů, pak je třeba formulovat rovněž vysvětlení, co je podstatou duchovní poezie, kde je její základ, jádro duchovnosti. Je možné – a také pravděpodobné, že křesťanské povědomí, zázemí a křesťanská zkušenost, tvoří nepominutelný základ básnickovy další tvorby, ač takřka není explicitně tematizován. V tom se tedy projevuje ona duchovnost...

7.2.3. Problém estetizace náboženství

V následující kapitole se budu dotýkat obecnějších otázek týkajících se křesťansky laděného textu. Nemohu to pominout, přestože si uvědomuji, že toto téma je nesmírně obsažné a v rámci této práce se k němu nemohu celistvě vyjádřit a doložit svá tvrzení na příkladech a citacích z odborné literatury. Je-li básník zároveň křesťanem, musí se s tímto propojením v každém případě nějak vyrovnat – a může nadřadit jeden zřetel druhému – záleží na jeho intenci. Doložím posléze na úryvku z eseje Jaroslava Durycha, jak může být například vztah těchto myšlenkových a citových oblastí pojat. Umění je Durychovi zprostředkovatelem krásy ráje, a je tedy náboženské struktury a záměru podřízeno. U Klementa Bochořáka však dominuje spíše pól údivu nad krásou a radosti z ní, spíše schopnost radovat se a být za krásu vděčen. Uměleckost textu je vlastní hodnotou, sice přímo související s krásou stvoření, z ní vycházející, jí umožněnou, nicméně má pro něho smysl, zastavuje se u ní, raduje se z tohoto estetického zážitku. On náboženství vědomě neestetizuje, ale dá se říci, že za krásné – těžké i povznášející zároveň – je již dopředu pokládá.

7.2.4. Oslovení Boha v literárním textu

Jde-li mi nyní o vyslovení několika myšlenek o fungování neliterární zkušenosti víry v rámci uměleckého textu, je třeba tuto velmi širokou otázku zúžit a demonstrovat pouze na dílčím pozorování. Spisovatel se někdy zvlášť silně ocitne na rozhraní literatury a svého soukromého světa, například když se vztahuje ke svatému subjektu. Dělá to vědomě a zdá se, že s nemalou vášní. Máme při tom neodbytný pocit, že pro autora bylo toto oslovení vnitřní nutností, že to není jen jeden z rovnocenných, záměnných prostředků básnického výrazu. Patří zároveň

literatuře i autorovu životu. Autor tu do jisté míry prostřednictvím textu žije, používá ho – a to se samozřejmě na textu odráží. Zajímá mě zde, jak se v literárním textu zachází s počáteční komunikační zkušeností transcendentního. Ocitáme se v okamžiku (není příliš vhodné nazývat ho „okamžikem“), kdy si subjekt k druhému otevírá cestu a za určitých okolností promluví, osloví ho. Často však jako by nemluvil kvůli tomu, koho oslovuje. Kdo je tedy onen tajemný subjekt? Vždyť v mnoha textech tento subjekt nepromluví, zdá se, že se ani na toto setkání nedostaví, neslyší, že je textem oslovován. Jednoznačné není ani postavení autorského subjektu. Znamená tento tvůrčí počin něco významného pro reálného autora textu²⁹? Nejprve ale naznačím pole kontextu.

7.2.4.1. Oslovení v literatuře ve vztahu ke křesťanskému kánonu a normě

Klasickými texty, v nichž má ústřední místo oslovení Boha, jsou texty Bible. Pro mne zde plní referenční funkci vůči nekanonickému uměleckému textu. Nejvlastněji křesťansky kanonické jsou texty, které byly nakonec přijaty do prvního kánonu. Jejich citace mívá v literárním textu výjimečné postavení. Je odkazem k autoritativnímu, oddělenému³⁰ textu. Přináší konotace nedotknutelnosti, pravdivosti, spolehlivosti, důvěryhodnosti, často je užívána tak, že v sobě nese rys „vznešenosti“ nad jiné citace, zvláště je-li zažita také v církevním ritu, v katechetických a pastoračních textech. Opakování, souvislost se sváteční situací působení těchto textů umocňuje. Úryvky Bible jsou specifické tím, že je v textech rozpoznává mnohý čtenář, jejich přítomnost není tedy dobrodružstvím jen pro toho, jenž rozpoznává ukryté symboly a citáty či ukryté aluze na ně. Když autor tyto prostředky použije, vědomě propojuje text s významově velmi nasyceným polem. Přitom platí, že přesný význam nemusí být čtenáři zřejmý nebo že čtenář nezná podstatné souvislosti³¹.

²⁹ Reálným autorem textu míním vnětextovou psychofyzickou autorskou osobnost.

³⁰ Hebrejský kořen k-d-š znamená „svatý“ a zdá se, že zároveň „oddělený“, „odlišný“.

³¹ Jak uvádí Frye (2003, s. 30), víme, že biblické texty mají značný vliv, přesto však: „*biblická typologie dnes představuje natolik mrtvý jazyk, že většina čtenářů, včetně literárních vědců, není*

Deuterokanonické knihy, závazné a posvátné pouze pro část křesťanů a někdy jen jim známé, mohou v literatuře fungovat nenápadněji než nediskutované biblické texty. Další vrstvou jsou jiné nekanonické texty dotýkající křesťanské naděje, vzniknuvší v těsném kontaktu s biblickými texty.

Mezi těmito texty a Biblií existovala literární interakce vždy. V tomto smyslu Bible existuje jako každý jiný literární text³², snad s tím podstatným rozdílem, že její rozšířenost byla i ve starověku nepoměřitelně vyšší než rozšířenost jiných děl. Oslovení z biblických modliteb, a rovněž z modliteb, vyznání a podobných žánrů mimobiblických se natolik týkala člověka, běžného posluchače a později čtenáře, že se stala se kulturním majetkem mnohem širšího publika, než pro nějž byla původně živá³³.

Vývoj intertextuality, jejímž činitelem jsou biblické texty, však není skončen. Ze strany nově vznikajících literárních textů je Bible stále oslovovanou sbírkou knih, neboť i ona stále oslovuje. Vznikající texty mají podobu čistě fikční, nebo za nimi může stát záměr sloužit víře. Je jiná otázka, jak budeme vnímat uměleckou hodnotu knih primárně zaměřených neumělecky. Autor nerezignuje na básnickost svého textu, a přitom neopustí ani svou zainteresovanost v určitém ideovém světě.³⁴ Je pro to nepůvodní, je třeba jeho texty pro literaturu odmítnout jako příliš obecné, opsané? Nebo je třeba je odmítnout proto, že jsou příliš otevřeně vytvořené pro mimoliterární funkce, tedy tendenční?³⁵ Zdánlivě podobná této „nepůvodnosti“ je autorova

schopna třeba jen povrchně vyložit význam básně, která ji používá.“ Pracujeme tedy se známým-neznámým slovesným materiálem.

³² Ani tato intertextualita však není vždy nahodilá a bezúčelná, mnohdy slouží bližší explikaci dogmatických otázek, teologických sporů aktuálních v době vzniku těchto textů.

³³ Doložit se to dá na příkladu biblické frazeologie, která natolik pronikla do jazykové praxe, že její původ mnozí současní uživatelé jazyka již vůbec neznají.

³⁴ Dokonce cíl, funkce samotného umění, může být nahlížena zcela specificky, specifický účel je zde pro autora významnější než umění. Jaroslav Durych (2001, s. 71) k tomu například jednoznačně píše: „Cílem umění jest ráj už proto, že všechna lidská touha a obraznost se k ráji vrací. Umění vyhledává a poznamenává stopy ráje jako ukazatele cesty. Poněvadž většinou bývají skryty a zastřeny, musí je básník hledati dosti pracně (...). Úkolem umění jest tedy zachovávání ráje, rekonstrukce ráje a svědectví o ráji, pokud je to možno v časném životě.“ Pro fikční svět díla autora, který považuje umění za zprostředkovatele krásy ráje, bude tematika ráje ústřední intencí obrazovou i významovou.

³⁵ Kdybychom ale byli v takovém rozlišování důslední, museli bychom z umění vyškrtnout Sixtinskou kapli, spisy Konstantina a Metoděje, husitské písně, barokní katedrály, kralické tisky i třeba

schopnost psát přirozeně, blízce obecným lidským zkušenostem, schopnost brilantně využít symboliku, kulturní, náboženské, společenské prvky pro plnost literárního výrazu. I přes jejich obecnost máme u řady takových děl dojem, že jsme jejich existencí zbožaceni, že je v nich vyjádřena umělecká pravda až na dřevě, že nás oslovují a připadají nám nesmírně krásná nebo cenná, silná. Velmi polemicky, zacházející do krajnosti, to popisuje Oldřich Králík (1944, s. 181–182) nad Čepovými povídkami: *„Abych řekl, co cítíme všichni, Čep je básník, je jím samozřejmě, nenápadně, vzácnost jeho díla nespočívá ve výlučnosti, nýbrž v obecnosti. Žádná Čepova kniha nerozdvojila čtenářstvo na dva tábory, které by se potíraly, nepamatují se na kritickou kampaň, která by se byla kolem některé zdvihla. Svazky Čepových povídek nepotřebovaly útočit na čtenáře břitkými zbraněmi, podrobovat si ho násilím, jejich proniknutí lze nejpřesněji označit jako pokojnou, nehlučnou infiltraci.“* Někdy jsme svolni odmítnout či vyčlenit do subkategorie literárních dějin autorovu křesťanskou vášeň, jeho křesťanské zázemí, a přitom to neděláme ani zdaleka tak důsledně s jinými ovlivněními, která můžeme u autorů nalézt. Snad je tomu tak z části proto, že stopu křesťanství v literatuře snáze identifikujeme. Problém je ale v tom, že autor se ovlivnění nemůže vyhnout. Nemůže beze zbytku oddělit tvorbu literárního textu od své osobnosti a svého příběhu. Pokud sledujeme linii autentičnosti a individuality v literatuře, pak právě tato různorodá ovlivnění podstatnou měrou způsobují to, že se texty od sebe liší. Tato ovlivnění jsou živnou půdou pro další autorskou invenci, jsou textotvorným činitelem. V tomto smyslu se tedy nenacházejí vně literatury. Měla i neměla by být výhradně v rukou literárního vědce. Oslovení Boha patří do literatury stejně jako každá jiná část slovesného díla. Přitom v rozhovorech o křesťanství v literatuře rozpoznáváme ještě další problém: kategorizujeme a popisujeme literaturu podle neliterárních měřítek³⁶.

Klement Bochořák ve stati *Nevezmeš jméno Boží* nadarmo mluví však o modlitbě, o modlitbě básníkově – pro něho je svět člověka natolik provázán, že je lhostejno, je-li primárně literární, nebo neliterární, básník vyžaduje jednotu člověka

Komenského *Labyrint světa a ráj srdce*. Uměleckosti tedy nemůže vadit skutečnost, že je dílo primárně určeno pro jiný záměr.

³⁶ K tomuto hledání podstaty a názvu pro specifické ovlivnění vírou, které ve verších vnímáme, podrobněji poznámky z diskusí otištěných ve sborníku konference „...bývalo u mne zotvíráno...“ (2005).

i tvůrce; lépe řečeno, pokládá ji za zcela samozřejmou vlastnost básníka. Neodděluje svůj život od své literární tvorby.

Ve věrouce mají oslovení definovaný význam. Než se však dostanou skrze literární text ke čtenáři, projdou minimálně dvoustupňovým procesem, který je může proměnit (1. autorovo vlastní porozumění jim, 2. jejich zpracování v uměleckém textu). Jinými slovy – stávají se literaturou čím dál více³⁷. Není žádný důvod předpokládat, že citace kanonických textů, jako například oslovení v modlitbách, je z tohoto zliterárnění vyňato, že existuje samostatně v rámci textu. Spíše je to nyní jiné oslovení, nese jiný význam v téže formě, podobně jako homonyma v jazyce³⁸. Čtenář text na papíře nepozměňuje, nicméně jeho interpretace text přetvářejí pomyslně. Tím proces zliterárnění pokračuje. Dostane-li se text k recipientovi skrze interpretaci někoho jiného, proces je vrstevnatější.

Bylo by třeba všimnout si také oblasti překladu a parafráze textu. Kanoničnost je vázána na konkrétní text, překlad by podle dnešního konsenzu měl být věrný. Nicméně míra věrnosti překladu je výsledkem překladatelova přístupu a jazykové kompetence. Nabízím k zamyšlení, zda to, co je vyjádřeno pomocí silně metaforické, poetické řeči, není někdy dogmaticky věrnější než text, jenž prostředky poetické řeči neobsahuje. Poezie je v určitých chvílích schopna vyjádřit přesněji či hlouběji, co je věřeno. Ostatně jazyk Janova evangelia je toho důkazem. Mírou kanonicity tedy není, jak daleko má text k poezii. Mám důvod předpokládat, že takových poetických vyjádření obohacujících vnímání subjektu – Boha je schopen i básník mimobiblický. Je mi zřejmé, co tím tvrdím – totiž že báseň může vlastními prostředky přinášet částečné zjevení. Domnívám se, že je i v Bochořákových slovech doložitelné, že vnímal literární dílo jako pomoc druhému i sobě na cestě víry, sám říká například, že „*pohádky potřebujeme pro posílení na věčnost*“.

Nezapomeňme na druhou stranu, že pro čtenáře-nekřesťana je Bible čistě literárním, kulturním textem, byť by byla tisíckrát vyhlášena za svatá Písma. Rozdíl mezi mírou závaznosti textu tedy není pouze jevem textovým (který text je přijatelný

³⁷ Zvláště silně to platí v katolickém kontextu, kde bývá někdy sice diskutována a umožněna reformulace předmětů víry, reformulace dogmat, nikdy však jejich změna.

³⁸ Pro zkoumání tohoto tématu však není zásadním problémem, zda zastáváme názor, že se neliterární skutečnosti zliterárnějí, nebo názor, že existují samy o sobě v literatuře.

z hlediska dogmatiky), ale také recepčním (jak se k němu čtenář vztahuje, co pro čtenáře v životě znamená). Podoba textu se nemění, přesto text může nabývat i zásadně jiného významu. Praktikující křesťan čte oslovení v Otčenáši také v literárním textu jinak než čtenář bez vyznání. Nechme stranou úvahy o tom, jestli je tento významový potenciál textu implicitní či nikoli, pravdou, která nám zde stačí, je, že tento význam se literárního textu, který byl jeho podnětem, přinejmenším dotýká. Kdybych se k tomuto tématu ještě přiblížila, bylo by zde třeba otevřít otázku zjevení. Epifanie je totiž v teologii předpoklad a činitel textové recepce a hermeneutiky, dochází při něm k formování a formulování čtenářových představ.

Jak jsem již uvedla, čte-li čtenář text zobrazující a oslovující Boha nebo jinou posvátnou úctou zatíženou osobu, záleží to, jak bude čtenář text vnímat, na jeho osobním postoji k víře. Zdá se to být banálním tvrzením, nicméně v poslední době jsme byli svědky toho, jak zobrazení karikatur proroka Mohammeda vyvolalo v muslimském světě odezvu, která mnohé lidi bez hlubšího povědomí o charakteru náboženství a kultury na Blízkém východě zcela překvapila. Zobrazení nebyla muslimy čtena jako literární text (dovolte mi tu užít pojmu text v širokém smyslu slova – jako všeho zobrazeného), natož pak jako text ve svobodomyšlném prostoru, nebyla čtena jako fikce. Právě tak nemusí být katolíkem jako poezie čtena báseň s motivem Panny Marie, přestože autor ji použil skutečně pouze jako jednoho motivu z mnohých, jako kulturního symbolu, emblému, vztahujícímu se pro něho mnohem více k vyjádření například čistoty, nevinnosti, svatosti, ženskosti, či mateřství. Katolický či pravoslavný čtenář tuto báseň bude pravděpodobně recipovat jako oslavnou nebo blasfemickou. Možná ji ve své mysli přetvoří přímo v osobní modlitbu a adoraci. Oslovení v textu budou pro něho oslovením skutečnými v neliterárním světě. V kontextu katolictví nemáme problém se zobrazováním Boha, oslovení je však někdy zastupováno oslovováním svatých s prosbami o přimluvu u Boha. Na situaci kolem Šifry mistra Leonarda opět vidíme, jak jsou stírány hranice mezi realitou a fikcí, jak je literární a filmové dílo nositelem pohoršení ve skutečném světě, možná právě proto, že nepřijímá pro sebe žádné omezení. Je to širší problém pravdy a postmoderní uvolněnosti.

Zatímco s přímým vizuálním zobrazováním Boha uspějeme v protestantském kontextu mnohem méně než v katolickém³⁹, nacházíme zde neméně širokou škálu symbolických vyjádření. I to je jisté zobrazení, kdybychom chtěli být důslední, neměl by být například i symbol ryby, vycházející z akrostichu Kristova jména a titulů, rovněž zapovězen? Oslovení zde nemají omezení, akcentována je však velikost Boha a úcta před Ním. Z toho důvodu je méně přijatelné používat například deminutiva oslovení, tak běžná pro katolické písně. Židovství pak otázku oslovení ovlivňuje opět jinak: z posvátné úcty k Božímu jménu bylo nemožné je vyslovit, bylo třeba oslovit Boha pomocí metaforických opisů. Proto apostrofy Boha – skrze jinak z úcty nevyslovované Boží jméno, představují ve verších židovského autora další prvek napětí a kontrastu, další potenciální nositel významu (a naopak nepřítomnost těchto apostrof nemusí znamenat, že se jich autor vzdává z literárních důvodů).

7.2.4.2. Oslovení v čase

Oslovujeme a jsme oslovováni v konkrétním okamžiku. Zdálo by se tedy, že je nutné, aby byl i poetický text, který v sobě zahrnuje oslovování, v konkrétním časovém úseku ukotven. Pro lyriku je přebývání vně času, lyrická přítomnost příznačnější než pro epiku. Při četbě některých lyrických próz⁴⁰ ale zakoušíme, že je možné ji používat i v prozaickém textu (nebo alespoň, že hranice mezi poetičnem a prózou není ostrá), aniž bychom zcela vyloučili příběhovost, dějovost.

Právě častým užitím a zdůrazňováním časových signálů, jakýchsi známek a pojmenování časových úseků se čas dostává do nadsázky. Tato hyperbolizace ustavuje čas jako svébytné téma, předmět hovoru. V takovém literárním díle tedy není pouhou kulisou, ale vstupuje významně do samotného významu textu. Tuto poetiku tedy charakterizuje nejen dvojí domov, ale také s tím související dvojí čas,

³⁹ Reakce na Gibsonův film *Umučení Krista* však ukazuje, že příklon k vizuálnímu vnímání je v dnešní společnosti natolik silný, natolik určující, že ani v protestantských kruzích nevyvolal film žádné zásadní pohoršení, ba právě naopak. Je tedy možné, že se situace pozvolna mění i v protestantismu.

⁴⁰ Pro nás dnes již klasickým příkladem z české literatury jsou krátké prózy Jana Čepa nebo knihy Vančurovy.

přesněji řečeno, čas a bezčasí. Proč o tom mluvím v souvislosti s oslovením? Vede mě k tomu zážitek nad texty, v nichž je oslovení užito. Oslovení jako by na jednu stranu proběhlo v konkrétním okamžiku, a přitom kdykoliv v čase. Stejně Čepovy prózy nastíní jedinečný okamžik způsobem, který v nás vyvolává dojem bezčasí, věčnosti, trvalosti, plnosti času. Ocitne se zde detail, na nějž básník zvlášť upozorní, nasvítí jej, nechá na něj dopadnout paprsek pozornosti. Tento detail vystupuje ze samozřejmosti, a přitom je sám zcela samozřejmý. Dovolím si to přirovnat k oslovení. Oslovení je jedinečná chvíle, je to zásah do ticha, zásah do času přípravy na navázání kontaktu. Je jako ten paprsek, který v jediném okamžiku udělá mnohé a změní celou scénu. Přitom je stejně samozřejmé jako ono světlo, stejně přirozené pro subjekt či subjekty na scéně. Jeví se nám jako to, co mělo být. Je normální, že spolu subjekty mluví. Okamžik, v němž dochází k oslovení, je také zlomem v tom smyslu, že ho vnímáme jako určité zastavení. Je zastaveno to, jak probíhala řeč lyrického subjektu doposud, a začíná něco nového. Zdálo by se, že do toho čtenář nemá co mluvit, je toho jen svědkem. V žánru literární modlitby a vyznání je pozice implikovaného vnímatele zdánlivě uprázdněná. Vše podstatné a zamýšlené probíhá jen mezi vyznávajícím se a tím, ke komu se obrací. Ve skutečnosti však je intencí autora spíše oslovit čtenáře. Literární hrdina Bůh může být pouze fiktivní. Případně intenci autora neznáme, nemáme-li žádné další signály pro to, abychom se k nějakému vysvětlení přiklonili.

Jiným možným důvodem pro přítomnost takového oslovování v textu je skutečně naléhavost autorova mimoliterárního prožívání. Zde jsou inspirující slova Paula Ricoeura⁴¹: „*Budiž mi zde dovoleno připomenout heideggerovský pojem Versteheren. Je pozoruhodné, že v Seit und Zeit není teorie ‚porozumění‘ (verstehen) spjata s tématem intersubjektivit – porozumění druhému –, nýbrž mnohem spíše se strukturou bytí ve světě. Přesněji řečeno, porozumění je struktura, jejíž zkoumání následuje po zkoumání struktury Befindlichkeit – ‚ocitání se v situaci‘. Moment ‚porozumění‘ dialekticky odpovídá momentu ‚ocitání se‘ jako rozvrh našich nejvlastnějších možností do situací, v něž jsme vrženi.*“ Je myslitelné, že literární text zde supluje onu životní situaci, nebo ještě silněji: psaní je pro autora touto situací, při

⁴¹ Ricoeur in *Filosofie a zvláštnost náboženské mluvy* (Ricoeur, 1993, s. 250.)

níž vzniká jeho porozumění⁴². Tyto závěry by mohly být významné pro psychologii náboženství, disciplíny praktické teologie či lingvistiku, mého tématu zde se týkají proto, že toto vyrozumívání nacházíme v literárním textu⁴³. Vystává zde ještě jiná otázka: proč autor používá právě tyto výrazové prostředky, přestože si je vědom toho, jak přeplněné významem jsou a k jakým kontroverzím mohou vést? Ricoeur⁴⁴ píše: (...) „náboženská mluva není prosta smyslu. Jinak řečeno, stojí za to ji zkoumat, neboť se v ní praví něco, co se v jiných způsobech mluvy neříká, například v mluvě běžné, v mluvě vědecké, v mluvě básnické.“ Básník tuto mluvu nezkoumá, ale užívá jí. Možná podvědomě cítí její vyjadřovací potenciál a těžko by se bez něho obešel. Klement Bochořák používá náboženskou řeč a realie víry naprosto samozřejmě, předpokládá u čtenáře obeznámenost s nimi, nenacházíme příliš míst – kromě dětských textů – kde by tyto skutečnosti vysvětloval.

Aluze na náboženskou symboliku, stejně jako na jakoukoli jinou speciální symboliku, ovlivňují samotný text, to již bylo řečeno. Tyto prvky tedy nemají okrajový význam, nejsou pouhou ozdobou, rozšířením lexikální základny, ale určují text zcela. Macurová (1996, s. 2) to popisuje i z jazykového hlediska: „Každý text –

⁴² Ricoeur zachází ještě dál, když mluví dokonce o „výkupném“ rozměru imaginace: „*Imaginace má totiž metafyzickou funkci, kterou nelze redukovat na pouhou projekci nevědomých a potlačených životních tužeb; představivost má průzkumnickou funkci, ohledává možnosti člověka. Je povýtce institucí a konstitucí lidských možností. Fantazijním zobrazováním svých možností se člověk stává prorokem své vlastní existence. Chápeme nyní, v jakém smyslu lze hovořit o vykoupení skrze imaginaci; právě prostřednictvím snů o nevinosti a smíření, kvasí naděje přímo v hmotě lidství. Obrazy smíření jsou v širokém slova smyslu mýty; ne v pozitivistickém smyslu, ve smyslu legendy či pohádky, nýbrž ve smyslu fenomenologie náboženství, ve smyslu příběhu, který uznamenává něco z celého lidského údělu; mythos znamená slovo; obraznost jako mýtopoetická funkce je sídlem hluboko zasahujícího působení, které řídí rozhodující proměny našeho vidění světa: každé skutečné obrácení je nejprve revolucí na rovině našich vůdčích představ: proměnou své obraznosti člověk mění i svou existenci. Několik příkladů z literatury a umění umožní pochopit tuto hlubokou revoluci. Řekl jsem, že člověk může propadat zvrácenosti v rovině obrazů, které si o své tváři sám tvoří. Připomněl jsem při té příležitosti onu funkci literatury a někdy i výtvarných umění, kterou je vzbuzovat pohoršení, a onu dvojakost umění, které zároveň svádí i říká pravdu. Nyní bych chtěl říci, že znamení vykoupení není nutno hledat vždycky v tom, co je protikladem pohoršení; naopak, právě skrze pohoršení se často zvěstuje spása. Právě tam, kde je obraz zdánlivě nejdestruktivnější, působí ‚povznášejším‘ způsobem.*“ Ricoeur in *Obraz Boží a lidská epopej* (1993, s. 118–119).

⁴³ *Nechceme tím tvrdit, že mluva je jediným rozměrem náboženského fenoménu. První předpoklad nic neříká o velice sporném pojmu náboženské zkušenosti, ať už této zkušenosti rozumíme ve smyslu poznávacím, praktickém nebo citovém. „Tvrdíme jedinou věc: ať se případná ‚náboženská zkušenost‘ vyazuje jakýmikoli znaky, artikuluje se v mluvě. A nejvhodnější způsob výkladu této mluvy, přiměřený její vnitřní povaze, spočívá v rozboru jejich vyjadřovacích způsobů.*“ Ricoeur in *Filosofie a zvláštnost náboženské mluvy* (1993, s. 241).

⁴⁴ Ricoeur in *Filosofie a zvláštnost náboženské mluvy* (1993, s. 241).

jako komplexní útvar užití jazyka – totiž vždy závazně prezentuje jistý zcela určitý úhel pohledu, vždy podává ‚skutečnost‘ v jistém zpracování – a zakotvuje tak skrze sebe sama své implicitní subjekty v prostoru, v čase i ve ‚světě hodnot‘. S tím souvisí i determinovanost a identifikovatelnost těchto subjektů jako uživatelů jistého druhu jazykového kódu (třeba češtiny), a to zejména v jeho stylovém, ale i jiném rozvrstvení nesoucím různé sdělné hodnoty a funkce“. V tomto smyslu – jako vyjádření kategorie ovlivněnosti křesťanstvím – můžeme Bochořáka považovat za křesťanského spisovatele, konkrétněji katolického. Každou z těchto kategorií pojmenováváme něco trochu jiného.

V tomto literárním prostoru se tedy odehrává dramatické setkání subjektů. Zjevná či skrytá dialogičnost jistě tuto dramatičnost spoluutváří. Dodávám znovu, že setkání je tímto specifickým prostředím určené. Také připomínám, že to mnohdy vůbec setkání není. Vždyť chybí partner k setkání nebo je příliš vzdálen, příliš nejasný. Zůstává tajemstvím, není popsán. Jde z něho strach, nebo přinejmenším posvátná bázeň, je, řečeno s Rudolfem Ottem, mysteriem tremendem. Subjekt se k němu vztahuje, ale není jasné, kdy je tento proces více sebeoslovením, rozjímáním, bilancováním, a kdy se jedná o oslovení druhého ve fikčním světě. Hranice je neostrá i tam, kde autor projikuje do literatury svou vlastní zkušenost víry a prostřednictvím slova ji prožívá. Ať tak či onak, stále platí, že je autorský subjekt u toho zastaven, že ta chvíle nabývá podoby bezčasí. Máme dojem velké plynulosti mezi těmito světy, třebaže mají jinou podstatu.

Pro současného čtenáře, zvyklého v umění již na mnohé, i na obrazy všedního dne, a přitom rovněž zvyklého na klipovitost, na vizuálnost kultury a společnosti vůbec, je tento sklon k rozjímání, k prostotě, k zastavení, k velké plynulosti a snaze navazovat na to, co se již dělo, toto vyprazdňování sama sebe, toto vytrvalé klanění se lyrického subjektu⁴⁵ něčím špatně uchopitelným, špatně čitelným. Za to však v mnohém žádoucím a přitažlivým. Již v roce 1947 psal Miloš Dvořák (1993, s. 56) o Vokolkově textu *Národ na dlažbě*: „*Je to svět, v němž se do člověka v rozjetém automatu vtiskují v rychlém sledu útržky jednotlivých obrazů, které opět automaticky*

⁴⁵ „Klanění se“ je pro mne zde jen určitou zkratkou pro vyjádření vášnivého zaujetí, vášnivého vztahování se k svatému, můžeme tedy do něho zahrnout i vášnivý odpor, hledání, pochybnost.

reprodukuje, aniž má možnost vytvořit z nich nějaký homogenní celek. Je to svět člověka, který se krmí nejbližším heslem, jež mu naočkují, protože nemá čas na rozjímání. Vláda nad tímto světem se stále patrněji vymyká z jeho rukou a přesunuje se do jakési samočinné logiky věcí, která je stále větším pánem nad člověkem, za níž člověk uboze pokulhává, a ona s ním jedná ironicky, krutě, macešsky.“ Je to zde jen poetický svět, bohužel však popisuje některé rysy dnešního čtenářství. Můžeme si dále s Milošem Dvořákem (1993, s. 120) postesknout: „Proč není dnešní člověk schopen jásavého chvalozpěvu svatého Františka z Assisi a proč vydává tak ponuré zvuky? Odkud se bere ten kult ošklivosti, který už po desetiletí udává dominující tón?“ Přijmeme-li jako jistou protiváhu tomuto postesknutí přesvědčivý Grossmanův⁴⁶ výklad funkce této metaforiky v básni Nikde Františka Halase, že totiž hyperbolizací temných a hnusných obrazů dochází v textu ke katarzi a význam textu pak směřuje naopak pozitivním směrem, pak i nadále zůstává hledání, jestli je jásavá metaforika možná, jestli může plnit svou funkci, nebo je skutečně vyčerpaná a neschopná oslovit. Myslím, že díky některým autorům můžeme smysluplně obhájit její existenci a zevrubněji ji popsat (mimo jiné upozornit na to, že je sama mnohem dramatičtější, než se zdá být), přestože u některých kritiků tato metaforika bude vždy na hraně nebo bude prostě považována za špatnou – přesněji sentimentální, idylickou, naivní, nedramatickou. Rovněž úsilí o komplexní pozitivní vidění světa totiž takový pozorovatel považuje za neadekvátní a umělecky mrtvé. Oslovuje-li autor subjekt Boha, dostává se však do významové hry souvislostí spojených s křesťanským viděním Boha sám za sebe a zve tam i potenciálního pozorovatele.

⁴⁶ Halas sám o té básni píše: „S tím Nikde bylo trápení. Jedni na to nadávali, druzí zase vychvalovali, a já k tomu mohu jen dodat, že to mám za jakýsi labutí zpěv a vyvrcholení jednoho lyrického období. Je to místy zdivočelé vyzpívání posedlosti nicotou. - - Musil jsem to ze sebe dostat. Mohlo to mít stovky veršů, a v první podobě to na dvě stě veršů mělo, slovo mne často vleklo, místo abych mu poroučel, visel jsem na háčku a rejdlil. Muselo to přijít a jsem rád, že to mám za sebou. Proč by NIKDE nemohlo být absolutnem? Tady v tom to někde je!“ (1937, terc. cit. in Životem umřít, 1989, s. 167) Naopak J. Grossman píše v roce 1957: „Tu (tj. v závěrečných dvou strofách básně KMH) je teprve odhalen konečný význam litanie Nikde. To není elegie, ale výzva. Prázdnota, která zeje v těchto verších, křičí svou prázdnotou.: její kletba, rouhání a křeče dostávají mocným vyslovením smysl opačný, totiž smysl katarze, očisty. Zoceľují tak a vykupují. Stavějí člověka tváří v tvář nicotě a kruté dočasnosti, ale činí život žádoucnějším a sladším. Báseň Nikde, toť hrůzné jektání Kassandrino, které tebou otrásá, avšak nesklíčuje tě.“ (Sec. cit. Životem umřít, 1989, s. 167.) ...Ale není to vlastně totéž?...

7.2.4.3. Textové subjekty v situaci oslovení

Zastavme se nyní u toho, jaký je textový subjekt Bůh, literární Boží obraz, který je tím Ty v textu. Jistě je subjektem textovým, jehož podoba a život je zcela v rukou autora textu. Zdá se, že by individuální intenci tvůrce nemělo být nic a priori zapovězeno. Autor si však často sám dává jistá omezení, nepřekračuje hranice dané křesťanskou věroukou. Pokud je přece překročí, mnohdy se podrobuje autocenzuře⁴⁷. Na rovině slova nám toto omezení pro umělce připadá nepatřičné (a někteří se skutečně ničím neomezují), nicméně na rovině obrazu se odehrává rovněž a zde můžeme obhájit jeho přirozenost. Když umělec formuluje, vytváří konkrétní představu, nebo alespoň představu konkrétnější než pole možností, z nichž volí. Některé možnosti pro něho ani nepřicházejí v úvahu. „*Vizualizace i smyslově nespátřitelných stránek je v prostoru obrazového pole stejně samozřejmá jako nutná. Obraz je bezesporu vyřčení a zformulované rozumění.*“⁴⁸ Formulace zcela konkrétní představy je nejen jeho právem, ale je i nezbytná.

Postoupím dále na základě textů Paula Ricoeura. Co když vytvářený Boží obraz vzniká ještě jiným způsobem a na jiném základě, co když zcela překračuje pole literatury a jeho součástí je (kromě jiného) samotný tvůrce, nejen literární subjekt tvůrce? Co když sám ani nemůže nijak silně ovlivnit podobu tohoto obrazu: „*S oblibou věříme, že obraz Boží je jakýsi jednoduchý otisk, podobný vyražené tovární značce; dokážeme mezi sebou diskutovat, zda hřích tento otisk smazává trochu, hodně či v míře přímo děsivé. Co se však nabídne naší reflexi, jestliže metaforu obrátíme a v obrazu Božím budeme hledat nikoli vtištěný zrak, nýbrž samu vtiskující sílu? Co se stane, budeme-li pojednávat o Božím obrazu ne jako o stopě, zanechané řemeslníkem v díle, na němž dál pracuje už jen zub času, nýbrž jako*

⁴⁷ Nechme nyní stranou celou rozsáhlou otázku cenzury cizí, např., vzešlé z okolností, které znemožňují autorovi, aby vyjádřil v textu svou vlastní intenci. Zajímá mne zde jen to, co autor sám s textem dělá, aniž by bezprostředně musel. Je ovšem pravda, že i otázka autocenzury je složitější. Můžeme to vyjádřit jako autorovu připravenost k tomu, aby byl sám interpretován: „*Rád bych se na konci tohoto letmého přehledu znovu vrátil k pojmu víry, a to ve spojení s pojmem porozumění sobě samému nad textem. Víra je postoj člověka, který je připraven k tomu, aby interpretací světa textu byl interpretován i on sám. Tak hermeneutika vymezuje biblickou víru.*“ Ricoeur in *Filosofie a zvláštnost náboženské mluvy* (1993, s. 253–254).

⁴⁸ Alexander Matoušek in *Posvátný obraz a zobrazení posvátného*, s. 113.

*o aktu, jenž pokračuje dál v tvůrčím pohybu dějin a prožívaného času?...*⁴⁹ Je možné, že literární oslovení je zde v dotyku s ještě širším procesem zjevování: „*Ještě další otázka: kde máme nejspíše sklon hledat onen otisk? V intimitě jednotlivého člověka, v subjektivitě; obraz Boží je podle naší víry velmi osobní a individuálně osamocená schopnost myšlení a volby. V tomto atomizujícím výkladu Božího obrazu jsem obrazem Božím já nebo ty; skutečnost dějin nemá s tímto božským otiskem, pasivním, nehybným a subjektivním, nic společného. Naslouchejme však hlasu Otců; obrazem Božím je pro ně Člověk, zároveň kolektivní i individuální, člověk vtažený do procesu postupného růstu a směřující k vidění Boha, až ten se nakonec zjeví v postavě Syna.*“⁵⁰ Z tohoto hlediska pak se to, co autor prožívá jako psychofyzický subjekt, zcela přirozeně objevuje v jeho textu. Situace je však složitější. Subjekt, který v textu oslovuje, nemůže být ztotožněn s reálným autorem, i on existuje uvnitř textu⁵¹. O tom, že se reálný autor vyslovuje k Bohu sám za sebe, můžeme tedy mluvit jen obezřetně – tam, kde máme jasné signály, že je mezi těmito subjekty souvislost, že si alespoň částečně odpovídají.

Nyní se dostávám znovu k otázce zjevení. Opustíme-li obvyklou perspektivu a východiska svého pohledu a přijmeme platónské vidění, objeví se otázka, kdo je autorem takového textu, v němž je zobrazován Bůh. Pokud totiž to, co je zobrazené, považujeme za to, co se samo prostřednictvím tvůrce zjevuje, je zde na scéně (nebo spíše za scénou) ještě tento tvůrčí subjekt, původní autor. Skrze biblický text se Bůh zjevuje, dělá to prostřednictvím lidí – tvůrců konkrétních biblických knih. Má otázka v této souvislosti zní: je možné takovou inspiraci předpokládat i u některých nekanonizovaných textů? Do jaké míry a podle čeho rozhodnout? Může se k tomu vyjádřit teoretik literatury, nebo je to pouze v kompetenci teologa? Snad by stačila sdílená laická zkušenost víry.

⁴⁹ Ricoeur in *Obraz Boží a lidská epopěj* (1993, s. 103).

⁵⁰ Ricoeur *ibid.*, s. 103–104.

⁵¹ K tomu Červenka (*Sebeoslovení v lyrice*, s. 2): „*Ten, kdo vyslovuje ty v Halasově básni, si ne zvolil třířádkovou strofu ani nedal básni nadpis. Patří do fiktivního světa díla stejně jako vyznávající se ‚já‘ v jiných básních a jako osloveného. A tedy i komunikační situace, díky užití druhé osoby v daném žánru příznaková, je komunikační situací uvnitř díla (jako třeba dialog v románu).*“

7.2.4.4. Řeč mlčení – oslovení mlčením

Básník se pro oslovení může rozhodovat v čase mlčení, ať už jde o odmlku v tvorbě nebo v konkrétní básni. Mlčení má v literatuře různé funkce. Jaroslav Durych⁵² hovoří o mlčení jako o tvůrčí odmlce, o čase, který spisovatel nezbytně potřebuje k tomu, aby mohlo vzniknout nové, zralé dílo. Autor tedy nepublikuje ani nepíše, ale přesto se v něm stále nový text rodí, probíhá neviditelný, skrytý proces – předstupeň tvůrčího psaní. Dále Durych popisuje mlčení částečné. Jím myslí tvůrčí kázeň, autorovo sebeovládání při práci se slovesnými prostředky. I toto mlčení je proces, ne však skrytý. Jde o samotnou práci, při níž se autor rozhoduje pro konkrétní střídmost, když odstraňuje, mění, přestavuje, nahrazuje některé své vyjádření jiným⁵³. K pojetí mlčení, jak o něm přemýšlím v tomto textu, má ale blíže to, jak mlčení nachází v díle Františka Halase Marie Kubínová⁵⁴. Pro Halase není podle ní

⁵² Durych in Praxe mlčení (2001, s. 58–69).

⁵³ „Praxe částečného mlčení se jeví v potlačování aspoň ohraničené části vlastní neuklidněné osobnosti, jeví se hospodárností slov, vět, odstavců, článků; jeví se stálým a pokorným opravováním a vážením. I tu jest třeba sebezapření, poněvadž jest někdy nutno odstraniti ze svého projevu to, co bylo nejmilejší a nejdražší, co nejvíce vábilo. Jest velký rozdíl mezi okamžikem, kdy se dílo dohotoví, a okamžikem, kdy se dílo odevzdá. Tyto dva okamžiky měly by báti vždy co nejdelším mezidobím odděleny od sebe. V této době lze dobře zkoumati, co smí v díle zůstatí a co nesmí. Přitom se nezačíná odstraňováním těch věcí, které již na první pohled jsou slabé a své odstranění si křiklavě vynucují, nýbrž nejprve se uvažuje, nešlo-li by odstraniti, změnití nebo nahraditi ta místa, která se zdají nejpilnější a nejsilnější. Zda by se totiž nedalo dílo od základů přestavět a zlepšit. Pak by ona slabá místa sama sebou byla s rmutem odstraněna. Třeba míti odvahu a nebáti se nebezpečí práce. Nesmí-li se stavba zřítí, také se nezřítí, poněvadž to záleží pouze na vůli. Přestavba díla dá o něco více práce než jeho původní vytvoření, ale přece již tato přestavba jest aspoň dílem mlčení. Netvoří se tu nic nového, spíše se jen pozoruje a srovnává.“

⁵⁴ „Významová sféra, v jejímž centru stojí motiv ‚jména‘ neboli ‚slova‘, bývá různě vnitřně strukturována, ‚slovo‘ vstupuje do rozmanitých systémových protikladů. Jedním z nich je opozice ‚slova‘ a ‚mlčení‘. ‚Slova zpozdíla nevěřím vám věřím v mlčení,‘ říká František Halas ve Slavnosti porozumění ze sbírky Tvář (1931); ‚ne raděj neříkej co má být smlčeno‘ (Moře, tamtéž); ‚Tiše a přísně semkněte rty své‘ (Je čas, tamtéž). U Halase jde především o naléhavý pocit morální odpovědnosti za vyřčené – proto jej provázejí emoce strachu a studu: ‚A bojím se bych nenašel / ta slova co vše zabila‘ (Léta, Tvář); ‚Hanbo ze sebe jak tě znám‘ (Piseň, tamtéž). Naproti tomu například lyrický subjekt Holanův prožívá rozpětí mezi slovem a mlčením neméně silně, spíše však jako paradox noetický. (Jiné je u něj i pojetí emoce: není mu zákonitým důsledkem básníkovy údělu, nýbrž pobídkou a podmínkou tvorby, neboť zostrňuje uměleckou vnímavost: ‚a potom plač, plač! Přísný nářek věří na souzvuk‘ (Touha, Vanutí); ‚znej vážit pohled bolesti, jenž zchmurněl by ti zítra / bys rukou procitnutí vložil čirý hrozen / na talíř jitra‘ (Slavnost, Oblouk, 1943). V Halasově pojetí je mlčení výmluvnější než slovo, protože více než ono v sobě obsahuje celou tíhu rozhodování, je vlastně krajním důsledkem jejího uvědomění: básník se za určitých okolností vzdává hlasu, odmítá promluvit. U Holana výmluvnost mlčení (které je mu spíše všeobsáhlým tichem) vyplývá z napětí mezi slovy postižitelnou smyslovou zkušeností a nepojmenovatelnou podstatou. ‚Neb oním, co by promluvílo nejjistěji, toť nejvíc němé místo v představě,‘ říká se v básni Oblouk ze stejnojmenné sbírky.“ In Sebereflexe tvůrčího subjektu a téma slova v poezii třicátých let, s. 4.

mlčení odmlčením, ale skutečnou řečí. Se vší výmluvností, významem, intenzitou. Další rozměr a důvod mlčení, který Kubínová nachází u Holana (mlčení proto, že autor není mocen se vyjádřit, není toho verbální cestou schopen), má k mému tématu rovněž velmi blízko. Všechna tato mlčení jsou plná významu. Vracíme se tedy jakoby o něco zpět, do chvíle, kdy je ještě ticho. Zde ke zlomu dochází při mlčení. V tomto setkání vlastně mlčení plní funkci oslovení. Lyrický subjekt, který při jiné příležitosti nejen mluví sám k sobě, nejen vypovídá o světě a o jiných a oslovuje je, ale také oslovuje jiný, transcendentní subjekt, nyní mlčí. vzdal se slov před někým, před nímž má úctu. Mlčení, které probíhá, je nanejvýš výmluvné. Vyskytují se zde oba výše popsané významy mlčení v poezii, a spojují se v jeden – v mlčení z úcty⁵⁵. Subjekt mlčí, protože nenachází slov, mlčí v úctě, a tím bezděky vypovídá o svém vztahu, o svých přáních, o sobě samotném, o své touze.

Díváme-li se ve světle těchto úvah do Bochořákovy tvorby, můžeme vykládat verše z posledního období jeho života jako verše, v nichž nepřestává Boha oslovovat, nicméně činí tak skrze mlčení. Sám o tom mlčení a odmlčování se přece na mnoha místech hovoří – máme podklady pro tato tvrzení. Bochořák nemění zakotvení svého básnického světa, pouze již mluví v náznacích, symbolech, útržcích. Kdo mu může porozumět, kdo je připraven k porozumění, ten již je s básníkem spojen a četl v něm to, co chtěl vyslovit, a kdo porozumět nechce, toho již nepromění ani sebevětší množství dalších veršů. Bochořák cítí marnost slova – uvědomuje si, že nedovede vyjádřit ani zlomek krásy, kterou pociťuje. Vraťme se výše k výkladu o funkci mlčení v Halasově a Holanově díle – je zajímavé ji srovnat s touto poezií Klementa Bochořáka.

Literárnímu badateli zůstává k prověřování a zodpovídání základní, mnohohrstevnatá otázka – co literárního, fikčního, a co neliterárního je obsaženo v aktu, kdy autor užívá v literárním textu žánr modlitby, kdy tedy oslovuje svatého. Popisujme, co může a co by nemělo být podkladem znepokojení nad šiframi podobnými Šifře mistra Leonarda. Jak pracovat se systémem kulturních nebo náboženských hodnot a určení, jak je popisovat, jsou-li součástí literárního světa?

⁵⁵ Tohoto významu mlčení si všímá Rudolf Otto (1998, s. 68–76), když popisuje prostředky k zobrazení posvátna v umění. Nejde jen o absenci mluvy (která obvykle zahrnuje oslovení), ale i o tematizaci mlčení, umlknutí, ticha.

Frye je přesvědčen, že literární kritika jako celek myšlení o literatuře musí zůstat zcela nezávislá a vědomě se vzdávat hodnotových úsudků, zvláště v postmoderní situaci to však není dost dobře možné. Minimálně potřebujeme odkrýt zázemí, odkud formulujeme, abychom spolu s ním odkryli oblast možných předporozumění, která si sami nemusíme uvědomovat. Schopnost jednoho člověka orientovat se ve všech oblastech, které se stávají zdrojem literatury, považuji za iluzi. Zvláště když je zřejmé, že jednotlivé skutečnosti zažívané ve víře jsou zpravidla různými subjekty internalizovány velmi různě, a pokud tedy o těchto prožitcích mluví, mohou mluvit o něčem značně jiném. Při literárním popisu těchto jevů je třeba formulovat nejen to, co vidíme v textu, ale také vysvětlení, v jakém kontextu těmto jevům právě takto rozumíme. Jedině tak můžeme sledovat význam jednotlivých témat či prostředků, jako je právě oslovení. Je patrně na místě hovořit o tom, že faktory a souvislosti, které jsem nastínila, celou situaci utvářejí, ale že konkrétního uměleckého literárního díla se některé týkají, jiné ne.

7.3. STYLIZACE A VÍRA

Prožívaná víra může vést i k jakési stylizaci autora podle vnějších, neliterárních měřítek. Pro uvažování o obecné otázce vztahu víry a literatury ve zkonkrétnění v díle Klementa Bochořáka mi nyní dobře poslouží básnická sbírka *Listopad*. Tato kniha z roku 1940 vznikla z „podzimních básní 1936“. J. M. Tomeš se domnívá, že je možné, že sbírka byla původně mnohem delší. Domnívá se, že ji Bochořák sám pravděpodobně zcela přepracoval. Ta snad-původní verze sbírky vznikla v krizi osobní víry. Nebudu se pokoušet spekulovat ani naznačovat, co mohlo být zdrojem této krize, tohoto nutkavého vnitřního sváru, zranění. Literárnímu čtenáři básnickovy tvorby tu musí stačit samy verše. Podotýkám, že tyto verše vášnivě oslovují dva až tři subjekty – Hospodina a nějakou ženu (dvě ženy). Těžko si představit postavy vhodnější pro rozehrání dramatických promluv, plných vášně a jiných hlubokých citů.

Pokud by domněnka, že autor knihu zkrátil a zcela změnil, byla pravdivá, znamenalo by to s velkou pravděpodobností, že autorovi záleželo na tom, aby v jeho díle nezazněly verše rouhající se proti Bohu. Je i není to současně projev literární stylizace. Především je to výraz integrity básníka jako křesťana a spisovatele, výraz básníkovy zakotvení a autenticity jeho tvorby. Pokud Bochořákovi tolik záleželo na této změně, na odstranění blasfemičnosti, pak je až toto poezie, kterou chtěl psát. Jako autor má na tuto stylizaci jistě právo, tak jako čtenáři mají naopak právo akcentovat zejména s přihlédnutím k Listopadu v Bochořákových verších latentní pocit samoty, úzkosti, nenalezení, latentní pochybnost. (Dodejme ovšem, že pochybnost a znovu zvažování objektu a subjektu jistoty, kterou člověk má, neříkají nic o tom, že autorova víra není silná. Právě taková víra v jistotu, která přetrvává i přes pochybnost, je nejsilnější.)

Už motto z André Gida „*Na poušti ze všeho nejvíc jsem miloval žízeň*“ v nás navozuje onu představu pouště, místa vyprahlosti (a snad i biblický symbol místa zkoušky a pústu; zdá se, že s takovou asociací nejsem zejména u této knihy nijak na tenkém ledě). Ani v kontextu jeho literární prvotiny to není nesmyslná myšlenka, vždyť i zde vyznával svou vnitřní žízeň, svůj vnitřní hlad. A Listopad se naopak zdá být vyústěním těchto představ, zdá se být logickým pokračováním literárního obrazu jeho pocitů, jeho reflexí víry v Boha, Boha samotného, vztahů s lidmi, smyslu života.

Svým způsobem se dá říci, že pokud autor sám pro vydání v roce 1940 sbírku zásadně upravoval, je tato jeho intence rovněž literárně podstatným tvůrčím činem. Pokud by byla pravda, že by výsledná sbírka byla jen jásavým, neproblematickým zpěvem, pak by bylo na místě obhajovat představu idylizace, u Bochořákova díla vícekrát připomínanou, ale ani výsledná podoba sbírky tuto představu nepodporuje!

Na sbírce je patrné, že je psána ve zlomovém bodě, ve vichřici myšlenek a pocitů. Jsou zde obrazy a témata pro Bochořáka nepříznačná, setkáváme se tu s motivy tápání, zřícenin, záhrobí, zlekání. Píše o „*malátné tuše*“ a „*mrchovištích soumraku*“. Tuto metaforiku bychom sice mohli považovat především za přímý vliv metaforiky Františka Halase, s nímž se v té době Bochořák seznámil a poté setkával. Ani to by však nic neměnilo na tom, že do Bochořákovy knihy jednoznačně patří a není jí cizí.

Jsou zde zcela přeznačené motivy, co se týče jejich symbolického smyslu. To, co v jiných sbírkách pojato jako veskrze pozitivní, ho zde provokuje: „*k prasknutí tichý*“ – tichost je vždy po evangelijním vzoru považována za ctnost a výsadu, zatímco zde je to tíživá vlastnost – k prasknutí. Takových posunů bychom zde mohli vyhledat celou řadu.

8. KONTEXT BOCHOŘÁKOVY TVORBY

Chtěla jsem ukázat, že Klement Bochořák vytvořil ve svých knihách konzistentní básnický svět, s vlastními zákonitostmi a vlastní oslovující krásou. Je to svět navazující na řadu podnětů z literatury, z umění vůbec, z kultury, náboženství, tradice, a přitom svět originální. Na stranách této práce jsem srovnávala Bochořákovy knihy a způsob jeho psaní s dílem mnoha jiných, zejména českých spisovatelů a snad se mi také podařilo konkrétně zdůvodnit a obhájit povahu některých podobností mezi nimi. Připomenu-li si tu řadu zmiňovaných jmen, je, myslím, patrné, že dílo takto pojaté není dílem pouhého nezralého epigonství. Při takovém množství podnětů by totiž muselo být epigonovo dílo velmi roztráštěné, nesourodé, nemělo by svou vlastní tvář, nemohli bychom v něm rozeznat jeho dominanty. Autor však vyvolil ty podněty, které jeho světu patří, a oddělil je od jiných. Propojuje dědictví literární tradice, její již obhájené a mnohvrstevnaté umělecké hodnoty, s některými impulzy, které se objevují silně, nově, jinak v textech 20. století a jsou pro toto století typické. Reflexivní lyrika posledních Bochořákových sbírek je plně doma ve své literární současnosti – v kontextu 20. století (na posledních sbírkách je to ještě zřetelnější než na raných sbírkách). Hledáme-li tedy básnické dílo, které prochází subtilní, a zároveň výraznou proměnou své poetiky, tvoří svůj fikční svět, ale nevyhraňuje se polemicky vůči předchozím básnickým proudům, můžeme konečně, po letech, najít básníka Klementa Bochořáka. Jeho dílo není naivní obraz katolictví v literatuře, který jakožto tendenční a básnický plytký není hoden pozornosti. Klement Bochořák je jedním z autorů, kteří představují kontinuitu české literatury. Může oslovit věřícího čtenáře a vzbudit v něm vedle estetického zážitku také mimoliterární reakce. Ale byl-li by Bochořák čten, mohl by oslovit i čtenáře skeptického, za předpokladu, že by tento čtenář přijal některý z nabízejících se kódů básníkovy díla – mytický a archetypální, pohádkový, romantický, barokně emocionální, baladický či jiný. Zvolený kód je klíčem ke čtení této literatury. I z pohledu kódu naivně idylického nicméně můžeme Bochořáka nějak číst, přestože jsem se pokoušela ukázat, že nebudeme zcela právi charakteru

tohoto díla. Čtème ho tedy, ať už vycházíme z toho či onoho kontextu, a mluvíme o tom, jak ho čtème. Každá z těchto interpretací může být textu do určité míry adekvátní.

Nabízím své pojetí zařazení tohoto básníka: básník Klement Bochořák patří neodmyslitelně do generace Jarního almanachu básnického, byť se tato skupina nakonec velmi navzájem odlišuje a autoři se vydávají různými směry. Ještě výrazněji pak Bochořák v mnohém souznívá s básníky, s nimiž měl společnou víru a vidění světa a zkušenost moravského domova nebo oblíbených míst – mám na mysli především Jana Čepa, ale také Kamila Bednáře, Jana Zahradníčka, Vladimíra Vokolka, Františka Halase, Jan Čarka, Františka Lazeckého, Jana Dokulila a další. Okruh těchto autorů publikuje v časopisech zabývajících se nejen soudobou literární produkcí, ale také díly starší české literatury (otiskují a komentují právě například staročeské legendy a legendy barokní), a dále články teologickými, filozofickými, historickými. V těchto časopisech se objevovaly také sondy do jiných národních literatur – a spolu s tím diskuse k těmto tématům. Zároveň Bochořák vědomě navazuje na autory regionální, na autory sbírající např. lidové pověsti, pohádky apod. – jako byl Beneš Method Kulda. Tato návaznost je zcela neskrývaná, dokonce je v tom Bochořák podoben autorům ze staré literární tradice, zdá se, že zde fenoménu autorství a úsilí o jedinečný básnický výraz nepřikládá velký význam – naopak dobrovolně vystupuje jako nenápadný vypravěč prastarých příběhů a pokračovatel v práci jiných. Nenápadným vypravěčem však může být pouze pro čtenáře, kteří čtou jeho dílo, ale s autorem samotným se nesešli – ať už osobně nebo se svědectvími o něm. Je totiž zřejmé, že Bochořák příběhy podával velmi sugestivně a že bylo zajímavé, kým pro své známé byl, jaký dojem jako člověk vyvolával.

Autoři vzpomínek na Klementa Bochořáka se shodují na tom, že to byl zvláštní, pozoruhodný člověk, někteří to dokonce vyjádřili tak, že byl básníkem celým svým životem. Byl v kontaktu s umělci, ale ve zmínkách v korespondenci vidíme, že i přes přátelství byl pro ně někdy příliš zvláštní. Jako básník i jako člověk tedy zůstával stále jaksi na okraji, byl ale velmi zvláštním outsiderem, neboť setkání s ním mnohé okouzlovala, těšila a překvapovala, mnozí na něho s láskou vzpomínají a někteří jsou zahleděni do jeho veršů. Básník, jehož texty i dnes vycházejí, přestože se o něm ve čtenářské veřejnosti mnoho neví, není tak zcela outsiderem. Když o tom

přemýšlím, uvědomuji si, že básník Klement Bochořák není zatím ani tak českým spisovatelem, jehož dílo by bylo reflektováno především z literárního hlediska a v literárním kontextu, jako je spíše legendárním mužem, který zůstává ve vzpomínkách a spolu s ním určité tajemství a příchut' již ztraceného, ale podstatného životního setkání. Jeho literatura, tak podobná jemu samotnému, na nás, na své čtenáře – obdivovatele i kritiky – stále čeká.

„CO DLOUHO STRÁDALO SE V DUŠI MÉ“...

*„Poslední píseň, prosbu jen, zde věnuji Ti.
Co dlouho strádalo se v duši mé,
má vroucnost mlčením teď temně zlatí
a výčitky jdou kolem kvilivé.*

*Já hudbu slov tak dlouho marnotratně
do netečného světa rozléval,
v těkavé touze na své cestě chvatné
zlatý střed života však míjel, nepoznal.*

*Odpusť, sám se sebou že někdy koketuji
a zajímavým být se zdám.
Teď v očistě své slabosti jen Tebe potřebuji –*

*Hodiny zrychlují se trestně, pomalu
k té poslední v svých opožděných krocích zřám
jen cestou k Tobě, k branám špitálu.“*

(Verlaine, Proudění, 1971)

Bylo zajímavé představovat si na jeho textech, co se strádalo v duši básníkově během let. Sestavila jsem přehled tvorby tohoto básníka a charakterizovala jsem alespoň ve zkratce její poetiku. Básník měl vědomí toho, že je poutníkem na strastné cestě, a mnohokrát vyjadřoval sílu svého strádání a úzkosti. Jeho texty měly dramatické výboje. Věděl ale také o konci své cesty, a to jeho poezii doplňovalo bytostnou, jásavou radostí a nadějí, která jim někdy zcela dominovala. Bochořák rozpoznával signály svých „věčných lovišť“ a s přesností malíře krajináře jimi naplňoval své verše – byly to ty jemné vzácné chvíle, na nichž mu záleželo, osudy lidí, poezie věcí. Nálada jeho veršů je jedinečná, byla mu však někdy vytýkána. Báseň Verlaine je typická pro poslední sbírku vydanou v naší zemi za básníkově života. Sbíрка je plná přemýšlení o životě, plná emocí, nebo spíše jakéhosi tichého táhlého zpěvu, tesknoty, a přitom trpělivosti a smíření. Básníkovi zůstal pohled soustředěný na detaily všedních věcí a na jemné, samozřejmé, chvějící se události... Na takřka náhodná setkání s druhými. Má velmi rozjitřený zrak, jakési chvilkové

vize. Vedle toho vzpomíná. Tím Verlainem z básně je na jedné straně Verlaine, ale na straně druhé je jím podivuhodně i Bochořák-autor sám. Zůstává v něm stále hodně slov zastřených tajemstvím, tajemství měl však Klement Bochořák rád. Zázračné je s tajemstvím spojeno, a Bochořákův básnický svět není jen radostně prostý, je víc – je prostý a zároveň krásně zázračný. Zázraky se mohou dít také tam, kde je hodně bolesti – v životě autora i ve verších, které byly mnohdy považovány za ne zcela dobré. Umíme ale zázraky číst?

BIBLIOGRAFIE KLEMENTA BOCHOŘÁKA⁵⁶

Mladý žebřák. 1. vyd. Praha : Bibliotéka fondu Roberta Lva Nováka, Česká akademie věd a umění, 1935.

Žluč a víno. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1938.

Příspěvek v Jarním almanachu básnickém. 1. vyd. Praha : Fr. Borový, 1940.

Jasy. 1. vyd. Praha : Václav Petr, 1940.

Listopad. 1. vyd. soukromý tisk. Frenštát pod Radhoštěm : Jan Jelínek, 1940.

Nevezmeš jména Božího nadarmo. Spolu s J. Durychem. 1. vyd. Olomouc : Dominikánská edice Krystal, 1942.

Ušchlé květiny. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1942.

Zápisník. 1. vyd. Brno : Družstvo Moravského kola spisovatelů, 1943.

Snář a planetář. 1. vyd. Brno : Družstvo Moravského kola spisovatelů, 1944.

Svět, pláň andělská. 1. vyd. Brno : Zář, 1947.

Barevná sklíčka. 1. vyd. Brno : Družstvo Moravského kola spisovatelů, 1947.

Tři slzy. 1. vyd. Tasov : Marie Rosa Junová, 1947.

Poutník. 1. vyd. Praha : B. Stýblo, 1948.

Betlém. 1. vyd. Brno : Brněnské tiskárny, 1948; 2. vyd. Třebíč : Arca JiMfa, 1993.

O Modrovousovi. 1. vyd. soukromý tisk (samostatně), Brno, Kladno : Josef Cipra, 1948; 2. vyd. (samostatně) Svitavy : Trinitas, 1999. ISBN 80-86036-22-7.

Hračky. 1. vyd. Brno : Rovnost, 1949; 2., upravené vyd. s názvem **Kouzelné hračky.** Praha : Státní nakladatelství dětské knihy, 1956.

U krále Vendelína. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1950.

Idylicon (básně 1958x, 1. vyd. až v rámci Proudění)

⁵⁶ Poznámka: Knihy jsou řazeny chronologicky podle data prvního vydání nebo, pokud se jedná o nepublikovaný text (nebo publikovaný výrazně později), podle doby svého vzniku. Z toho důvodu je někdy zařazena výše kniha, která vychází dříve, ač text vznikl později – týká se to například sbírky *Listopad*, jejíž texty vznikaly před *Jarním almanachem básnickým* a sbírkami *Žluč a víno* a *Jasy*. Uprášující ediční poznámky jsou zpravidla součástí textu této práce.

- Cesty a zastavení.** 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1958.
- Příběhy a vzpomínky po večerech sebrané.** 1. vyd. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1958.
- Povídání o plamínku.** 1. vyd. Brno : Jihomoravské KÚZO, 1961.
- Básně pro velké děti.** 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1964.
- Legendy.** Před 1968 x.
- V druhé světnici.** 1953x; 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1969.
- Věčná loviště.** 1. vyd. Brno : Blok, 1969.
- Proudění.** 1. vyd. Praha : Práce, 1971. (Obsahuje text **Idylicon.** 1956x.)
- Křížová cesta.** 1954x; 1. vyd. Řím : Křesťanská akademie, 1976; 2. vyd. Třebíč : Arca JiMfa, 1993. ISBN 80-85766-10-8.
- Legendy, Staronové básně.** 1. vyd. ineditně 1981; 2., upravené vydání. Řím : Velehrad, Křesťanská akademie, 1982.
- Staronové básně.** 3. vyd., znovu upravené, v Bloku první. Brno : Blok, 1993.
- Chóry.** 1. vyd. souboru. Nučice : Topič, 1997. (Soubor sbírek Žluč a víno, Uschlé květiny, Proudění.) ISBN 80-902185-8-X.
- Štědrovečerní návštěva: povídky k Vánocům.** 1. vyd. souboru. Třebíč, Brno : Akcent, Blok, 1998. (Výběr z Příběhů a vzpomínek po večerech sebraných.)
- Ohnivá noc.** 1. vyd. souboru. Třebíč, Brno : Blok, 2004. (Výbor z Příběhů a vzpomínek po večerech sebraných.) ISBN 80-238-9295-9.

USPOŘÁDAL A VYDAL:

- Šedé perly: věnec povídek ze všech koutů Moravy.** 1. vyd. souboru. Brno : Brněnské tiskárny, 1944. (Výbor moravských povídkářů.)
- Rádce moravských rodin.** Brno : Brněnské tiskárny, 1945–1946.
- Moravan 1948, Moravan 1949.** Brno : Brněnské tiskárny, 1947, 1948.
- B. M. Kulda: Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského.** Brno : Brněnské tiskárny, 1946.

PŘÍSPĚVKY (POD ŠIFROU kb) V:

Akord, A-zet, České slovo, Den, Host do domu, Kolo, Kritický měsíčník, Květen, Lidová demokracie, Lidové noviny (od 1937), Listy, Lumír (od 1936), Na hlubinu, Národní obroda, Rozhledy (od 1935), Řád, Vyšehrad.

příspěvek ve sborníku Noc, č. 6, Brno, 6. 4. 1939

3 krátké básně vycházejí samostatně v Austrálii s původní grafikou

LITERATURA

- BEDNÁŘ, Kamil (1938). Projev k situaci nejmladší české poesie. *Kritický měsíčník*. 1938, s. 120–121.
- BÍLEK, Petr A. (2004). *Lyrický subjekt a lyrická situace: k otázce konstrukční, kontrolní a interpretativní funkce v lyrice*. In: *Od struktury k fikčnímu světu*. 1. vyd. Olomouc : Aluze – Revue pro literaturu, filozofii a jiné jako příloha č. 6, 2004. S. 141–164. ISSN 1212-5547.
- (bk) Bochořákovy Staronové básně. *Hanácké noviny*. 3. 1. 1995, roč. 6, č. 1, s. 5. ISSN 1210-5376.
- CEKOTA, Petr (1993). Jistota tušeného. *Tvar*. 18. 11. 1993, roč. 4, č. 45/46, s. 21–22. ISSN 0862-657X.
- ČEP, Jan (1965). *Poutník na zemi*. 1. vyd. Řím : Křesťanská akademie, 1965.
(1997). *Samomluvy a rozhovory*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad; Proglas, 1997. ISBN 80-7021-210-1.
(2001) *Umění a milost*. 1. vyd. Brno : Vetus via, 2001. 120 s. ISBN 80-86118-76-2.
- ČERNÝ, Jaroslav. (1943) Poezie z ducha gotického. *Lidové noviny*. 28. 9. 1943.
(1944) KB. *Lidové noviny*. 6. 2. 1944.
- ČERNÝ, Václav. (1940) *Jarní almanach básnický : předmluva*. 1. vyd. Praha : Fr. Borový, 1940.
(1938) Průhled do nové poezie. *Kritický měsíčník*. 1938, roč. 1., s. 217.
(2006) *První sešit o existencialismu*. [online]. [cit. 2006-05-29] Sec. cit. Elektr. knihovna ÚČLLV. URL: <<http://www.cl.ff.cuni.cz/system/elekniho>>
- ČERVENKA, Miroslav. *Sebeoslovení v lyrice* [online]. [cit. 2006-05-29] Sec. cit. Elektr. knihovna ÚČLLV. URL: <<http://www.cl.ff.cuni.cz/system/elekniho>>
- ČERVINKA, J. (1941). *O nejmladší generaci básnické*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1941.
- Česká literatura od počátků k dnešku*. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-308-8.

Dějiny české literatury IV. 1. vyd. Praha : Victoria Publishing, 1995.

DERRIDA, Jacques (2003). *Víra a vědění.* 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 2003. ISBN 80-204-1074-0.

DURYCH, Jaroslav (2001). *Eseje o umění.* 1. vyd. Brno : Host, 2001. ISBN 80-7294-020-1.

DVOŘÁK, Miloš (1993). *Několik znamení času.* 1. vyd. Olomouc, Třebíč, Brno : Votobia, 1993. ISBN 80-85619-35-0.

ELIADE, Mircea (1998). *Mýty, sny a mystéria.* 1. vyd. Praha : Oikúmené, 1998. ISBN 80-86005-63-1.

(fk) Dvě literární výročí – Bochořák a Effenberger. *Denní telegraf.* Praha. 10. 8. 1996, roč. 6, č. 186, s. 11. ISSN 1210-0846.

FRANCL, G. (1958) (gf) Básníkův návrat do krajiny mládí. *Lidová demokracie.* 6. 4. 1958.

FRYE, Northrop (2003). *Anatomie kritiky.* 1. vyd. Brno : Host, 2003. ISBN 80-7294-078-3.

(2000). *Velký kód.* Bible a literatura. 1. vyd. Brno : Host, 2000. ISBN 80-86055-68-X.

FUČÍK, Bedřich (1994). *Píseň o zemi.* 1. knižní vyd. Praha : Melantrich, 1994. Svět Jana Čepa. ISBN 80-7023-178-5.

(2003). *Rodná krajina básníková.* 1. knižní vyd. Praha : Triáda, 2003. Básníci západní Moravy. S. 54–79. ISBN 80-86138-52-6.

FUNDA, O. A (2003). *Mezi vírou a racionalitou.* Praha : Centrum pro náboženský a kulturní dialog při HTF UK v Praze, 2003. ISBN 80-86263-39-8.

(2001) *Evropa mezi vědou a vírou. Hledání nové konfigurace.* Brno : Vysoké učení technické 2001. 222 s.

GRONDIN, Jean (1997). *Úvod do hermeneutiky.* 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-43-7.

HALAS, Jan (1996). *Dodatky.* Praha : Český spisovatel, 1996. Klement Bochořák. S. 61–63. ISBN 80-202-0600-0.

HALAS, Jan; KUNDERA, Ludvík (eds) (2001). *František Halas : Dopisy.* 1. vyd. Praha : Torst, 2001. ISBN 80-7215-150-9.

- HODROVÁ, Daniela (1994). *Místa s tajemstvím : kapitoly z literární topologie*. 1. vyd. Praha : KLP, 1994. ISBN 80-85917-03-3.
- HRABAL, Jiří (ed.) (2003). *Listovní příležitosti. Dopisy Bedřicha Fučíka Mojžíru Trávníčkovi*. 1. vyd. Olomouc : Aluze – Revue pro literaturu, filozofii a jiné jako příloha č. 5, 2003. ISSN 1212-5547.
- HRUBÍN, František (1935). Klement Bochořák: Mladý žebrák. *Rozhledy*. 26. 9. 1935, roč. IV., č. 25, 26. 9., s. 201.
- KOPECKÝ, J. (1942). *Kritický měsíčník*. 1942.
- KRÁLÍK, Oldřich (1944). *Doslov*. In ČEP, Jan. *Sestra úzkost : výběr z povídek*. 1. vyd. Brno : Akord, 1944. S. 181–189.
- KRATOCHVÍL, Jiří (1969). Jsou ještě básníci... *Host do domu*. 1969, 16, s. 25–26.
- KŘÍŽ, F. V. (1956) (Kž). *Kouzelné hračky. Komenský*. 1956.
- KŘÍŽ, Ivan (1996). Za Klementem Bochořákem po patnácti letech. *Rovnost*. Brno. 10. 8. 1996, roč. 6, č. 186, s. 13. ISSN 0862-7967.
- KUBÍČEK, Tomáš; WIENDL, Jan (eds) (2005). *Víra a výraz*. Sborník z konference „...bývalo u mne zotvíráno...“ : *Východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století*. 1. vyd. Brno : Host, 2005. ISBN 80-7294-163-1.
- KUBÍNOVÁ, Marie. *Sebereflexe tvůrčího subjektu a téma slova v poezii třicátých let*. [online] [cit. 2006-05-29] Sec. cit. Elektr. knihovna ÚČLLV. URL: <<http://www.cl.ff.cuni.cz/system/elekniho>>
- (1988) *V území slov : K dorozumívacímu systému lyrické poezie*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1988.
- KUCHAŘ, Lumír (1968). Hovoříme s Klementem Bochořákem. *Lidová demokracie*, 10. 4. 1968, s. 7.
- KUNDERA, Ludvík. Druhá řečiště. *Moravský demokratický deník RT*. Brno. 16. 10. 1993, roč. 3 = 108, č. 241, s. 4. ISSN 0862-7967.
- Lexikon české literatury 1 (A-G)*. Ed. V. Forst. Praha : Academia, 1985.
- LYON, David (2002). *Ježíš v Disneylandu : Náboženství v postmoderní době*. Praha : Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0941-6.

- MACUROVÁ, Alena. *Subjekty a text*. [online]. c1996 [cit. 2006-05-29] Sec. cit. Elektronická knihovna ÚČLLV. URL: <<http://www.kcl.ff.cuni.cz>>
- MARTEN, Miloš (1983). *Imprese a řád*. 1. vyd. v souboru. Praha : Odeon, 1983. Styl a stylizace. S. 13-65.
- MED, Jaroslav (2004). *Spisovatelé ve stínu*. 2., rozšířené, 1. vyd. v Portále. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-939-9.
(2006) *Od skepse k naději : Studie a úvahy o české literatuře*. 1. vyd. Svitavy : Trinitas; Řím : Křesťanská akademie, 2006. ISBN 80-86885-04-6.
- MIKULOVÁ, A. (1991). Deset dopisů Klementa Bochořáka Františku Halasovi. *Host*. 1991, č. 7, s. 38–48. ISSN 1211-9938.
- MOURKOVÁ, J. (1958) Poezie minulosti. *Literární noviny*. 1958, č. 26.
- NOVOTNÝ, Adolf (1992). *Biblický slovník*. 3. vyd. Praha : Kalich, Česká biblická společnost, 1992. ISBN 80-7017-528-1 (pro Kalich). ISBN 80-900881-1-2 (pro ČBS).
- OEMING, Manfred (2001). *Úvod do biblické hermeneutiky : cesty k pochopení textu*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2001. ISBN 80-7021-518-6.
- OPELÍK, Jiří (1958). Jména nová i stará. *Host do domu*. 1958, s. 321.
- OTRUBA, Mojmír (1994). *Znaky a hodnoty*. 1. vyd. Praha : Český spisovatel, 1994. Kreace mýtu poezií. Erbenova balada Vrba. S. 125–147. ISBN 80-202-0464-4.
- OTTO, Rudolf (1998). *Posvátno*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1998. ISBN 80-7021-260-8.
- PAZOUREK, V. (1958) (vpa) Próza K. B. *Lidová demokracie*. 9. 1. 1958.
- PECKA, Dominik (1948). Tajemství života. Úryvek ze stejnojmenné knihy. *Moravan na rok 1949*, 1948, s. 98–99.
- PILAŘ, J. (1942) (J. P.) *Venkov*. 28. 4. 1942.
- PÍŠA, Antonín M. (1947). Básnický podzim 1947. *Kytice*. 1947, 2, s. 566.
(1940). *Poesie své doby*. 1. vyd. Praha : Václav Petr, 1940.
(1940) (A. M. P.). *Národní práce*. 8. 9. 1940.

Posvátný obraz a zobrazení posvátného. Sborník z konferencí Křesťanské akademie.

PUTNA, Martin C. (1998). *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918.* 1. vyd. Praha : Torst, 1998. ISBN 80-7215-059-6.

RICOEUR, Paul (1993). *Život, pravda, symbol.* 2., upravené vyd. Praha : Oikúmené, 1993. ISBN 80-85241-32-3.

RICHTEROVÁ, Sylvie (1997). *Ticho a smích.* 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1997. Otázka Boha ve světě bez Boha : Nesmrtelnost a pochybování Milana Kundery. S. 132–150. ISBN 80-204-0662-X.

ROTREKL, Zdeněk (1987). *Skrytá tvář české literatury.* Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1987. Klement Bochořák. S. 27–31.

SLAVÍK, B. (1940). *Lidové noviny.* 16. 9. 1940.

SLAVÍK, Ivan (1996). *Tváře za zrcadlem.* 1. vyd. v tomto souboru. Praha : Vyšehrad, 1996. Tajemné příběhy. S. 142–154. ISBN 80-7021-181-4.

Slovník českých spisovatelů (2000). 1. vyd. Praha : Libri, 2000. ISBN 80-7277-007-1.

Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Brána.

Slovník literární teorie (1977). Praha : Československý spisovatel, 1977.

STRNADEL, J. (1938) (sl) Mladý moravský básník. *Ranní noviny.* 9. 6. 1938, č. 134, s. 4.

STUHL, V. (1949). Z jiného světa. *Lidové noviny.* 3. 4. 1949.

SUCHÝ, Josef (1995). Vzpomínka na básníka Klementa Bochořáka. *Katolický týdeník.* 1995, roč. 6, č. 4, s. 12. ISSN 0862-5557.

ŠAJTAR, Drahomír (1943). Člověčenství a poezie. *Řád.* 1943, č. 9.

ŠALDA, František Xaver [1914] (1948). *Studie o umění a básnících.* Praha : Melantrich, 1948. Umění a náboženství. S. 11-37.

ŠTRYCHOVÁ, Iva (1994). *Motiv smrti v prozaickém díle Jana Čepa.* Řím : Křesťanská akademie, Svitavy : Trinitas, 1994. ISBN 80-901457-2-8.

- TOMEŠ, Jan Marius (2003). *Slovo a tvar*. Praha : Torst, 2003. Vzpomínka na K. B. S. 33 – 40. Tento večer. S. 59-104. ISBN 80-7215-192-4.
- TRÁVNÍČEK, Mojmír (ed.) (1995). *Jan Čep – Jan Zahradníček, korespondence, 1931–1943. 1. díl*. 1. vyd. Praha : Aula, 1995.
- (ed.) (2000). *Jan Čep – Jan Zahradníček, korespondence, 1943–1948. 2. díl*. 1. vyd. Praha : Aula, 2000. ISBN 80-902667-8-9.
- (1994) Klement Bochořák. *Proglas*. 1994, roč. 5, č. 2, s. 46–51.
- (2002). *Sdílet věčné : Studie, profily a kritiky*. Olomouc : Periplum, 2002. Uchovej zrak můj. S. 105–113. ISBN 80-86624-05-6.
- WELSCH, W. (1994). *Naše postmoderní moderna*. Praha : Zvon, 1994. 200 s.
- WIENDL, Jan; KOMÁREK, Jan (eds) (2003). *Není dálky... : Vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930–1949*. 1. vyd. Praha; Litomyšl : Paseka, 2003. ISBN 80-7185-591-X.
- Z podzimního zápisníku (1995). *Katolický týdeník*, 1995, roč. 6, č. 4, s. 12.
- ZEMINA, Jaromír (1991). O panu Klementovi. *Lidové noviny*, 17. 10. 1991, příloha LN Literární noviny, roč. 4, č. 42, s. 6.
- ZUSKA, Vlastimil (2004). *Možnost reálných emocí v možných (fikčních) světech*. In: *Od struktury k fikčnímu světu*. 1. vyd. Olomouc : Aluze – Revue pro literaturu, filozofii a jiné jako příloha č. 6, 2004. ISSN 1212-5547. S. 205–218.

DALŠÍ ZDROJE

V zubech nůž pokory, dokumentární snímek o Klementu Bochořákovi autorů Zdeňka Rotrekla a Zeno Kaprála, vysílaný 6. 8. 1996

www stránky města Kunštátu (<http://www.kunstat.net/>)

informace získané v Informačním centru města Kunštátu – v *Pamětní síni Františka Halase a Klementa Bochořáka*

www stránky města Brna (<http://www.brno.cz/>)

biblický program Theophilos, verze 3.0

rozhovory s básníkovými přáteli a známými (manželé Halasovi, manželé Tomešovi, manželé Kunderovi, Zdeněk Rotrekl, Jaroslav Med)

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 – Kopie zadání diplomové práce

Příloha č. 2 – Soupis autorovy bibliografie (1935–2006)

Příloha č. 3 – Soupis recepce Bochořákova díla

Příloha č. 4 – Obrazová část:

- 1) fotografie Klementa Bochořáka z válečných let (foto: Jan M. Tomeš)
- 2) fotografie okolí Kunštátu a města Kunštátu (foto: Jaromír Hrad, Jana Hradová, září 2005)
- 3) fotografie kunštátského zámku, kostela sv. Stanislava a hrobu manželů Halasových (foto: Jaromír Hrad, Jana Hradová, září 2005)
- 4) fotografie rodného domu Klementa Bochořáka s pamětní deskou (foto: Jaromír Hrad, září 2005)
- 5) Pamětní síň Františka Halase a Klementa Bochořáka v Kunštátu, vitrínka s Bochořákovými knihami (foto: Jaromír Hrad, září 2005)
- 6) fotografie hrobu manželů Bochořákových na brněnském Ústředním hřbitově (foto: Jana Hradová, duben 2006), kopie plánu hřbitova s označením místa pohřbení, fotografie smutečního oznámení (foto: Jana Hradová, ze sbírky v Pamětní síni FH a KB)
- 7) ukázka rukopisu Klementa Bochořáka – přeepsaná báseň sv. Jana od Kříže (foto: Jaromír Hrad, ze sbírky Jana M. Tomeše)
- 8) ukázky ilustrací Bochořákových knih pro děti: 2 ukázky z knihy U krále Vendelína, Hračky (1948), Kouzelné hračky (1956) (foto: Jana Hradová, 2006)
- 9) ukázka z Barevných sklíček (foto: Jana Hradová, 2006)
- 10) dvě vydání Křížové cesty (foto: Jana Hradová, 2006)
- 11) ukázky grafického provedení obálek či úvodních stran (foto: Jana Hradová, Jaromír Hrad, 2006)

PŘÍLOHA Č. 1 – KOPIE ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Vysoká škola: Univerzita Karlova
Katedra: Katedra české literatury a literární vědy

Fakulta: Filozofická fakulta
Školní rok: 2003/2004

Zadání diplomové práce

Pro: Jana Andrášková
Obor: Český jazyk a literatura

Název tématu: Klement Bochořák – osobnost a dílo

Zásady pro vypracování: Cílem diplomové práce je zmapovat problematiku osobnosti a díla Klementa Bochořáka. Východiskem se stane zejména publikované básnické dílo této osobnosti. Autorka se seznámí s veškerou dosavadní publikovanou literaturou o K. Bochořákovi, stejně jako s odbornou literaturou zabývající se problematikou křesťansky inspirované poezie. Důraz bude kladen též na využití dosud neznámých pramenů, uložených ponejvíce v soukromých sbírkách a archivech.

PŘÍLOHA Č. 2

– SOUPIS AUTOROVY BIBLIOGRAFIE (1935–2006)

Poznámka: Bibliografie Klementa Bochořáka, kterou zde uvádím, je vytvořena na základě literárních slovníků a mnou doplněna o tituly, které vyšly od té doby, o položky, o nichž jsem se sama dozvěděla při sbírání materiálu pro tuto práci. Knihy jsou řazeny chronologicky podle data prvního vydání nebo podle doby svého vzniku (některé nebyly původně publikovány).

Mladý žebrák (básně, 1935)

Žluč a víno (básně, 1938)

Příspěvek v Jarním almanachu básnickém (básně, 1940)

Jasy (básně, 1940)

Listopad (básně, 1940)

Nevezmeš jména Božího nadarmo (esej, 1940, spolu s J. Durychem)

Ušchlé květiny (básně, 1942)

Zápisník (básně, 1943)

Snář a planetář (básně, 1944)

Svět, pláň andělská (básně, 1947)

Barevná sklíčka (pro děti, próza, 1947)

Tři slzy (básně, 1947)

Betlém (pro děti, lyrická próza, 1948), 2. vyd. 1993

Poutník (básně, 1948)

O Modrovousovi (próza, 1948, 1999)

Hračky (pro děti, próza, 1949), 2. vyd. s názvem **Kouzelné hračky**, 1956

U krále Vendelína (pro děti, próza, 1950)

V druhé světnici (próza, 1953x; 1969)

Idylicon (básně 1958x)

Cesty a zastavení (básně 1958)

- Příběhy a vzpomínky po večerech sebrané** (próza, 1958)
- Povídání o plamínku** (zdravotní letáček pro děti, 1961)
- Básně pro velké děti** (básně, 1964)
- V druhé světnici** (próza, 1953x; 1969)
- Věčná loviště** (básně, 1969)
- Legends** (básně, próza x)
- Proudění** (básně, 1971)
- Křížová cesta** (básně a próza, 1954x; Roma 1976; Třebíč 1993)
- Legends a Staronové básně** (krátké prózy, básně, 1981, 1982)
- Staronové básně** (básně, 1993)
- Chóry** (soubor sbírek Žluč a víno, Uschlé květiny, Proudění, 1997)
- Štědrovečerní návštěva: povídky k Vánocům** (výběr z Příběhů a vzpomínek po večerech sebraných, 1998)
- Ohnivá noc** (výbor z Příběhů a vzpomínek po večerech sebraných, 2004)

USPOŘÁDAL A VYDAL:

- Šedé perly** (výbor moravských povídkářů, 1944)
- Rádce moravských rodin** (kalendář, 1945–1946)
- Moravan** (kalendář, 1947–1949, náklad na rok 49 byl prý zničen)
- B. M. Kulda: Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského** (výbor, 1946)

PŘÍSPĚVKY (POD ŠIFROU KB) V:

Akord, A-zet, České slovo, Den, Host do domu, Kolo, Kritický měsíčník, Květen, Lidová demokracie, Lidové noviny (od 1937), Listy, Lumír (od 1936), Na hlubinu Národní obroda, Rozhledy (od 1935), Řád, Vyšehrad

PŘÍLOHA Č. 3

– SOUPIS RECEPCE BOCHOŘÁKOVA DÍLA

Tato řešerše je vytvořena pomocí různých zdrojů, z dat Národní knihovny (katalogy článků od 1993, katalog knižních publikací a soupisu článků z dřívějších let) a z publikovaných slovníků, které uvádím v literatuře.

30. léta

Mladý žebrák (básně, 1935)

HRUBÍN, František. Klement Bochořák: Mladý žebrák. *Rozhledy*. 26. 9. 1935, roč. IV., č. 25, 26. 9., s. 201.

Žluč a víno (básně, 1938)

ČERNÝ, Václav. Průhled do nové poezie. *Kritický měsíčník*. 1938, roč. 1., s. 217.

STRNADEL, J. (sl) Mladý moravský básník. *Ranní noviny*. 9. 6. 1938, č. 134, s. 4.

40. léta

Příspěvek v Jarním almanachu básnickém (básně, 1940)

ČERNÝ, Václav. *Jarní almanach básnický : předmluva*. 1. vyd. Praha : Fr. Borový, 1940.

Jasy (básně, 1940)

PÍŠA, A. M. (A. M. P.). *Národní práce*. 8. 9. 1940.

SLAVÍK, B. *Lidové noviny*. 16. 9. 1940.

Listopad (básně, 1940)

Nevezmeš jména Božího nadarmo (esej, 1940, spolu s J. Durychem)

ČERVINKA, J. *O nejmladší generaci básnické*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1941

Ušchlé květiny (básně, 1942)

KOPECKÝ, J. *Kritický měsíčník*. 1942.

PILAŘ, J. (J. P.) *Venkov*. 28. 4. 1942.

Zápisník (básně, 1943)

ČERNÝ, J. Poezie z ducha gotického. *Lidové noviny*. 28. 9. 1943.

ŠAJTAR, Drahomír. Člověčenství a poezie. *Řád*. 1943, č. 9.

ČERNÝ, J. KB. *Lidové noviny*. 6. 2. 1944.

Šedé perly (výbor moravských povídkářů, 1944)

POLÁK, K. (Kp.) Výbor z moravských povídek. *Národní práce*. 1. 8. 1944.

Snář a planetář (básně, 1944)

MACHOŇ, J. Mezi dnem a nocí. *Lidové noviny*. 2. 1. 1945.

ŠAJTAR, Drahomír. *Zlomená gesta*. 1946.

Rádce moravských rodin (kalendář, 1945–1946)

B. M. Kulda: Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského (výbor, 1946)

Svět, pláň andělská (básně, b.d., 1947)

PÍŠA, A. M. Básnický podzim 1947. *Kytice*. 1947, 2, s. 566.

Tři slzy (básně, 1947)

Moravan (kalendář, 1947–1949, náklad na rok 49 byl zničen)

Betlem (pro děti, lyrická próza, 1948), 2. vyd. 1993

Poutník (básně, 1948)

STUHL, V. Z jiného světa. *Lidové noviny*. 3. 4. 1949.

Barevná sklíčka (pro děti, próza, 1948)

Hračky (pro děti, próza, 1949), 2. vyd. s názvem Kouzelné hračky, 1956

KŘÍŽ, F. V. (Kž) ref. Kouzelné hračky. *Komenský*. 1956.

50. léta

U krále Vendelína (pro děti, próza, 1950)

V druhé světlici (próza, 1953x; 1969)

Křížová cesta (básně a próza, 1954x; Roma 1976; Třebíč 1993)

Idylicon (básně 1958x)

Cesty a zastavení (básně 1958)

MOURKOVÁ, J. Poezie minulosti. *Literární noviny*. 1958, č. 26.

OPELÍK, J. Jména nová i stará. *Host do domu*. 1958, s. 321.

Příběhy a vzpomínky po večerech sebrané (proza, 1958)

PAZOUREK, V. (vpa) Próza K. B. *Lidová demokracie*. 9. 1. 1958.

FRANCL, G. (gf) Básníkův návrat do krajiny mládí. *Lidová demokracie*. 6. 4. 1958.

60. léta

Povídání o plamínku (pro děti, zdravotní letáček s jeho verši, 1961)

Básně pro velké děti (básně, 1964)

KUCHAŘ, Lumír: Hovoříme s Klementem Bochořákem. *Lidová demokracie*. 10. 4. 1968.

Věčná loviště (básně, 1969)

KRATOCHVÍL, Jiří. Jsou ještě básníci. *Host do domu*. 1969, 16, s. 25–26.

70. léta

Proudění (básně, 1971)

posmrtně:**80. léta**

Legendy, Staronové básně (básně, próza, 1982)

ROTREKL, Zdeněk. *Skrytá tvář české literatury*. Toronto : Sixty-eight Publishers, 1987. Klement Bochořák. S. 27–31.

90. léta

MIKULOVÁ, A. Deset dopisů Klementa Bochořáka Františku Halasovi. *Host*. 1991, č. 7, s. 38–48. ISSN 1211-9938.

ZEMINA, Jaromír. O panu Klementovi. *Literární noviny – příloha Lidových novin*. 17. 10. 1991, roč. 4, č. 42, s. 6.

Staronové básně (básně z pozůstalosti, 1993)

(bk) Bochořákovy Staronové básně. *Hanácké noviny*. 3. 1. 1995, roč. 6, č. 1, s. 5. ISSN 1210-5376.

Křížová cesta (básně, 2. vyd. 1993)

Z podzimního zápisníku. *Katolický týdeník*. 1995, roč. 6, č. 4, s. 12.

HALAS, Jan. *Dodatky*. Praha : Český spisovatel, 1996. Klement Bochořák S. 61–63. ISBN 80-202-0600-0.

KUNDERA, Ludvík. Druhá řečiště. *Moravský demokratický deník RT*. Brno. 16. 10. 1993, roč. 3 = 108, č. 241, s. 4. ISSN 0862-7967.

(fk) Dvě literární výročí – Bochořák a Effenberger. *Denní telegraf*. Praha. 10. 8. 1996, roč. 6, č. 186, s. 11. ISSN 1210-0846.

CEKOTA, Petr. Jistota tušeného. *Tvar*. 18. 11. 1993, roč. 4, č. 45/46, s. 21–22. ISSN 0862-657X.

TRÁVNÍČEK, Mojmír. Klement Bochořák. *Proglas*. 1994, roč. 5, č. 2, s. 46–51.

PAVLOVSKÝ, Petr. Na Štědrý den. *Literární noviny*. 20. 12. 2004, roč. 15, č. 52/53, s. 13. ISSN 1210-0021. (o rozhlasovém pořadu s texty KB)

SUCHÝ, Josef. Vzpomínka na básníka Klementa Bochořáka. *Katolický týdeník*. 1995, roč. 6, č. 4, s. 12. ISSN 0862-5557.

KŘÍŽ, Ivan. Za Klementem Bochořákem po patnácti letech. *Rovnost*. Brno. 10. 8. 1996, roč. 6, č. 186, s. 13. ISSN 0862-7967.

Chóry (soubor sbírek *Žluč a víno*, *Uschlé květiny*, *Proudění*, 1997)

in *Štědrovečerní návštěva: povídky k Vánocům*. (1998)

O Modrovousovi (próza, 1999)

v současnosti

TRÁVNÍČEK, Mojmir. *Sdílet věčné*. Olomouc : Periplum, 2002. Uchovej zrak můj. S. 105–113.

TOMEŠ, Jan M. *Slovo a tvar*. Praha : Torst, 2003. Vzpomínka na K. B. S. 33–40.

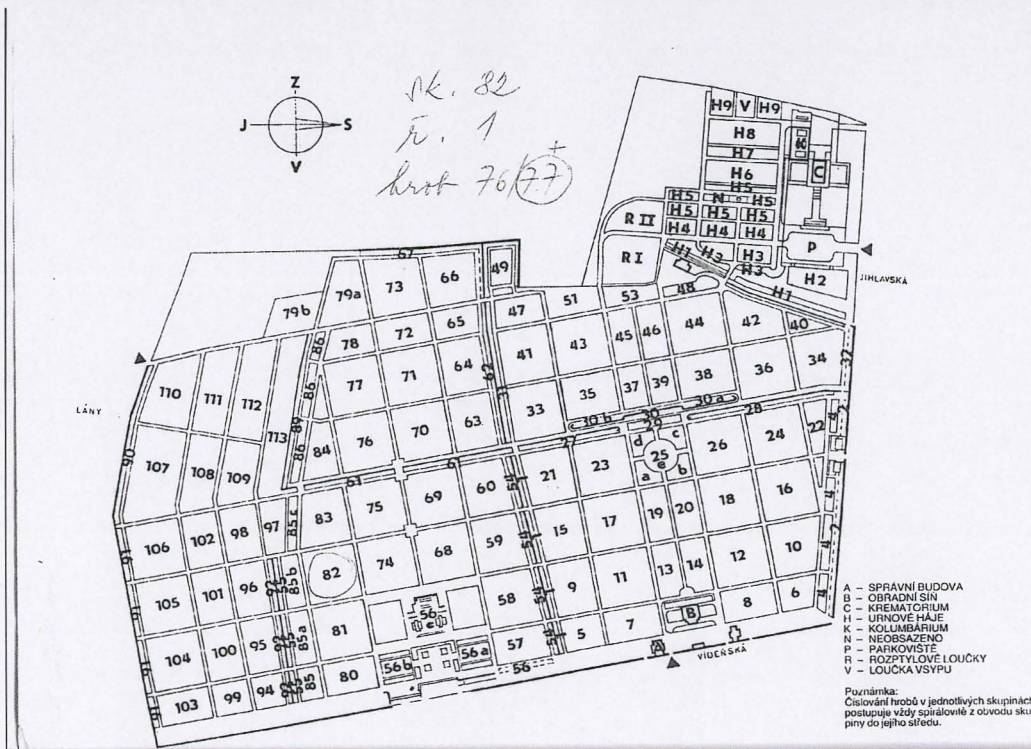
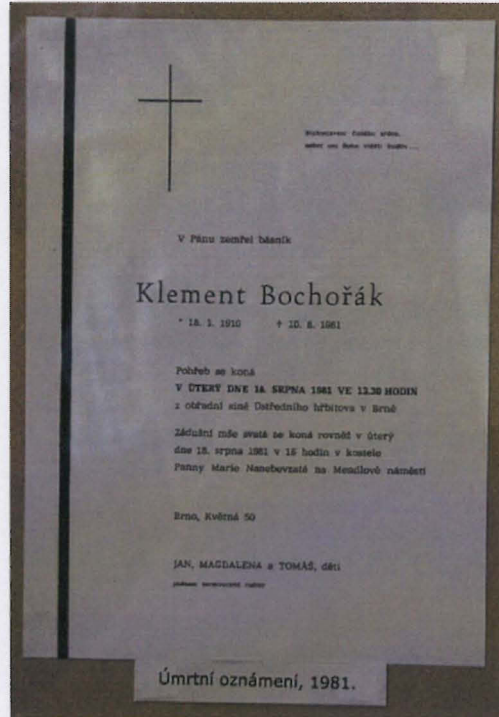
Ohnivá noc (výbor z Příběhů a vzpomínek po večerech sebraných, 2004)

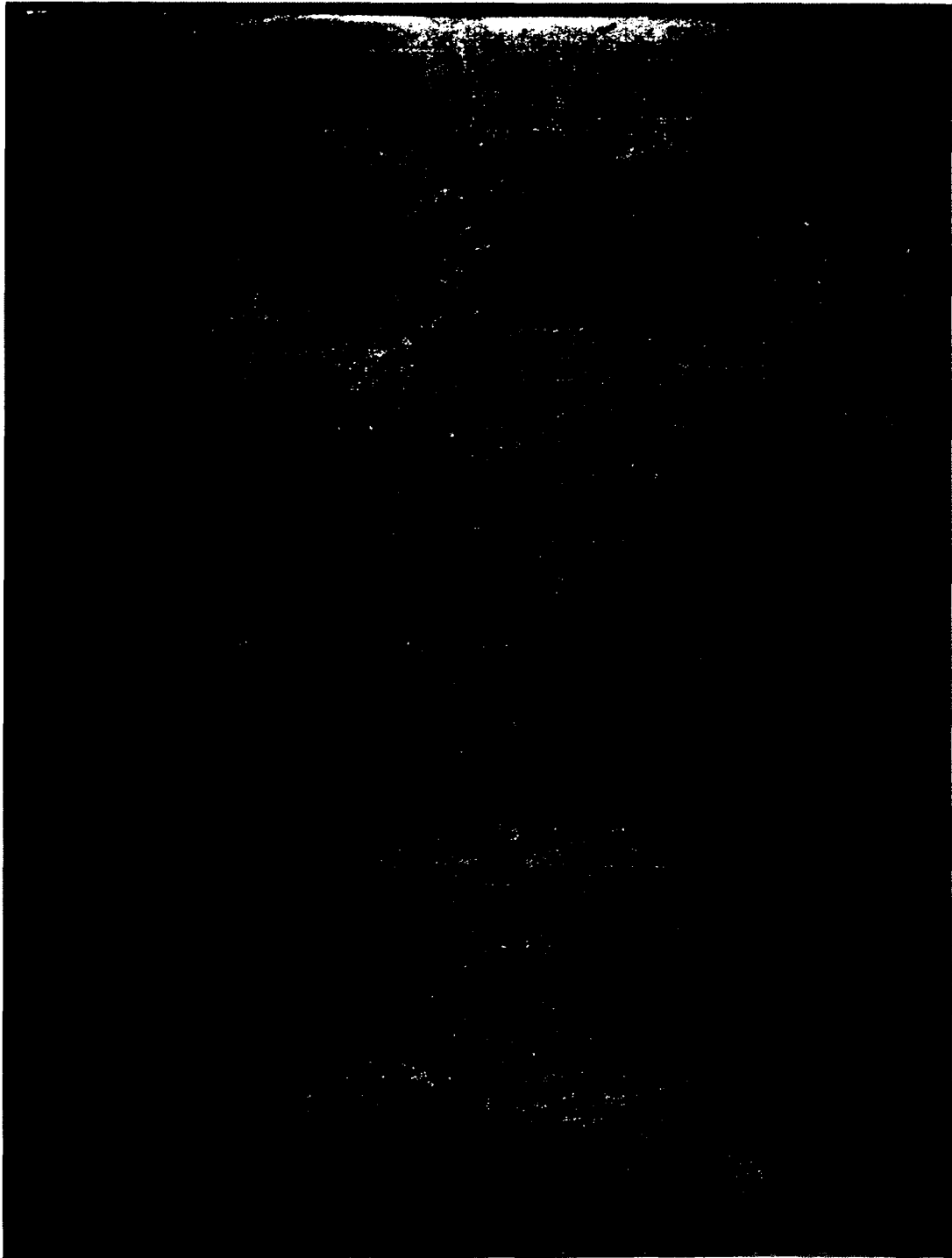
PŘÍLOHA Č. 4 – OBRAZOVÁ ČÁST

KAMENNÁ POHÁDKA

Hm, hm, hm - dum, dum, dum... Slyšíš ten rybí hlas? Ryba přece žádný hlas nemá, nespívá, ani když hubu otvírá. Ale přece: »Hm, hm, hm - dum dum, dum...« Co je to? Pořád to slyším. To tamhle kamenj mluví. Má radost, že svítí sluníčko? Nebo tam ušel ptáček a zpívá mu? Nebo se těší na zimu, že bude ležet pěkně pod sněhem? Ó, chtěl bych být tím jedním kamenem a dovědět se proč a zač tak duní. A přece mně to ten největší pošeptal. Budu vám to vyprávět:

Byly jsme kdysi jedna velká skála, tak velká, že nohama vězela hluboko ve středu země a hlavou se dotýkala mraků. Skála tvrdá a ohromná, plná jam, skrýší a slují. Nad hlavou jí létali divocí ptáci, kolem ní kumělo veliké a nádherné moře. Blesky do ní tloukly, větrové a vody jí hladily, ale nic jí nemohlo ukodit, nic jí nemohlo rozpúlit, protože tak pevně a tvrdě stála. Celá pěkně pohromadě, všechny její částky spolu v dobré radě.

Jednou usedl na její veliký kamenný prst zlý orel. Pyšný pták, který si umínil, že bude skále, hlíně a vůbec celé zemi škodit. »Utrhni se, prste kamenný, odejdi od ruky své matky! Vyroste z tebe nová ohromná skála, větší než celý svět. Proč bys pořád ležel na jednom místě!«

Tak domlouval pták pokukitel a kamennému prstu se ta řeč zalíbila. »Uklovej mě, orle, velký ptáku, zanes mě na jiný břeh oceánu, budu tam žít sám, nepotřebuji už svou matku. Jsem jenom prst, ale stane se ze zme celá pěst, pak kamenné rameno a celá ruka. Ruka doroste na celé tělo, tělo dostane druhou ruku a obě nohy, a konečně bude i hlava. Pak dorostu až do nebe, probolím oblaka, a - - -«

104

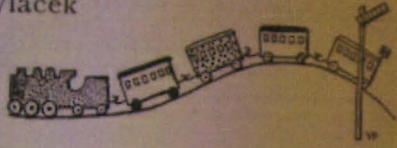
větru a víchřice. Meluzína, si hověla u královských kamen a ledacos pěkného jim vykládala. Tak třeba o cikánech:

»Ti jsou vám otulili. Když létám vzduchem, vidím do dálky a často pozoruji řadu vozů s plachtovými boudami a smědč muže a ženy, sudobně lesklými cejkami, oděné v barevných čárech. Jdou podél vozů nebo z nich vykokují a vedle nich hopsají děti, které jsou zvyklé néhat se mrazu. Jsou to cikáni. Pocházejí z pohádkové země. Hádejí, hádejí, hádalať a staré cikánky si do toho pobroukávaly divné písničky a cikáni práskají bičem a jejich konici přitom hlapou, až celé to spící mizí v zasněžené silnici. I oni mají svého krále, který sídlí ve zlaté chatrči hluboko v uberské rovině. Tomu se každá cikánská tlupa musí jednou do roka ukázat. Dá jim napomenutí, aby žili ve svornosti a jednotě a aby nekradli husy a slepice a živili se poctivým hádáním z ruky a aby dobře spravovali dřevě kotle, když je některá hospodyně porve do domu. Cikáni jsou odjakživa dobří kováři, jenže někdy místo aby díru zaletovali, udělají jí ještě větší. Potom se už nikdy nesmějí v tom domě ukázat a penis, který si za falešnou práci vykládají, v kapse se jim změní v rezavý plíšek. Cikáni jsou též znamenití hudebníci a nejvíce milují housle. Už jejich děcka, na zastávkách cikánské cesty kolébaná v loktuškových, utílí svůj křik, když slyší mladého otce vřzat na housle. Pod každou jejich boudou se ukrývá bubínek a často za tichého podvečera se ruzemní. Jejich malý bystrý pes k tomu zaštěká a když to uslyší posmutní na druhém konci silnice, řekne si: »Aha, jedou cikáni.« Coť a peť skoro nikdo z nich neumí, znají však naspaměť nesčetně mnoho příběhů, pohádky o líkách v tenatech, o vlících, kteří cikánskému králi nosívali zprávy ze světa, o jejich staré vlasti Asii a širokých stepích, jel se tam rozkládají. Jednou za jízdy si též vykládali o mně, o Meluzíně. Já jsem to však slyšela, vždyť jsem seděla na plachtě jejich vozů. - »Ona je taková smutná,« povídal starý

136

Vláček

Zastavte už tu housenku, pořád běhá a bzučí si. Na těle má dvanáct proužků a na hlavě komínek, na zádech plechovou stučku. Každý tvrdý kámenek na své cestě — tak je těžká — bez všeho rozdrtil. Čílá mrška na kolečkách, bez křídel nám uletí.

Železná cesta jsou koleje, ta housenka je vlak. Máme vlak osobní a nákladní — jako drak letí rychlovlak. Nákladní zboží nakládá a skládá, dřelí to, když jede tunelem; vozí se v něm káva, polka, marmeláda, maso s dřívím k chlám se tam skládá, něco vezí tam a něco sem.

Osobní vlak vozí cestující, přistupují na každé stanici a když chce někdo cestovat, pan průvodčí řekne: „Nasedať!“ A už se jede, už to utíká, potkáme v lesích rychlíka. Rychlíka se nečká, rychlík jsme potkali, červeným šátkem jsme z okna mu mávali. A ty milý vláčku, rychlovláčku, dej si dobrý pozor na zatačku. Ale on neslyší, veselé si hvízdá, pomáhá mu ptač, pomáhá mu brada. Klape to a žmí, to je, pane, jinda! A ten pan strojvůdce, ten to řídí umí!

Veliký vlak nám přiveze vánoce, ve vánočních je Štědrý večer, ve Štědrém večeru Ježíšek, přinesl mně vláček. Vozí, leskne se, má skládací koleje a jeho poslední stanici je bednička. Mám rád svého vláček.

62

Lod

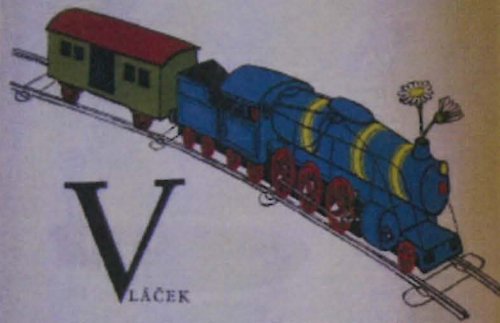

Umývádo s vodou a ořechovou skořápkou. Nejmenší moře s nejdrobnější lodičkou. Vitr k tomu uděláme, když v ní voď budeme pohybovat prstem nebo když do skořápky foukneme.

Jinou lodičku si potáhneme ve struze po děti. Taková papírová loďka vozí červený vlnůch do kanálu, kde leží vláček kamínky a bílito. Čluněk se tam v koutku rozmoči a když i do tmavé stručky přijde kousek slunce, loďka uschne. Někdo si jí nevinně, jen slámka, kterou připlavila voda, a pár zrněk písku. Bude to malinký dětný člun, ztroskotaný u břehu silnice.

V daleké zemi australské, kde přebývají krásní huťní lidé, dodnes si vyřábují loď z kusu stromového kmene. Takovou loďku by sis vyzobal, kdybys byl Robinsonem na osamělém ostrově; madou rybářskou loďku s dvěma dřevěnými vesly. Ale i chlápec, malý ještě dítě, může na pobřeží pouliť trnák slít. To když se sluní u rybníka, káče na kapky v písku sedají mořští a robl se začne jednoho si slouvit. Takovým rybářem každý by chtěl být. Ale ti, co sedí s udiči u řeky nebo vrhají štiky sítě do moře, masají často dlouho a trpělivě čekají, než nějaké ty ryčky uloví. Jejich loďce se taky říká šikacet. V srudle vody vedle šikacetu je ve střílných vlnách vidět zlomené veslo a obraz máte, jen pluje ve vlně.

63

V
VLÁČEK

Zastavte už tu housenku, pořád běhá a bzučí si. Na těle má dvanáct proužků a na hlavě komínek, na zádech plechovou stučku. Každý tvrdý kámenek na své cestě — tak je těžká — bez všeho rozdrtil. Je to čílá mrška na kolečkách, bez křídel nám uletí.

Železná cesta jsou koleje, ta housenka je vlak. A máme vlak osobní a nákladní — a jako drak letí rychlovlak. Nákladáček zboží nakládá a zboží ukládá, dřelí to, když jede tunelem; vozí se v něm cukr, káva, marmeláda, maso s dřívím k chlám se v něm skládá, něco vezí tam a něco sem.

Osobní vlak vozí cestující, přistupují na každé stanici. Když chce někdo cestovat, pan průvodčí řekne: „Nasedať!“ — A už se jede, už se jede, už se - je - de! V lesích potkáme rychlíka. Ó, rychlíka se nečká, rychlík jsme potkali, červeným šátkem jsme z okna mu mávali. A ty milý vláčku rychlovláčku, dej si dobrý pozor na zatačku! Ale on neslyší! Ale on neslyší, pomáhá mu ptač, pomáhá mu brada. Klape to a žmí, to je pane jinda!

54

mu párs, pomáhá mu brada. Klape to a žmí, to je pane jinda! A ten pan strojvůdce, ten to řídí umí! Zima nám přiveze vánoce, vánoce nám přiveze Štědrý večer a Štědrý večer mi přiveze ten vláček. Vozí, leskne se, má skládací koleje a jeho poslední stanici je bednička pod stromkem.

H
HODINKY

Dělám tyky-taky, tyk-tak, ty taky tak. Hlásek si chytit nedám, jsem stroj, malinký pták. Na zlatém vlásku sedím a ten se nepohne, jen když mě velká ruka zleboundka natáhne. Pak se pohne ten vlásek, strojek se zatřese a malý ptačí hlásek hned ve mně ozve se.

Když hodiny večer bijí, tatínek kouří dýmku a marmeláda zasívá. Je to večerní chvíle a já ji mám tunc rád. Je krásné teplo a ticho, světnice jako kouteček. Jen hodiny každou hodinu bijí nám novou hodinu.

55

Zdalipak bude na obrázku také Toník? Bude jako tečka s červe-
nožlutou čepičkou. Než vůz dojede až sem, začnou padat kroupy
s vodou. Všecko bude na obrázku jako sen . . .

Motýl a včelka na květině. Zás
krásný obrázek! Představ si motý-
la na tulipánu, jak pije. To by se
hodilo pro fotografa nebo zvěda-
vého profesora. Šel bys po Brně
a někde za výkladní skříní bys to
viděl černé na bílém. Máme za-
chyceny žilky na motýlích kří-
dlech, chloupky na muších nohách
a vrtošivou hlavu blechy domácí.

Motýla a včelu na květině, milé to věci na širokém stole přírody,
si můžeme schovat na památku. Je to krásné jako pohled na vysokou
horu, neboť veliké i nejmenší věci v přírodě jsou stejně hodny
lásky a podivu.

A což sám člověk! Toho nikdo neobdivuje, jen on se klaní někomu
vyššímu, než je sám. Právě v létě, když člověka nestudí podívat se
nahoru k velebným hvězdám, buď strašně rád, žes člověkem, že mů-
žeš rozpoznávat Pána Boha od sebe samého a sebe zas od největších
zvířat na světě, která jsou krásná a mají sílu a hbitost, nedovedou
se však dívat ke hvězdám jako ty. Letní noci jsou plny zlata a tmá-
vomodré, hluboké barvy. Je v nich plno andělů, až je z nich dusno
jako v lese ze stromů a květin. Ale příjemně dusno, takže si hbitě
rozepneš kabát a dýcháš plnou duší a plnými plícemi ducha noci.
Řekneš, že to pro tebe není, žes ještě chlapec. Ale už od mlada se
musíš učit z hluboka dýchat boží vzduch a krásu noci. Léto. Neslyšíš
v tom slově něco letět? Básníci mluví o křídlech. Myslí tím lidskou

